

CSALÁD GYERMEK IFJÚSÁG

1999/3. VII. ÉVFOLYAM

ÁRA: 200 Ft

OMBUDSMANI VIZSGÁLAT

Ombudsmani vizsgálat
a középiskolákban

Veszélyes családok,
veszélyes segítők

A gyermekvédelmi
támogatásban
részesülők

Tégy, ha tudsz,
társulásban

Beszélgetés
Dr. Polt Péterrel

Tartalomjegyzék
1999., 3. lapszám

Szerző

Laki László – Békés Zoltán

Cím

**A RENDSZERES GYERMEKVÉDELMI
TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLŐK
ÉLETKÖRÜLMÉNYEI EGY
„PERIFÉRIÁN ELHELYEZKEDŐ
TÉRSÉGBEN**

II. RÉSZ

Javaslat a gyermekek védelmének rendszerében új
fogalom bevezetésére

Tenczer Tamás

Domszky András

**MIÉRT JÓ NEKÜNK AZ OMBUDSMANI
VIZSGÁLAT?**

Gáspár Károly

**MIÉRT – (NE) – HARAGUDJUNK AZ
OMBUDSMANRA?**

Pálfı Andrea

**OMBUDSMANI VIZSGÁLAT A
KÖZÉPISKOLÁKBAN**

Büki Péter

**SZÜKSÉG LENNE A
GYERMEKVÉDELMI TÖRVÉNY
KOMMENTÁRJÁRA**

Dr. Polt Péter az 1998-as gyermekotthoni
jelentéséről, valamint a gyermeki jogok
kikényszeríthetőségéről

Herpainé Márkus Ágnes

TÉGY/HA TUDSZ, TÁRSULÁSBAN!
A TéGy Zala-KAR Térségi Gyermekjóléti
Szolgálatról

Fordította Bányai Emőke

**VESZÉLYES CSALADOK, VESZÉLYES
SEGÍTŐK**

Írta: Laki László – Békés Zoltán

A RENDSZERES GYERMEKVÉDELMI TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLŐK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI EGY „PERIFÉRIÁN ELHELYEZKEDŐ TÉRSÉGBEN II. RÉSZ

Bár a vizsgált háztartások körében legnépesebb azok aránya, amelyek valamely családtag vagy családtagok munkája után járó „bért” (38%) tekintetik a legfontosabb bevételi forrásnak, mégiscsak tény, hogy a többséget azok a családok alkotják, ahol elsősorban állami segélyekre vagy járadékokra számíthatnak az érintettek. A legfontosabb ilyen bevételi források: a „családi pótlék” (19%), a „GYES stb.” (12%), a „nyugdíj” valamilyen formája (11%) és a „jövedelempótló támogatás” (10%). E megoszlásból figyelemre méltó, hogy nem a munkavállalás utáni járadékok (pl. nyugdíj, jövedelempótló támogatás) vannak túlsúlyban, hanem a gyermekek után járók (pl. családi pótlék, GYES).

A táblázatból jól kivehető, hogy az utóbbi családi bevételi források súlya főként Tiszaburán magas, vagyis feltételezhető, hogy ez főként a cigány háztartásokra jellemző. Nos, adataink tanúsága szerint a „telepen” élő cigány családok több mint kétötöde (44%) a „családi pótlékot”, egynegyede (26%) a „GYES”-t stb. jelölte meg legfontosabb bevételi forrásnak, melyhez képest igencsak alárendelt szerepet játszik a „nyugdíj” (11%), a „jövedelempótló támogatás” (13%), vagy a „bér” (4%). Jóllehet a „faluban” élő cigány családok körében is a „családi pótlék” (33%) és a „GYES” stb. (18%) vezeti a fontossági sorrendet, de melléjük közel azonos súllyal felsorakoznak a munkavégzés után megszerezhető járadékok: a „bér” (21%), a jövedelempótló támogatás” (14%) és a „nyugdíj” (9%). A nem cigány családok fele viszont (52%) a „bért” jelölte meg a legfontosabb bevételi forrásként, ezt követi a „munkanélküli járadék” és a „jövedelempótló támogatás” (12%), valamint a „nyugdíj” valamilyen formája (11%), melyek szintén a munkavégzés után kapható járadékfajták, míg a „családi pótlék” (10%) és a „GYES stb.” (8%) e háztartások mintegy egyötöde számára alapvető bevételi forrás. Mindent egybevéve tény, hogy a „telepen” élő cigány családok számottevően más bevételi források köré szervezik életüket, mint a „faluban” lakó cigány, illetve nem cigány családok. Azonban az is tény, hogy a „bért” legfontosabb bevételi forrásként megjelölő háztartások többsége is második legfontosabb bevételi forrásként a „családi pótlékot” (36%) vagy a „GYES-t stb.” (19%) jelöli meg. Ez utóbbi egyben minősíti az érintettek munkaerő-piaci versenyhelyzetét, munkavállalási körülményeit vagy bérei és fizetései szintjét. Minősíti, hiszen azon családoknak, melyek a „bért” jelölték meg legfontosabb bevételi forrásként, 29 százaléka egy, és fele (49%) két gyermek után nyert jogosultságot a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra. És minősíti a munka utáni állami járadékok értékét is, tekintettel arra, hogy például a „nyugdíj” valamilyen formáját legfontosabb bevételi forrásként megjelölő családok fele (51%) is egy, 28 százaléka pedig két gyerek után

családokat aligha lehet sokgyermekeseknek nevezni, netán azzal vádolni, hogy a gyermekeik után járó állami járadékokból akarnak megélni.

Jóllehet a munkanélküliek magas vagy a dolgozók alacsony számából, a legfontosabb bevételi források megnevezéséből következtetni lehet az egy főre jutó (nettó) családi jövedelmek alacsony szintjére, a tényleges helyzet – lásd a 11. táblát – rosszabb, mint várakozásaink. Rosszabb, mert a pénzületi bevételekben mért elesettség olyan formái mutatkoznak meg az adatokból, melyekre kevésbé számítottunk. Például egyáltalán nem gondoltunk arra, hogy a családok közel egyharmadában (30%) az egy főre jutó jövedelem csupán fele – 7000 forint alatti – a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra való jogosultság felső határának (13.600 Ft), ami – a törvényhozó által is elismerten – egyfajta

„szegénységi” szint. Vagy arra sem számítottunk, hogy az érintett háztartások több mint kétharmadában (70%) az egy főre jutó jövedelem 10 ezer forint alatt marad.

10. tábla

A család-háztartások megoszlása az általuk legfontosabbnak tartott bevételi forrás szerint településenként (százalékban)

Bevételi forrás	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
bér	47,4	21,9	40,9	37,6
háztáji	1,0	-	2,0	1,0
vállalkozás	4,1	2,6	1,3	2,8
GYES, GYED stb.	6,6	20,5	10,7	12,1
családi pótlék	5,6	31,8	22,7	18,7
árvaellátás	0,5	3,3	2,0	1,8
rokkantnyugdíj, nyugdíj	13,3	7,9	10,0	10,6
rendszeres szociális segély	3,1	-	-	1,2
munkanélküli járadék	4,1	2,0	1,3	2,6
jövedelempótló támogatás	12,2	7,9	8,7	9,9
egyéb	2,1	2,1	0,6	1,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

11. tábla

A család-háztartások megoszlása az egy főre jutó havi családi nettó jövedelem* nagysága szerint településenként (százalékban)

Az egy főre jutó havi családi nettó jövedelem	Kunhegyes	Tisza bura	Abádszalók	Összesen
4000 ezer forint alatt	2,2	9,3	6,8	5,7
4100-5000 forint	5,2	13,2	4,1	7,3
5100-6000 forint	3,3	10,6	6,0	6,4
6100-7000 forint	7,8	11,9	14,9	11,2
7100-8000 forint	18,5	19,2	11,5	16,8
8100-9000 forint	18,5	6,0	12,8	12,9
9100-10.000 forint	11,4	8,6	10,8	10,4
10.100-11.000 forint	15,5	11,3	16,9	14,5
11.100-12.000 forint	8,8	4,6	11,5	8,3
12.100 forint felett	8,8	5,3	4,7	6,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

*Az egy főre jutó havi nettó családi jövedelem nagyságát a rendszeres gyermekvédelmi támogatás megállapítására rendszeresített „Kérelem és nyilatkozat” jövedelmi adataiból, a törvényhozó által megállapított módon a helyi önkormányzatok számították ki. Itt a hivatalos adatokat közöljük.

Végül is arról van szó, hogy e támogatásra jogosult „szegény” népesség az egy főre jutó családi jövedelmei nagysága szerint ugyancsak jelentősen differenciált, hiszen szép számmal vannak köztük

olyanok, akik léptékekkel maradnak el a „szegénységi” szint felső határától is. Különösen súlyos a helyzet – ha a támogatásra jogosultakon belül egyáltalán értelmes ez a minősítés a „telepen” és a „faluban” lakó cigány családok körében, ugyanis ott a háztartások több mint a felében (52-43%) az egy főre eső jövedelem nem éri el a 7000 forintot. A gyermekszám növekedésével szintén nő az ezen értékhatár alá kerülő családok aránya, ugyanis amíg az egy- és kétgyerekes háztartásoknak „csupán” egynegyede (26-27%) esik ide, addig a három- és négygyermekeseknek már kettőtöde (38-44%). És még egy adat: a csak bölcsődés és óvodáskorú gyerekeket nevelő családok kettőtödében (39%) az egy főre jutó jövedelem hasonlóképpen 7000 forint alatt maradt. Az „állásban lévő” családfő ugyan ad némi védettséget ezen értékhatár alá való „lecsúszás” ellen – e családoknak „csak” egyhatoda (16%) sorolódik ide – végül is nincs túl sok ok az optimizmusra, hiszen a háztartásoknak is több mint a felében az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a 10 ezer forintot. Az elmondottak alapján három összefüggésre hívnánk fel a figyelmet: a „szegény” népességen belüli jelentős differenciáltságra; a bérek és fizetések alacsony szintjére, melyek az „állásban lévők” egy számottevő részének sem adnak esélyt a szegénységből való kitörésre; továbbá a megélhetésnek és az életminőségnek arra a szintjére, melyet a jövedelmek lehetővé tesznek, és melyek közt az érintett gyerekek felnevelkednek. Ez utóbbira néhány beszédes adat: a vizsgált családok fele (49%) jelezte, hogy „gyakran” vagy „állandóan” gondot jelent számukra, hogy húst vegyenek. (Tiszaburán ezek aránya 72 százalék.) Több mint háromötödükben (62%) „gyakran” vagy „állandóan” gondot okoz, hogy tüzelőt, és közel kétharmadukban (64%), hogy a szükséges őszi-téli ruhát és cipőt megvegyék. Ezen persze aligha csodálkozhatunk, hiszen az érintett családoknak csupán az egytizede jelezte, hogy nem okoz gondot számukra az, hogy a család pénzbeli bevételei a hónap végéig kitarthatnak, a többieknek ez – és ők a döntő többség – szinten állandó és megoldhatatlan problémát jelent. Mindezek arra utalnak, hogy a vizsgált háztartásokban élők körében – ide értve a gyermekeket is – nem ritka a nélkülözés.

12. tábla

A család-háztartások megoszlása aszerint, hogy gondot okoz-e számukra az, hogy a pénzük hónap végéig kitarthatson településenként (százalékban)

Gondot okoz-e az, hogy a pénzük hónap végéig kitarthatson	Kunhegyes	Ti szab ura	Abádszalók	Összesen
nem okoz gondot	12,2	2,0	19,3	11,3
néha	25,0	17,3	20,0	21,2
gyakran	44,4	47,3	26,0	39,7
állandóan	18,4	33,4	34,7	27,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A fentiek kapcsán megjegyeznénk, hogy aligha véletlen a támogatási forma olyan felhasználása, amely annak összegét csak névlegesen adja készpénzben a családnak, ténylegesen arra szorítja, hogy abból a gyermek(ek) napi, mások által is ellenőrizhető, étkeztetését (napközi) befizesse. Az önkormányzat és a pedagógusok így kívánják elejét venni annak, hogy a pénz ne a gyermekre fordítódjék, továbbá, hogy a gyermekek éhesen menjenek az iskolába. A vázolt eljárást az kényszerítette ki, hogy az önkormányzatok tapasztalatai szerint sok család a gyermekek felnevelésére nyújtott központi vagy helyi járadékokat és támogatásokat nem az érintetteknek költötte; ha azt naturáliában (pl. liszt, cukor) kapta; akkor eladta, és éhesen küldte gyermekeit iskolába. Ez utóbbi jelenleg is fennáll: a gyermekek egy része péntektől hétfőig kénytelen nélkülözni. A „kötelező” hétközi étkeztetés tehát éppen azt célozza, hogy az érintett gyermekek legalább a hét ezen

időszakában rendszeresen egyenek, és lehetőleg mennyiségileg eleget, minőségileg pedig a kifőzdék normáinak megfelelően. A településeken a pedagógusok állandóan figyelik a gyermekeket ebből a szempontból, továbbá az orvosokkal is igyekeznek rendszeresen ellenőriztetni állapotukat. Felhívánk a figyelmet arra, hogy a gyermekintézmények vázolt erőfeszítései csupán a gyermekek éhezésének megelőzésére és „normális” táplálkozásának minimális biztosítására irányulnak, az életkörülmények vagy az iskolai teljesítmények más fontos összefüggéseit érintetlenül hagyják. Mindezek előrevetítik az érintettek alacsony iskolai teljesítményét, mely előbb a továbbtanulási versenyképtelenségben, később az elhelyezkedési nehézségekben, végül a munkaerőpiacból való tartós kiszorultságban ölt(het) testet. Jeleznénk azt is, hogy a „szegénység” legkevésbé a gyermekek ruházatán látszik, hiszen – a pedagógusok megfigyelései szerint – minden család igyekszik divatos ruhákkal ellátni őket. A gond az, hogy a szülők nem képesek jó minőségű ruhákat venni, így azok nagyon gyorsan tönkremennek. Hasonló a helyzet a cipőkkel – már ami a minőséget és a tönkremenetet illeti -, így a „szegénység” itt jobban látszik, nem ritkán azért, mert ennek hiányában ősszel és télen gyakrabban hiányoznak a gyermekek az iskolából. Legrosszabb a helyzet a fehérneműknél és a zokniknál. Nem ritka, hogy a gyermekek ezek nélkül járnak. A használtruha piacon így ezek a legkelendőbbek. Ismételten hangsúlyoznánk: az előbbieken a legalapvetőbb emberi szükségleteikről, az étkezéssel és a ruházatról volt szó, és arról, hogy a helyi önkormányzatok és a gyermekellátó intézmények energiáinak jó részét az ezek biztosítását célzó erőfeszítések kötik le. Pedig – mondják a pedagógusok – nem ez lenne az alapvető feladatuk.

Falusi, vagy a város esetében falusias településekről lévén szó, a vizsgált családok többségéről feltételezhető, hogy rendelkezik megművelhető földterülettel. Ha többel nem is, de annyival mindenképpen, mint a telek, melyen a ház felépült. Adataink szerint az érintett családok zöme (97%) valóban olyan lakásban él, melyhez tartozik telek. Tény azonban az is, hogy a telkek nagyobb része kicsi – 28 százaléka 100 négyszögöl alatti, további 37 százaléka pedig 101 és 200 négyszögöl közötti -, így ezeken jelentősebb termelést folytatni nem lehet. Az ezeknél nagyobb telkek többsége is (17%) 201-300, illetve 301-400 négyszögöles (9%), és csak nagyon kevés (4%) telek nagysága haladja meg a 401 négyszögölet. A „telepen” lakó cigány családok telekmegoszlása merőben eltér a „faluban” élő cigány és nem cigány családokétól, ugyanis az előbbieknél durván a fele 100 négyszögöl alatti, a másik fele 101-200 négyszögöl közötti apró telkeken él. Bár a „faluban” lakó cigány családok egynegyede és további kétötöde (41 %) él 100 négyszögöl alatti, illetve 101-200 négyszögöles kicsi telkeken, egynegyedük (27%) azonban már 201-400,7 százaléka pedig 401 négyszögölnél is méretesebb telkeket birtokol. (Ezek a családok olyan régi parasztházakat vettek meg, melyekhez ilyen nagyságú telkek tartoznak.) A nem Cigány családok körében is az apró, a 100 négyszögöl alatti (27%) és a 101-200 négyszögöles (34%) telkek dominálnak, melyeket a szintén nem túl nagy, 201-300 négyszögölesek (21 %) egészítenek ki, és csupán egytizedük bír 301-400 négyszögölnyi, illetve 5 százaléka ennél is méretesebb telkekkel. Nézzük most meg, hogy a családok birtokolnak-e a telkeken kívül más megművelhető földterületet vagy sem.

Mint a 13. tábla is mutatja, a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő családok döntő többsége (80%) a telkén kívül semmiféle megművelhető földterülettel sem rendelkezik az érintett falvakban és falusias településeken. A falusi családok megélhetésében szerepet játszó eme erőforrást tehát a vizsgált családok zöme nélkülözni kénytelen. Fontos tény az is, hogy a családok által birtokolt földterületek jó része is kicsi, 1 hektár alatti (9%), illetve 1,1-3 hektár közötti (6%), vagyis azokon csak intenzív növényi kultúrák és az ezekhez szükséges tőke – és persze szaktudás, piaci kapcsolatok stb. esetében élhetne meg egy-egy család. (A birtokolt földek zöme (70%) szántó illetve kert (10%), míg szőlő és gyümölcsös csak kevés van (7%). A földek egynegyedéhez vétel, 28 százaléka pedig öröklés útján jutottak a jelenlegi birtokosok, míg az új „földreform” által rendszeresített intézmények közül a „nevesítés” (38%) volt a leggyakoribb, melyhez képest az árverés (3%) elhanyagolható nagyságrendű.) A közölt tábla arra is felhívja a figyelmet, hogy Kunhegyesen a legmagasabb a

földbirtokkal nem rendelkezők aránya (87%), míg Abádszalókon a legalacsonyabb (69%). Ez arra utal, hogy Kunhegyesen, amely az elmúlt évtizedekben az iparosodásban és a városiasodásban a környező falvaknál nagyobb lépésekkel halad előre, más a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra való jogosultsággal mért „szegénység” összetétele a földbirtokláshoz és a földhöz való viszonyt tekintve, mint Abádszalókon és Tiszaburán. Kunhegyesen láthatóan az érintett családok zöme a megélhetését illetően sokkal inkább elszakadt a földtől, mint Abádszalókon, e falusi és szegény településen, ahol az ettől az erőforrástól való elszakadás lassúbb volt. Tiszabura köztes helye a cigány családoknak köszönhető, hiszen a „telepen” élők egyetlen család kivételével egyáltalán nem birtokolnak megművelhető földterületet, míg a „faluban” lakóknak már 14 százaléka.

13. tábla

A család-háztartások megoszlása a birtokukban lévő megművelhető földterületek nagysága szerint

A földterület nagysága hektárban	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nincs földje	87,2	82,7	68,7	80,3
1 hektár alatti	7,7	3,3	16,7	9,1
1,1-3 hektár között	2,6	11,3	6,7	6,4
3,1-5 hektár között	1,0	0,7	1,3	1,0
5,1 hektár feletti	1,5	2,0	6,6	3,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

14. tábla

A család-háztartások megoszlása a növénytermelésben való részvétel formái szerint településenként (százalékban)

A termelt növények megnevezése	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nem termelnek növényeket	72,4	33,8	33,3	48,9
csak zöldséget termelnek	4,6	11,9	8,0	7,8
zöldséget és burgonyát termelnek	9,2	25,8	13,3	15,5
zöldséget, burgonyát és gyümölcsöt is termelnek	7,7	23,2	34,1	20,3
gabonaféléket is termelnek	5,5	2,6	6,7	5,2
egyéb	0,6	2,7	4,6	2,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elmondottakat látszik alátámasztani az is, hogy Kunhegyesen – lásd a 14. táblát – messze a legmagasabb (72%) azon családok aránya, amelyek a háztartási szükségleteik részbeni kielégítése céljából sem foglalkoznak növénytermeléssel. (Ez az oka annak, hogy a körzetben ezen családok aránya nagyon magas, eléri a 49 százalékot. Tiszaburán és Abádszalókon a megfelelő arány mindössze 33-34 százalék, vagyis a településeken léptékekkel többen termelnek növényeket. Miután a termelők egy-két kivételtől eltekintve kizárólag háztartásuk igényei kielégítésére termelnek, megállapítható, hogy a legtöbb gazdálkodó család zöldségből, burgonyából és gyümölcsből igyekszik szükségleteit kielégíteni. Figyelemreméltó, hogy e termékekből az önellátásra való törekvés a „faluban” lakó cigány

családoknál mutatja a legmagasabb értéket (60%), ezt követik a nem cigány családok (50%), de a „telepen” élő cigány háztartások több mint egyharmada (36%) is foglalkozik termeléssel.

Adataink szerint – lásd a 15. táblát – az állattartással nem foglalkozó családok aránya (57%) még a növénytermeléssel nem foglalkozóknál is magasabb (49%). Ennek részben az az oka, hogy az állattartás jelentősebb és folyamatos pénzbéli beruházást igényel, hiszen a malacokat, a csibéket stb. nem csupán meg kell venni, hanem azok táplálásáról is gondoskodni kell, ami a tápok magas ára miatt meglehetősen megterhelő a pénzbevételekkel alig rendelkező családok számára. Részben az állattartás elterjedése ellen hat az is, hogy a környéken – főként Tiszaburán – gyakori a lopás, melynek elsősorban a baromfiak a célpontjai. Továbbá az állattartáshoz bizonyos tapasztalatok, szakértelem és gazdálkodási szokások is szükségeltetnek, melynek a cigány családok egy része kevésbé van a birtokában.

Figyelemre méltó, hogy az állattartás tekintetében már visszaállta települések közti „megszokott” rend: legmagasabb arányban Abádszalókon foglalkoznak ezzel az érintett családok (55%), és Kunhegyesen (41%), míg legkevésbé Tiszaburán (33%). Ugyanakkor az állattartási szokások településenként eltérést mutatnak. Kunhegyesen a tyúktartás (13%) és a sertés-tyúk kombináció (11%) a domináns, míg Abádszalókon emellé a hagyományos paraszti „mindentartás” – sertés, tyúk és más baromfiak – is felzárkózik (10%). Ezekről eltérően Tiszaburán a sertéstartás a leggyakoribb (10%), nem utolsósorban a már jelzett lopások miatt.

Az állattartási szokások cigány-nem cigány bontásban léptékbeli különbségeket mutatnak. Ugyanis amíg a „telepen” élő cigány családok több mint négyötödében (83%), és a „faluban” lakó cigány családok háromnegyedében (77%) nem tartanak állatokat a családi fogyasztás részbeni fedezésére sem, addig a nem cigány háztartások körében ezek aránya „csak” 47 százalék. Természetesen ez a „csak” 47 százalék is magas a pénzbevételek alacsony szintjéhez, a vázolt életkörülményeknek és a rászorultság elterjedtségéhez képest, mégis léptékekkel jobb a cigány családokénál. Jobb, hiszen az állatok tartása jelentősen hozzájárul(hat) a családi húsfogyasztás megalapozásához és rendszeressé tételéhez. Aligha véletlen, hogy a vizsgált családok közel egyötöde (19%) nem panaszkodott a húsfogyasztásra; ők az állattartó háztartásokból kerültek ki.

Mindent egybevetve azt látjuk, hogy a vizsgált családok többsége nem rendelkezik földtulajdonnal, illetve ennek olyan mértékével, melynek működtetésével akkora kiegészítő vagy pótlólagos erőforráshoz jutna, hogy életkörülményein és életesélyein gyökeresen vagy jelentősen javíthatna. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a növénytermelésben és/vagy állattartásban részbeni önellátásra berendezkedett családok ily módon ne tudnák pénzbevételeiket némileg kiváltani – nem kell a megtermelt terméket megvenni -, vagy növelni, és a gyerekek ellátásában az étkezés mennyiségét és minőségét valamennyire javítani. A jelzett erőforrások és naturálgazdálkodási erőfeszítések főként azon hasonlóképpen „szegény” csoportokhoz viszonyítva életkörülmény-javítók, melyek még ezekkel sem rendelkeznek, illetve ilyeneket sem működtetnek, ami e „szegénység” számottevő belső tagoltságára is utal. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az erőforrások és naturálgazdálkodási formák önmagukban elégtelenek a vizsgált családok helyzetének és életesélyének gyökeres megváltoztatására.

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő családok szinte kivétel nélkül (98%) magántulajdonban lévő családi házakban élnek a vizsgált mikrokozmoszokban. Ez arra utal, hogy e falusi vagy falusias településeken nem vagy csak elvétve épültek vállalati, önkormányzati stb. lakások, és így a „szegények” is csupán saját erejükkel és/vagy állami támogatással juthattak és juthatnak lakáshoz.

Az érintett családok kétharmada (68%) tulajdonosként, egynegyede családtagként, 3 százaléka albérlőként, és a maradék néhány százalék egyéb jogcímen (eltartási vagy magánbérleti szerződéssel) él a lakásokban. A tulajdonosi jogcím a nem cigány háztartások esetében a legmagasabb (74%), ezt követik a „faluban” (59%), majd a „telepen” lakó cigány családok (44%), ami azt jelenti, hogy ez utóbbiakban magas a családtagként – sorrendben 34 és 50 százalék – ott élők aránya. E családokból – főként a „telepen” élőkénél – a házasodási és szülési korba kerülő fiatalok jó része láthatóan nem

költözik el, hanem együtt marad a szülőkkel vagy más rokonokkal, és új családi kötelékek között, de egy fedél alatt élik további életüket.

15. tábla

A család-háztartások megoszlása az állattartásban való részvételük szerint településenként (százalékban)

A tartott állatok megnevezése	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nem tartanak állatot	58,7	66,9	45,2	57,1
csak tyúkot tartanak	13,3	5,3	13,3	10,9
tyúkot és más baromfit (pl. kacsá, liba) tartanak	3,6	2,6	7,3	4,4
csak sertést tartanak	5,1	9,9	3,3	6,0
sertést és tyúkot tartanak	10,7	7,3	9,3	9,3
sertést, tyúkot és más baromfiakat is tartanak	2,0	4,7	10,0	5,2
lovat és/vagy szarvasmarhát is tartanak	2,0	1,4	4,0	2,4
minden más állat (pl. juh, nyúl)	5,5	1,9	7,5	4,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

16. tábla

A család-háztartások megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint településenként (százalékban)

A lakáshoz jutás aránya	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
építette	44,9	51,0	44,0	46,5
vásárolta	38,3	31,1	28,0	33,0
örökölte	5,1	6,0	6,7	5,8
befogadták	6,1	7,3	8,0	7,0
bérbe vette	1,0	1,3	5,3	2,4
egyéb	4,6	3,3	8,0	5,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Adataink szerint a háztartások közel fele (47%) építette, egyharmada vásárolta, 6 százaléka örökölte a lakást, míg 7 százaléka befogadás útján került „birtokon” belülre. Figyelemre méltó, hogy a „telepen” és a „faluban” élő cigány családok között a legmagasabb az építéssel lakáshoz jutottak aránya – sorrendben 57 és 50 százalék -, és a nem cigány háztartásoknál a legalacsonyabb (44%). A vásárlásnál éppen fordított a helyzet: a nem cigány családok 36 százalékaival szemben, a „faluban” élő cigány háztartások 29, a „telepen” lakók 20 százaléka került így lakása birtokába.

A fenti összefüggésben fontos tény, hogy amíg az építéssel lakáshoz jutott családok közül a „faluban” lakó cigány és nem cigány családok azonos arányban építkeztek a nyolcvanas években – 51-51 százalékban -, és a „telepen” élő cigány családok ezekhez képest csak kevésbé (26%), addig 1991 után mind a „telepen”, mind a „faluban” lakó cigány családok nagyobb arányban építkeztek – sorrendben 29 és 37 százalék -, mint a nem cigány háztartások (18%). Az 1991 utáni építkezések

további jellegzetessége, hogy az így lakáshoz jutók nagyobb vagy döntő része állami segélyekből és juttatásokból élt a vizsgálat idején: a „telepen” és a „faluban” lakó cigány háztartások családfői közül csupán egy-egy fő volt „állásban”, a nem cigány családfőknek is csak a fele. Másként fogalmazva még a „szegény” csoporton belül is a legelesettebbek és az állami járadékokra leginkább rászoruló családok építkeztek, ami állami segítség nélkül nyilván elképzelhetetlen. Részben ez az oka annak, hogy a kevésbé „szegény” és dolgozó, saját vagy gyermekeik lakáshelyzetén javítani, netán azt megoldani akaró családok, akik erre önerőből csakúgy képtelenek, mint az előbbi csoportok, de ők valamilyen oknál fogva (pl. kevés a gyerek) nem jogosultak az állami segítségre, meglehetősen méltánytalannak és irritálónak tartják az erre vonatkozó törvényeket és rendeleteket. Továbbá erre meglehetősen indulatosan is reagálnak. És nemcsak e „szegénységi” küszöb felett élő és egyáltalán nem gazdag családok gondolják ezt így, hanem a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult, de a lakásépítési támogatásra nem jogosult „állásban lévők” is. Ugyanis ők önerőből képtelenek építkezni, kevéske összegyűjtött pénzükből pedig legfeljebb vásárlással juthatnak lakáshoz. Az általuk megfizethető lakások többsége viszont régi, rossz minőségű, lepusztult és korszerűtlen. Erre utal, hogy a vásárlással lakáshoz jutott, „faluban” lakó cigány és nem cigány családok 57 és 64 százaléka 1950 előtt épült házakat tudott csak megvenni. Ezek az önerőből lakáshoz jutó „szegény” családok kevéske pénzükből még évekig fizetik a törlesztéseket, így e zömében rossz minőségű házak karbantartása és korszerűsítése jórészt már meghaladja a rendelkezésükre álló erőforrásokat. Mindent egybevéve a lakáshoz jutás vázolt különbségei adnak magyarázatot arra, hogy amíg a „telepen” élő cigány családok zöme (70%) 1970 után épült házban lakik, és csupán két háztartás 1950 előttiben, addig a „faluban” lakó cigány családoknak háromötöde lakik 1970 után épült lakásban, de 28 százaléka már 1950 előtt épültben. A nem cigány családok közül egyharmadnyian élnek 1950 előtt épült lakásban, és 51 százalékuk 1970 után épültben.

Adataink szerint – lásd a 17. táblát – a lakások egynegyede sorolható a kicsi, az egy- vagy másfélszobások közé, zöme kettő-, kettő és félszobás (52%), de még a három- vagy többszobások aránya is csaknem eléri az egynegyedét (23%). A fenti értelemben vett kicsi lakások aránya főként a „telepen” lévő házak esetében magas (44%), és kevésbé a „faluban” lakó cigány (27%) és nem cigány családok (20%) körében. A három és többszobás lakások megoszlása éppen fordított: a „telepen” élőknel nem éri el az egytizedet sem (7%), a „faluban” lakó cigány családoknál már közel kétötödnyi (19%), a nem cigány családoknál pedig egynegyednyi (26%).

17. tábla

A család-háztartások megoszlása a lakásban található szobák száma szerint településenként (százalékban)

A szobák száma	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
ismeretlen	0,5	-	0,7	0,4
egy helyiségből áll	-	0,7	0,7	0,4
egyszobás	12,8	15,9	15,3	14,5
egy+félszobás	8,7	8,6	12,0	9,7
kétszobás	34,7	39,7	42,7	38,6
kettő+félszobás	17,9	15,2	6,0	13,5
háromszobás	20,9	15,9	12,7	16,9
háromnál több szobás	4,5	4,0	9,9	6,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A szobaszámnak is megfelelően a 40 négyzetméter alatti kicsi lakások számaránya a „telepen” lévőknél léptékekkel magasabb (35%) mint a „faluban” élő cigány (14%) és a nem cigány családoknál (7%). A tágasabb, a 80 négyzetméternél nagyobb lakásokkal viszont a „faluban” lakó cigány és nem cigány háztartások rendelkeznek – sorrendben 41 és 44 százalék -, és legkevésbé a „telepen” élők (15%).

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő családok kétharmada (68%) egyedül birtokolja a lakást, közel egynegyede (23%) egy másik családdal kénytelen megosztani azt, míg további 8 százalékában három vagy több család él egy fedél alatt. Mint a 18. tábla is mutatja, Tiszaburán sokkal gyakoribb, hogy két vagy három család is él egy lakáson belül, mint a másik településen. A cigány-nem cigány bontásban aztán láthatóvá válnak a léptékbeli különbségek. Ebből a szempontból a legrosszabb helyzetet a „telepen” élő cigány családoknál regisztrálhatjuk, hiszen körükben még a kétötödöt (37%) sem éri az adott lakásban egyedül lakók aránya, ezzel szemben 30 százalékuk egy másik, további egyharmaduk pedig két-, nem ritkán három családdal is kénytelen megosztani azt. El lehet képzelni, hogy milyen állapotok uralkodhatnak azokban az egyszobás „telepi” lakásokban, ahol az együttlakó családokra önálló szoba sem jut, vagy azokban a kétszobásokban, ahol minden helyiséget – a konyhát is beleértve - más és más család birtokol.

A „faluban” lakó cigány családok zöménél ennél léptékekkel kedvezőbb a helyzet, amennyiben háromötödük (61%) önállóan birtokolja a lakást, illetve amennyiben a két családos együttélések (23%) gyakoribbak, mint a három-családosaké (16%). Megfigyelhető, hogy körükben is a kisebb lakásokban – az egy, másfél és kétszobásokban – gyakoribbak a több háztartásból álló együttélési formák. A nem cigány családoknál még jobb a helyzet, hiszen háromnegyedük (75%) egyedül él a lakásában, és a maradék egynegyed többségében is (22%) két család osztozik a lakáson.

A családok együttélési formáira egyébként jellemző, hogy több mint felük (53%) igyekszik teljesen különálló háztartást vezetni, és ehhez képest kisebbségben vannak a közös (33%) vagy részben közös (9%) háztartásban élők.

A vizsgált családok jövedelmi viszonyairól és életminőségéről sok mindent elárul, hogy e század végén milyen módon fűtik a lakásukat. Annál is inkább, mivel mindhárom település rendelkezik gázvezetékekkel, vagyis a fűtés korszerűsítésének ez nem akadály. Adataink tanúsága szerint a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra való jogosultsággal mért „szegénység” differenciáltsága egyrészt a város-falu, másrészt a cigány-nem cigány dimenzióban mutat léptékbeli eltérést. Egyfelől látható, hogy Kunhegyesen jóval elterjedtebbek a modern és önkímélő fűtési formák (központi fűtés, modern egyedi fűtés), míg a másik két településen a hagyományos fűtési mód dominál. És bár a nem cigány családok fele is hagyományos eljárással fűt, a „faluban” és a „telepen” élő cigány családok körében minden kétséget kizáróan – sorrendben 80 és 90 százalék – ez az uralkodó fűtési mód.

18. tábla

A család-háztartások megoszlása a lakásban élő háztartások száma szerint településenként (százalékban)

Az egy lakásban élő háztartások száma	Kunhegyes	Tisza bura	Abádszalók	Összesen
egy háztartás	73,5	51,6	78,7	68,4
két háztartás	23,4	27,2	19,3	23,3
három háztartás	3,1	17,2	2,0	7,0
négy háztartás	-	4,0	-	1,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

19. tábla

A család-háztartások megoszlása a lakás fűtési módja szerint településenként (százalékban)

A fűtés módja	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
sparhelt	-	2,6	0,7	1,0
hagyományos kályha	36,2	82,1	68,7	60,0
saját központi fűtés	33,2	12,6	9,3	19,7
modern egyedi fűtés (olaj- vagy villanykályha, gázkonvektor)	30,6	2,0	20,0	18,7
ismeretlen	-	0,7	1,3	0,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

20. tábla

A család-háztartások megoszlása a vezetékes vízzel való ellátottság szerint településenként (százalékban)

Van-a vezetékes víz a lakásban	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nincs	22,4	39,7	37,3	32,2
van	77,6	60,3	62,7	67,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

21. tábla

A család-háztartások megoszlása a mélyhűtő birtoklása szerint településenként (százalékban)

Van-e a család birtokában mélyhűtő	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nincs	57,7	76,8	55,3	62,8
van	42,3	23,2	44,7	37,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az érintett családoknak durván a fele (47%) tartja megfelelőnek, míg a másik fele (53%) rossznak a lakáshelyzetét és -körülményeit. Míg a fele-fele arány a nem cigány családok esetében szó szerint értendő, és a „faluban” élő cigány családoknál is azonos a fenti átlaggal, addig a „telepen” lakó cigány családok 72 százaléka érhető módon rossznak tartja azt és saját erőből megoldhatatlannak

lakáskörülményei javítását. A lakással és a lakhatással kapcsolatos problémák három ok köré sűrűsödnek. A legtöbben (38%) önálló lakást szeretnének, vagyis erőteljes törekvések észlelhetők az együttlakások megszüntetésére. Továbbá sokan kevésnek tartják a szobák számát (25%), illetve kicsinek az alapterületet (7%), további egyötödük (22%) pedig a lakás komfortosságával elégedetlen. A lakások nagyságával, azok külső és belső állapotával, az egy fedél alatt élő család-háztartások magas számával és az ebből is adódó zsúfoltsággal kapcsolatban megjegyeznénk, hogy ez a gyermekek számára az egyik legfontosabb szocializációs tér. Közülük – mint az adatok is tanúsítják – nem kevesen úgy nőnek fel, hogy az egy helyiség-egy család „élettér” a természetes állapot, ahol még az önálló fekvőhely sem biztosítható a családtagok, így a gyermekek számára sem. Ilyen körülmények között nincsenek meg például az elkülönülés feltételei, amelyek az elmélyült tanuláshoz szükségesek. Következésképpen e lakások nyújtotta élet- és szocializációs tér a vizsgált népesség legrosszabb helyzetben lévő csoportjainál legfeljebb egy „eredetibb” állapotnak és funkciónak felelnek meg: az eső és a hideg elleni átmeneti védelem nyújtásának, de semmiképpen sem korunk követelményeinek. Úgy gondoljuk, hogy mivel az érintett fiatalok alapiskolai tanulási feltételei ilyen rosszak, így esélytelenné válnak még a középfokú továbbtanulás legalacsonyabb szintjére való bekerülésre is – ami pedig már napjainkban is alapkövetelmény a munkaerőpiacra való bejutást illetően –, tehát a probléma kezelésének más módját kell választani, mint a jelenlegi, amely a családokra hárítja a hatékony otthoni tanulás biztosításának feltételeit.

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő családok közt akad néhány, összesen 16, amelyeknek a lakásában nincs villany. A civilizációs javak eme formájának hiánya mind a három településen előfordul, mint ahogy nagyjából azonos mértékben sújt cigány és nem cigány családokat is.

Vezetékes vízzel – lásd a 20. táblát – a vizsgált háztartások harmada (32%) nem rendelkezik. Jelentős különbség e tekintetben a város Kunhegyes (22%) és a falvak (37-48%) közt jelentkezik: az előbbi kedvezőbb ellátottságot mutat. Cigány-nem cigány bontásban még számottevőbbek az eltérések, hiszen amíg a nem cigány családok csupán egynegyedének (24%) nincs a lakásában vezetékes víz, addig a „faluban” lakó cigány családok közel kétötödének (38%) és a „telepen” élő családok csaknem háromnegyedének (72%).

A vízvezeték léte vagy hiánya a civilizációs javak további körével való ellátottságot is befolyásolja. Így vezetékes víz hiányában a vizsgált lakások kétötödében (39%) nincs fürdőszoba, 45 százalékában nincs WC, és felében nincs melegvíz. Miután a „telepi” lakások a legkevésbé ellátottak vízvezetékekkel, a fürdőszoba, a WC és a melegvíz itt a lakások többségéből (76-90%) hiányzik. A „faluban” élő cigány családok helyzete ennél léptékekkel jobb, amennyiben azoknak „csak” 48 százaléka nem rendelkezik fürdőszobával, 52 százaléka WC-vel és 66 százaléka melegvízzel. (A nem cigány családoknak – az előbbieket sorrendjében – csupán egyharmada (31 %) nélkülözi a fürdőszobát, 36 százaléka a WC-t és 39 százaléka a melegvizet.) Adataink szerint a háztartásvezetés szempontjából nagy könnyebbséget jelentő automata-mosógép használata kevésbé a vezetékes vízzel való ellátottsággal, sokkal inkább a családok anyagi helyzetével hozható kapcsolatba. Ugyanis amíg – mint láttuk – a lakások kétharmada rendelkezik vízvezetékekkel, addig a háztartásoknak alig egytizede (13%) birtokol automata-mosógépet. Talán mondanunk sem kell, hogy e gépek közül mindössze kettő van cigány családok birtokában, vagyis körükben szinte teljesen hiányzik a civilizációs javak eme köre. (A normál mosógéppel való ellátottság az előbbinél lényegesen jobb, azonban az adatok jelzik, hogy az ellátottság – főként a cigány családoknál – közel sem teljes körű.)

Hasonló a helyzet a hűtőgépekkel. Mélyhűtővel – ami ma már a falusi háztartásoknak is integráns kelléke, hiszen a megtermelt növényeket, gyümölcsöket és a levágott állatokat így könnyebb tárolni, eltarthatóságuk függetleníthető az évszaktól – a nem cigány háztartásoknak is csak a fele rendelkezik, míg a cigány családok közül mindössze néhány. Persze itt nincs is nagyon mit tárolni.) Normál

hűtőgépet viszont a nem cigány családok 83%-a, a „faluban” lakó cigány háztartások fele és a „telepen” élőknek is egyharmada (32%) birtokol.

Gázpalackot, aminek használata kényelmesebbé s gyorsabbá teszi a főzést, közel azonos arányban (57 és 64 százalék közt) birtokolnak a háztartások. A vezetékes gázra – ami már nagy beruházásnak számít – azonban jóval kevesebben csatlakoztak rá: a nem cigány családoknak alig több mint egyharmada (36%), a „faluban” lakó cigány családoknak egytizede (12%), és a „telepen” élőknek 7 százaléka.

Adataink szerint televízióhoz szinte mindenki hozzájuthat – ha máshoz nem, fekete-fehérhez -, hiszen a vizsgált „szegény” nem cigány családok kétharmada (69%), a „faluban” élő cigány háztartások több mint kétötöde (44%), és a „telepen” lakóknak is egyhatoda színes televízióval rendelkezik.

Ha az elmondottak ismeretében azt gondolnánk, hogy az érintett családok anyagi, pénzügyi helyzete csupán a drágább és kurrensebb tartós fogyasztási javakhoz való hozzájutást korlátozza, akkor nagyot tévedünk. Ugyanis ez a már meglévő javak használatát is behatárolja a vizsgált családok egyel nem hanyagolható részében, amit jelez, hogy a háztartások egyharmada – és e tekintetben a települések közt alig van különbség – arról számolt be, hogy bizonyos számlákat az előző félévben nem tudott kifizetni. Ezek közt szerepel a villany-, víz, gáz- vagy a telefonszámla is. Vagyis e családok egy része a már megszerzett javait sem képes folyamatosan és racionálisan működtetni, és nem ritkán az elromlott eszközök javíttatására sem jut pénz.

Telefonnal a rendszeres gyermekvédelmi segélyre jogosult családok kétötöde (39%) rendelkezik: a nem cigány családok fele, a „faluban” lakó cigány háztartások közel egyötöde (18%), de a „telepen” élő családok közül is kettő. A személyi számítógéppel való ellátottság szintje ennél sokkal alacsonyabb, hiszen az érintett családok mindössze 4 százaléka jelezte, hogy van számítógépük.

Tekintettel arra, hogy a vizsgált településekről való kimozdulás a rossz közlekedés miatt meglehetősen nehézkes – amit a magas közlekedési díjak még tetéznek – közel sem mindegy, hogy a családok birtokolnak-e közlekedési eszközöket, melyekkel a kimozdulás függetleníthető a tömegközlekedéstől. A kerékpárral való ellátottság – amely a „szegényebb” családok számára a fuvarozóeszköz is – Kunhegyesen és Abádszalókon telítettnek mondható (91-92%), de Tiszaburán is megközelíti a háromötödöt (59%). (A „telepen” élő cigány családok esetében ez az arány 40 százaléknyi.) Motorral már jóval kevesebben rendelkeznek (10%), és döntően a nem cigány családok birtokában vannak ezek a közlekedési eszközök.

Személygépkocsival a vizsgált családok egyhatoda rendelkezik: a „telepen” élők birtokában nincs autó, a „faluban” lakó cigány háztartások 5 százalékában, a nem cigány háztartások kétötödében (22%) viszont már van. Adataink szerint az átlagot számottevően meghaladó mértékben birtokolnak személygépkocsit azok a családok, amelyben a családfő dolgozik (26%), jelezvén, hogy a rendszeres gyermekvédelmi jogosultsággal mért „szegénységen” belül ez a csoport képes úgy-ahogy tartani a lépést a társadalom „átlagával”, illetve irányadó trendjeivel.

Mindent egybevéve jól látható, hogy a vizsgált családok számottevő részének a lakása a legalapvetőbb civilizációs javakkal sincs felszerelve. Nem csupán arra gondolunk, hogy a vezetékes víz a lakások egyharmadából hiányzik, hanem ennek következményeire, amennyiben az itt élők emiatt nélkülözni kénytelenek a fürdőszobát, a melegvizet vagy a WC-t. A felsorolt szolgáltatásokkal ellátatlan lakások aránya adataink szerint számottevően magasabb, mint a vízzel ellátatlanoké, ami jelzi, hogy a háztartások egy további része a szűkös erőforrások okán ezen beruházásokra jelenleg – de vélhetően hosszabb távon is – képtelen. Sok helyen az elemi higiénés feltételek is hiányoznak. Hasonló a helyzet a vezetékes gázzal is. Ennél is súlyosabb gondot jelent, hogy az érintettek egy szintén nem elhanyagolható aránya a már meglévő szűkös javak folyamatos működtetését sem tudja biztosítani, hiszen a villany- vagy a vízszámlákat nem, vagy csak nehezen képes kifizetni. És miután ezeket csak készpénzzel lehet ellentételezni, a zömében állami járadékokból és segélyekből élő

családok nem túl magas pénzbevételeinek jelentős részét ezek lekötik és elviszik. Az étkezés, a ruházkodás vagy a tüzelő kifizetésére csak ezt követően gondolhatnak az érintettek.

Jeleznünk szükséges azt is, hogy ilyen anyagi és munkaerő-piaci körülmények között szűkült a vizsgált népesség települések közti mozgásának lehetősége, közülük sokan a település határát többnyire akkor lépik át, amikor valamely mezőgazdasági csúcsmunkák idején a szomszéd községekbe átszállítják őket.

22. tábla

A család háztartások megoszlása a személygépkocsival való ellátottság szerint településenként (százalékban)

A család birtokol-e személygépkocsit	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nem	84,7	86,1	80,7	83,9
igen	15,3	13,9	19,3	16,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Talán nem felesleges, ha az elmondottak közül néhány általunk fontosnak tartott összefüggést röviden kiemelünk.

1) A rendszeres gyermekvédelmi támogatásra való jogosultságot az ország egy olyan mikrokörzetében végeztük, amely kimaradt vagy gyengén kapcsolódott a kapitalizálódás és az iparosodás évszázados trendjéhez és napjainkban is e „periférián” helyezkedik el. Sok más, azonos fejlődési utat bejárt régióhoz, körzethez és településekhez hasonlóan a rendszerváltás utáni gazdasági válság következményei, például a foglalkoztatási gondok, a tömeges és tartós munkanélküliség, a beruházások hiánya, az elszegényedés stb. láthatóan itt sűrűsödnek. Ezt jelzi az is, hogy a vizsgált támogatási formára való jogosultsággal mért „szegénységbe” – a helyi önkormányzatok illetékesei szerint – a városias településen a gyermekes családok hozzávetőlegesen 60, a két község esetében 80-90 százaléka beletartozik. A gyermekek „normális”, a kor követelményeinek valamennyire is megfelelő „tartásának”, felnevelésének és taníttatásának a gondja, pontosabban megoldhatatlansága tehát itt tömegjelenség.

2) A gyermekek „normális” vagy a kor követelményeinek megfelelő „tartásától” és felnevelésétől való eltérést jelzi, hogy a vizsgált családok egy nem jelentéktelen része gyermekei rendszeres napi étkeztetéséről sem képes gondoskodni. A gyermekvédelmi támogatás így sokuknál a hétfőtől péntekig tartó napok gyermekintézménybeli étkeztetésének a költségeit fedezi.

3) Az a tény, hogy a mikrokörzet településein élő családok zöme a támogatásra jogosultnak bizonyult, méghozzá úgy, hogy többségüknek csupán egy vagy két gyermeke van, két dolgot jelez. Egyfelől azt, hogy a probléma messze túlmutat a sokgyermekeseken és a cigányságon, mint ahogy azt sokan gondolják. Másfelől azt, hogy a „szegénység” önmagában, vagyis a gyermekvállalástól függetlenül is tömegjelenség ezeken a településeken és körzetekben.

4) Azt, hogy ez mennyire így van, bizonyítja az állásban lévő családfők nem elhanyagolható aránya, hiszen ők bérükből vagy fizetésükből sem képesek a jogosultság pénzbeli határa fölé kerülni. Másként fogalmazva: e körzetekben a bérek és fizetések olyan alacsonyak, hogy az állásban lévők számottevő része is „szegény”, és legális munkavállalással is képtelen családját „normális”, a kor követelményeinek megfelelő szinten eltartani. Ebben az összefüggésben jeleznénk azt is, hogy a probléma nem vezethető vissza és nem magyarázható kizárólag olyan elemekkel sem, minthogy az érintettek „nem szeretnek” vagy „nem akarnak dolgozni”, „lumpen életvitelt” folytatnak stb.

5) A vizsgálat – az elmondottakkal együtt – az érintettek belső differenciáltságát is mutatja, amennyiben e „szegények” egyes csoportjai között olykor léptékbeli különbségek is észlelhetők bizonyos mutatók mentén. A differenciáltság jól kimutatható: a családfő iskolázottsága; gazdasági aktivitása; munkanélküliségének ideje; a család-háztartások bevételi forrásai és megélhetési stratégiái; az egy főre jutó családi jövedelem összege; a lakások nagysága és az abban élő családok száma; a civilizációs javakkal való ellátottság szintje vagy a mezőgazdasági termelés és önellátás formája stb. szerint. Ennek megfelelően a támogatás mást és mást jelent az egyes csoportoknál: van, ahol a gyermekek legegységesebb (pl. étkezés) eltartását biztosítja, van, ahol már a ruházatkódást is javítja, és van, ahol az alapiskola utáni továbbtanulás bizonyos költségeihez is hozzájárul.

6) A fentiek ismeretében felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a család intézménye az esetek jó részében képtelen alapfunkcióit maradéktalanul ellátni, így a család, mint a társadalom törvényhozó által tételezett alapsejtje, többnyire csak fikció. Ez azzal jár, hogy a gyermekek felnevelésében szerepet vállaló más intézmények (óvoda, iskola stb.) kénytelenek e funkciók egy részét átvállalni, ami mód felett megterheli ezek működését. Részben azért, mert olyan problémák kezelésében is részt kell vállalniuk, melyek eredendően nem tartoznak illetékességükbe (pl. éhesen jön-e az iskolába a gyermek vagy sem), és így energiát von el tőlük, rontván az ott folyó munka hatékonyságát. Részben azért, mert az egyébként sem magas színvonalú oktatástól von el nem erre felkészített helyi erőforrásokat.

7) A szülők helyzete és az iskolában folyó munka kapcsán jeleznünk szükséges azt is, hogy a továbbtanulási adatok arra engednek következtetni, hogy a gyermekek többsége a munkaerő-piaci versenyre legkevésbé felkészítő középfokú iskolatípusokba tud csak bekerülni. Ez a szülők esetében is fennálló gondok – az alacsony iskolázottság, a szakképzettség hiánya; a munkaerő-piaci pozíciók romlása; az át- és továbbképzésben való részvétel alacsony szintje stb. – generációs továbbélésre hívja fel a figyelmet. (Ebből a szempontból is jelentős belső differenciáltságról beszélhetünk, hiszen a fiatal szülők egy része a tömeges és tartós munkanélküliség, az iskolázatlanság stb. okán iskolai befejezését követően még nem volt állásban.)

8) Hangsúlyoznánk azt is, hogy a vizsgált családok – figyelemmel a belső differenciáltságra - jelentősen eltérő szocializációs környezetet (pl. családi milió, értékek, továbbtanulási törekvések) biztosítanak gyermekeik számára. És ezek nem ritkán nem feltétlenül esnek egybe a vizsgált törvény szándékaival és céljaival.

9) És végül feltehető az a kérdés is, hogy a vázolt társadalmi-gazdasági környezetben kezelhető-e a törvényhozó által megcélzott probléma. A válasz – amennyiben a célt a gyermekek esélykülönbségei szélsőséges formái- csökkentésében definiáljuk, határozottan: nem. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy e támogatási formának nincs értelme – ilyet már csak azért sem mondanánk, mert az sem lebecsülendő, ha a gyermekek rendszeres és „normális” napközbeni étkeztetése ebből biztosítható -, azt azonban állítjuk, hogy ezt a szintet meghaladó esélykülönbségek érzékelhető csökkentéséhez nem képes tömegméretekben hozzájárulni.

Írta: Tenczer Tamás

Javaslat a gyermekek védelmének rendszerében új fogalom bevezetésére

A különböző szintű szakmai összejöveteleken, fórumokon rendre felmerül a Gyermekvédelmi törvény, illetve a hozzákapcsolódó rendeletek módosításának szükségessége. Természetesen ezzel kapcsolatban is megoszlanak a vélemények, de mindenképpen jó lenne a konkrét változtatási terveket, írásos anyagokat minél szélesebb körben előzetesen megvitatni. Ennek érdekében bocsátanék a szakmai nyilvánosság elé egy javaslatot, amely talán segíthetné az önkéntes/kötelező családgondozás és a védelembé vétel tartalmi és fogalmi helyének tisztázását a gyermekek védelmének rendszerében.

A személyes gondoskodás keretébe tartozó ellátások gyermekjóléti alapellátást és gyermekvédelmi szakellátást foglalnak magukba. Az előbbi kategóriába az önkormányzatok által ellátandó feladatok, míg a másikba a szakellátási intézményrendszer számára a hatósági beavatkozásokat követően kijelölt feladatok tartoznak. A gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedések közül a védelembé vétel azonban speciális kategória. Hatósági intézkedés nyomán a gyermekjóléti szolgálat számára jelöl ki feladatokat. A gyermekjóléti szolgálat tehát önkéntesen igénybe vett gyermekjóléti szolgáltatást, valamint hatósági intézkedés nyomán kötelezett családokkal folytatott családgondozást végez. Ez utóbbi tevékenységre javasolnám a gyermekvédelmi alapellátás kategória létrehozását. Így a személyes gondoskodás keretébe tartozó ellátások a következők lennének:

- gyermekjóléti alapellátás
- gyermekvédelmi alapellátás
- gyermekvédelmi szakellátás.

Az új fogalom bevezetésével véleményem szerint világosabbá tehető a gyermekjóléti szolgálat által ellátott feladatok közötti különbség. Nem lenne szükség a továbbiakban az önkéntesség, illetve az együttműködésre kötelezettség állandó hangsúlyozására. Annak alapján, hogy egy gyermek gyermekjóléti vagy gyermekvédelmi alapellátás keretébe tartozó családgondozásban részesül, egyértelműen beazonosítható lenne, mely intézmény végzi a feladatot, és hogy történt-e védelembé vétel. Így az ellátandó feladatok, illetve a hatósági intézkedés ténye, vagy annak hiánya jobban illeszkedne az adott fogalmakhoz.

Röviden ez lenne a javaslatom. Szívesen venném a kollégáktól, ha – akár pro, akár kontra – véleményeznék az elképzelést.

Írta: Domszky András

MIÉRT JÓ NEKÜNK AZ OMBUDSMANI VIZSGÁLAT?

1998. december 10-én látott napvilágot az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének vizsgálati jelentése az otthon nyújtó gyermekintézményekben élő gondozottak alkotmányos jogainak érvényesüléséről.

Az alaptörvényben meghatározott jogok feltárt sérelme természetesen azonnal visszhangot keltett a médiákban. Napilapok cikkei és tv-műsorok foglalkoztak a jelentés megállapításaival.

Ekkor több érintett intézmény munkatársa tette szóvá magánbeszélgetéseken, hogy az eljárás nem volt körültekintő, és a megállapítások pontatlanok.

Néhány nappal később egy külföldről hazatérő kollégánk viszont éppen azt tudakolta tőlünk, akik itthon voltunk, hogy miért nem robbant nagyobbat a jelentés nyilvánosságra hozatala.

Mindkét kritikai álláspont azzal a jelenséggel magyarázható, amit a szociálpszichológia a kognitív disszonancia redukciójának nevez. „A kognitív disszonancia feszültségállapot, amely mindannyiszor fellép, valahányszor az egyénnek két, egymással összeegyeztethetetlen tudattartalma van. Mivel a kognitív disszonancia előfordulása kellemetlen, az emberek motiváltak arra, hogy csökkentsék a disszonanciát” – írja Elliot Aronson A társas lény című könyvében.

Az első esetben a kollégák úgy érezték, hogy éppen azokért a körülményekért, mulasztásokért teszik őket „mintegy” felelőssé, amiket naponta ők is megszenvednek. Az ebből keletkezett feszültséget pedig úgy csökkentették, hogy a vizsgálat módját és megállapításainak hitelességét kezdték kritizálni.

A második esetnek – annak a kérdésnek, hogy „miért nem robbant nagyobbat?” – az a lehetséges magyarázata, hogy éppen ebben a karácsonyváros időszakban rengeteg jótékonyági rendezvényről, koncertről, felajánlásról kaphattunk hírt. Ezek a hírek csökkentették azt a várható feszültséget, ami a gyermekvédelmi gondoskodásra szoruló helyzetéről feltárt tények, és a társadalmi szolidaritás szükségletének kielégítetlensége közt keletkezhetett és „robbanást” okozhatott volna.

Ennyit a tudományról. Közismert, hogy a gyermekvédelem nem tudomány, hanem alkalmas személyiséget, előképzettséget és tapasztalatot igénylő foglalkozás, tehát szakma. Úgy gondoljuk, hogy mind az első, mind a második jelenségnek szakmai konzekvenciái is vannak, melyekkel számolnunk kell.

Az első eset konzekvenciája, hogy most az érzelmeket félretéve, tárgyilagosan szembe kell néznünk a tényekkel, és végig kell gondolnunk, hogy kinek-kinek mi a feladata a gyermekotthoni ellátás színvonalának „alkotmánykonformmá” tételében, milyen lépések szükségesek ehhez, mire van szükségünk, és hogyan ütemezzük ezeknek a feladatoknak a megvalósítását.

A második esetből azt a következtetést vonjuk le, hogy meg kell tanulnunk jól felhasználni a nyilvánosságot.

Az ENSZ által kiadott Az emberi jogok tanítása és tanulása című kézikönyv – amely a szociális munkások nézőpontjából közelíti meg a szükségletek kielégítésének kérdéseit- alapvető és általános összefüggéseket bont ki, amikor így fogalmaz: „... ezen szükségletek alapvető természete azt jelenti, hogy kielégítésük nem választás kérdése, hanem az alapvető igazság kényszerítő ereje. /.../ Egy lényegi szükséglet lefordítható egy megfelelő pozitív joggá. /.../ Ebből következik, hogy a pozitív jogok utáni kutatás és ezek megvalósíthatósága elválaszthatatlanul összetartozik a szükségletek kielégítésével.”

Az ombudsmani vizsgálat sem tett mást, mint – hogy a pozitív jogok – a gyermekotthonokban elhelyezett növendékek alkotmányos jogai érvényesülésének vizsgálatával feltárta az otthonokban elhelyezett gyermekek lényegi szükségleteinek kielégítetlenségét bizonyos területeken.

Másfelől közelítve meg kell állapítanunk, hogy ezeknek a lényegi szükségleteknek a kielégítése a gyermekotthonokban az ott dolgozók szakmai feladata.

Hozzá kell tenni: nem csak az ott dolgozóké. Az ő munkájuk hamar lehetetlenné válik, ha kizárólag önmagukra számíthatnak. Az otthont nyújtó ellátások szükségletkielégítő kapacitásának megteremtésében és biztosításában ma már pontosan meghatározott feladatai vannak a főhatóságnak, a fenntartóknak és az országos módszertani intézetnek is. Ezeket a feladatokat A Gyermek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény határozza meg és rendezi el. Ezt persze valamennyien tudjuk. Mégis szeretném kiemelni, hogy a törvény a Gyermek Jogairól szóló Egyezményből eredezteti az alapelveit, és kibontja az Alkotmányban garantált jogokat is.

Így találkoznak egy rendszerben 1997. november 1-je óta a közös célra irányuló különböző szintű jogszabályok, valamint az eltérő felelősség- és munkamegosztásban megvalósuló szakmai tevékenység. Utóbbit a jogszabályok több mint egy esztendeje – eltérően a korábbi évtizedektől – teljes mértékben áttekinthetővé, ellenőrizhetővé teszik, de természetesen nem helyettesítik, nem helyettesíthetik.

A törvényt életbelépése óta már sokan méltatták, persze vannak bírálói is, és köztudott, hogy végrehajtásának feltételei csak fokozatosan teremthetők meg. Végrehajtási rendeleteivel együtt mégis iránymutatást ad az ombudsman vizsgálatában feltárt jogsérelmek, egyben szükséglet-kielégítési akadályozottságok tervezett felszámolásához.

A vizsgálati jelentés intézményenkénti ajánlásaiban kezdeményezi az illetékes gyámhivataloknál, hogy hatáskörükben intézkedjenek a feltárt visszasságok orvoslásáról. Ezek az intézkedések sem csak az adott intézményt érintik, hanem sok esetben a fenntartót is.

Az ombudsman ajánlásaival megkereste a főhatóságot, és feladatokat kapott az országos módszertani intézet is.

Az Összegzésben megfogalmazott problématerületek áttekintése – a közvetlenül érintetteken túl – valamennyiünk számára iránymutató lehet. Ezért is küldte el az ombudsmani jelentést a Szociális és Családügyi Minisztérium Család- és Gyermekvédelmi Főosztálya a gyermekvédelmi szakma képviselőinek, a valódi problémamegoldó folyamat elindítása érdekében. Hiszen ha eltekintünk a vizsgálat alá vont 13 gyermekotthon konkrét problémáitól, és magunkra vonatkoztatjuk a vizsgálati kérdéseket, akkor pontos képet kaphatunk jelenlegi helyzetünkről, és meghatározhatjuk teendőinket erre a vizsgálatra alapozva, a törvény előírásainak megfelelő színvonalú ellátás megközelítése érdekében.

Visszatérve a címben megfogalmazott kérdésre: miért is örülünk tehát az ombudsmani vizsgálatnak?

Nézetem szerint azért, mert bár amit feltárt, azt mi, akik a szakellátás rendszerében dolgozunk, tudtuk (más helyszínekről bármikor felsorolunk ugyanilyen példákat és szörnyűbb körülményeket, eseteket is felmutathatunk), de a törvény életbelépését megelőzően diagnosztikus értékű átfogó vizsgálat nem készült. Ebből következően sem a fenntartók, sem mások nem kényszerültek szembenézni a tényleges helyzettel és a törvény által előírt változtatások volumenével, minőségével és természetével.

Így most nyílik alkalmunk arra, hogy e magas szintű és megkérdőjelezhetetlen vizsgálat helyzetfeltárása alapján csúsztatások és egymásra mutogatás, bűnbakok állítása, „harag és elfogultság nélkül” feladatrendszerbe állítva kifejezhessük, hogy mi mindenre van szükségünk a gyermekotthonok korszerűsítéséhez.

Ennek nyomán először válik megbecsülhetővé a szükséges források mértéke is, és érveket kaptunk ezek igényléséhez. Az ombudsmani vizsgálat „kvázi intencionális” módon (szándékában talán nem, de következményeit tekintve igen) részét képezi a gyermekvédelmi reform folyamatának.

A továbbiakban az Összegzésben szereplő problématerületek sorrendjében foglalom össze a legfontosabb szakmai következtetéseket, majd közös céljaink elérése érdekében beszámolok az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet feladatvállalásairól.

Mielőtt azonban a feladatterületekre térek, célszerű statisztikai adatokkal is jellemezni, hogy melyek voltak a leggyakoribb alkotmányos jogi sérelmek, melyeket a vizsgálat az egyes intézményeknél föltárt. Ez azt a célt szolgálja, hogy fókuszálja azokat a problémákat, amelyek a vizsgált intézmények legtöbbszörrel előfordulva kifejezik a gyermekotthonok mai működési zavarainak elidegenítő jellegét, egyetlen szóban összefoglalva: a *személytelenséget*.

- A szakemberek hiányának említése – különböző összefüggésekben – 11 esetben,
- Az otthonban nem megoldott a személyes használati tárgyak biztonságos elhelyezése – 7 esetben,
  - Lehetetlen az intimszféra kialakítása – 7 esetben,
  - A gyerekek pszichés problémái – különös tekintettel a nehezen kezelhető, személyiségzavaros, drogos, szipuzó, rendszeresen csavargó gyerekekre – ellátatlanok – 7 esetben,
  - A gyerekek nem kapnak életük alakulásáról – életkoruk és személyiségük alapján indokolt – információt – 6 esetben,
    - A gyerekek panaszai, kívánságai előadásának nincs fóruma, hiányzik mindenféle garanciája annak, hogy jelzéseikre egyáltalán választ kapjanak – 5 esetben,
    - A szökésekkel kapcsolatos megfelelő eljárások hiánya – 4 esetben,
    - A legalapvetőbb személyes tárgyak hiányoznak – 4 esetben,
    - Az otthon nem képes megakadályozni a gondozottai közötti tettelegességet, megaláztatást – 4 esetben,
    - Az otthon a szabadidő eltöltésének semmiféle lehetőségét nem biztosítja, és nem fordít figyelmet gondozottainak életvitelére sem – 4 esetben,
      - Az otthon környezete elhanyagolt, sivár – 3 esetben,
      - Az otthonban vannak olyan gyerekek, akik nem járnak iskolába – 3 esetben,
      - A gyerekeket nem vonják be közvetlenül az őket érintő döntések meghozatalába – 3 esetben,
      - Az egészségügyi ellátásban adminisztrációs és egyéb hiányosságok tapasztalhatók – 3 esetben.

Fontos tudnunk, hogy az esetszámok az intézményekre vonatkoznak, tehát minden szám sok-sok gyermek jogsérelmét takarja.

Világosan kell látnunk, hogy amíg

- egyes fenntartók figyelme csak az egyszerűnek látszó gazdaságos probléma-eltüntetésig terjed,
- az épületek alkalmatlanok, sivarak, a felszerelés hiányos,
- hiányoznak a szakemberek helyben és a speciális szükségletek kielégítésére,
- a szakmai program elkészítése adminisztratív gesztus és megléte formáság,
- nem biztosítható a munkatársak személyiségének „karbantartása”,

addig újra fog termelődni a gyermekotthonokban az elszemélytelenedés és kiszolgáltatottság szubkultúrája, amit a jelentés érzékletesen ábrázol.

Régi problémákról van szó. Erre utalt Szügyi Csongor is, amikor az SZCSM 1999. február 4-én, a vizsgálatról rendezett szakmai vitanapján felidézte, hogy főiskolai tanulmányai során, már 1983-ban is ugyanezekről a nehézségekről volt szó. Nem „törvényszerű”, hogy az, ami eddig így volt, ezután is így legyen! A mi esetünkben sem szükségszerű, ami „megszokott”. A Gyermekvédelmi törvény életbelépésével megkezdődött a gyermekvédelem rendszerváltozása. Az ombudsmani vizsgálat azokat

a továbbélő múltbeli hamis nézeteket, rossz reakciókat, hiányosságokat és diszfunkciókat foglalja össze, amiket a gyermekotthoni ellátás rendszerváltoztatása érdekében föl kell számolnunk.

A vizsgálat összegző részében az otthonok elhelyezési körülményei, tárgyi, személyi feltételei és az életminőség csoportosításában szembesülünk ezekkel a problémákkal. A továbbiakban ezt követve ismertetem az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet szakmai álláspontját az egyes kérdésekben. (Az OCSGYVI munkatársai 1999. január 25-én közel hat órás munkaértekezleten foglalmazták meg véleményüket.)

I. AZ OTTHONOK ELHELYEZÉSI KÖRÜLMÉNYEI

1. az épületek telepítése (településkörnyezete)

A vizsgálat kifogásolja, hogy egyes otthonok hangsúlyozottan veszélyeztető környezetben találhatók. Ez elsősorban a régebbi intézményekre vonatkozik. Ezeknek a kiváltásáról gondoskodni kell. Több éve folyik az az intézménykiváltási program, amit a főhatóság pályázati úton támogat. Ez minden évben több száz millió forintot jelent az épületek alkalmassá tételéhez vagy kiváltásához, de arra sajnos már nincs elegendő pénz, hogy a működés szakmai feltételeit is korszerűsíteni lehessen. 1997. februárjában a minisztérium módszertani levelet jelentetett meg „a bentlakásos gyermekvédelmi intézmények kiváltására és új gyermekvédelmi intézmények létrehozására pályázni szándékozóknak a pályázatok előkészítéséhez”.

Ebben olvashattuk, hogy az új telepítési hely kiválasztásakor az alábbi körülményekre feltétlenül tekintettel kell lenni: „Ha az intézmény egy vagy több új telephelyre, s egyben új település(ek)re költözik, alkalmas-e a településkörnyezet az eredményes munkára a megközelíthetőség, családi kapcsolattartás, iskola, szakképzés, munkahelyek elérhetősége, horizontális támogató szakmai szervezetek jelenléte/hiánya, a település befogadó- és együttműködési készsége szempontjából?”

Továbbá, hogy „A környezet támogatórendszerének (segítő hálózatának) feltérképezése és a vele való kapcsolattartás azért szükséges, hogy az intézmény alapfeladatát minél magasabb színvonalon végezhesse, és ne vállalja a környezetben elérhető szolgáltatások, ellátások biztosítását. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a gyermekvédelmi intézménynek ismernie kell a körzetébe tartozó állami, non-profit, egyházi segítő szolgáltatásokat (pl. iskolai napközi, fejlesztő pedagógiai foglalkozások, egészségügyi ellátás, szabadidős programokba, klubok, sportegyesületek munkájába való bekapcsolódás stb.)”

A módszertani levél ajánlásait sokan „megmosolyogták”. Ki azért, mert úgy vélte, felesleges ezekre a szempontokra figyelmeztetni, amúgy is így választják ki az otthonokat befogadó településeket, mások pedig azért, mert teljesíthetetlennek vélték a követelményeket. Az első esetben elégedettek lehetünk. A második azonban a szűken értelmezett gyermekvédelmi szempontoknál szélesebb problémakörre hívja fel az illetékes fenntartó önkormányzatok figyelmét. Az elmúlt években néhány újabb, a telepítéssel összefüggő gond is megjelent. Van olyan megye, ahol két év alatt már harmadszor cserélődött ki az új telepítésű gyermekotthonok munkatársi gárdája és a megüresedő álláshelyeket nem tudják kvalifikált szakemberekkel betölteni. Máshol évente legalább egy nagyobb média-nyilvánosságot teremtő esetben fordul elő, hogy a kiválasztott település tiltakozik az intézmény (lakásotthon) odatelepítése ellen. Az utóbbi esetek mögött a rossz előkészítés mellett csaknem minden esetben fellelhető a nagy befolyással rendelkező helyi pozícióviselők személyes érdekeltisége is (a hangulatkeltés valódi célja az épület kiválasztására, vagy egyéb előnyök megszerzésére, például az ár felverésére irányul).

A felsoroltak a gondok többrétegűségét mutatják, és ismételten fölhívják a figyelmet az átgondolt, minden részletre kiterjedő előkészítés fontosságára.

2. az épület (társzervezés)

Az épületek olyan adottságot jelentenek, amin később nehéz változtatni. A funkcionálisan alkalmas épület biztosítása ismét a kiválasztásnál kezdődik. A 281/1997. (XII. 23.) Korm. rendelet és a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírásai világosan megállapítják a működés engedélyezésének és a működés feltételeinek követelményeit.

3. az épület állaga, műszaki állapota

„Esetenként a legmagasabb testi-lelki egészséggel összefüggésben is visszásságnak kellett minősíteni a megfelelő helyiségek, vizesblokkok, közösségi terek, szabadidős helyiségek, könyvtár, tanulószobák kialakításának vagy emberi tartózkodásra alkalmassá tételének folyamatos elmulasztását”, állapítja meg a vizsgálati jelentés. Megalapozottnak kell tartanunk azt a vélelmünket, hogy ez az észrevétel sem csak az ombudsmani vizsgálatba vont intézményeket illeti. Az elmúlt év végén – egy, a vizsgálatban nem szereplő megyében – állandó működési engedélyért folyamodtak például olyan speciális gyermekotthon esetében, ahol az elhelyezett mindkét nemű tíz növendék összesen egy működő zuhanyozót vehetett igénybe, a szobákban csupán heverők voltak, az étkezőhelyiségben csak három szék volt, a barakképület sötét és penészes volt. Az illetékes megyei gyámhivatal természetesen nem engedélyezte a működést. Szinte nevetséges ezek után megállapítani, hogy az épületek állagának fenntartása a fenntartó, a műszaki karbantartás az intézményvezetés fokozott odafigyelését követeli meg.

II. AZ OTTHONOK TÁRGYI FELTÉTELEI

1. bútorzat, eszközök

A vizsgálat feltárta az otthonok berendezésének alapvető hiányosságait is. „A tárgyi eszközök biztosítására is irányadó természetesen az ország aktuális teherbíró képességéből eredő korlát. Abban az esetben azonban, ha a tárgyi eszközök hiánya a törvényben leírt célok elérését nem csak korlátozza, hanem véglegesen megghiúsítja, akkor értelmét veszti a gondozásba vétel. A törvényi célok, az ezek eléréséhez biztosított, illetve a gyermeket egyébként megillető jogok tényleges gyakorlásához szükséges tárgyi eszközök minimális szintje biztosításának hiánya ezért a gyermekeket az Alkotmány alapján megillető gondoskodással kapcsolatosan érintő visszásságot okoz. Abban az esetben, ha a mulasztás személyhez köthető, minden esetben felvetődik az érintett fegyelmi vagy büntető felelőssége”. Üres épületekben nem lehet gyermekeket nevelni. Ismerve a fenntartók költségvetési korlátait, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a tárgyi feltételek kiegészítése érdekében keressék a külső forrásokat is (például alapítványok, adományozók megkeresésével).

2. használati eszközök (ruhák, tisztálkodószerek, tanszerek, játékok, személyes holmik)

A növendékek ruhatára hiányos, nem az évszaknak megfelelő, közös használatú ruhák is vannak. Hiányosak a tanuláshoz szükséges eszközök, nincsenek játékaik, személyes holmijaikat nem viselhetik, nem tarthatják maguknál. Ezzel kapcsolatban részben szemléleti változtatásokat tartunk szükségesnek, részben pedig arra hívjuk föl a figyelmet, hogy az erre vonatkozó ellátási kötelezettség normáit is meghatározza a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet. Kérjük az illetékeseket, hogy a normatíva felhasználását ezen a területen is fokozott odafigyeléssel ellenőrizzék.

3. adminisztrációs eszközök (dokumentumok, iratok kezelése)

„A gyermekekre vonatkozó nyilvántartások teszik lehetővé a gondozás folyamatosságát a nevelő személyzet vagy a nevelő intézmény változása esetén. Az adminisztrációs kötelezettségek kirívóan hanyag kezelése, netán elmulasztása ezért megghiúsíthatja a gondozás célját, ilyenként a gondozással biztosítani kívánt jogokkal összefüggésben visszássághoz vezet”.

A vizsgálóbiztosok a hiányosságok mellett olyan abszurd esettel is találkoztak, amikor az aprólékosan kitöltött egészségügyi kártonról csak azt nem lehetett tudni, hogy kié, név nem szerepelt rajta. (Lehet, hogy mindegy?) Mindenesetre az 1999. novemberétől kötelezően bevezetésre kerülő egységes nyilvántartási rendszertől azt reméljük, hogy az adatok tárolásán túlmutató módon befolyásolja majd valamennyiünk munkáját, és változtat a jelenlegi áldatlan állapotokon. Jelentősége miatt érdemes ezzel a kérdéssel kissé bővebben foglalkoznunk. A bevezetésre kerülő adatlaprendszer céljai az intézetünkben ezzel foglalkozó egyik munkatársunk összeállításában a következők: Általános célja:

Megkönnyíteni a rendszerben dolgozók dokumentációs munkáját azáltal, hogy mentesülnek a valahol már lejegyzett adatok újabb és újabb felvételétől, a kérdésekkel segítséget kapnak mondanivalójuk egyszerű, világos kifejtéséhez, az áttekinthető formával pedig az éppen szükséges információk gyors megtalálására nyílik mód.

A folyamat szintjén:

- biztosítja a gyermek gondozásában a tervszerűséget,
- a gondozás folyamatosságát,
- elősegíti a gyermek gondozásáért felelős intézmények, személyek partneri együttműködését,
- lehetővé teszi a gyermek és szülei jogainak érvényesülését,
- segíti a szakmai szabályok kialakulását.

A hatóság szintjén:

- segít az eddigieknél több és jobb minőségű információra alapozott döntések meghozatalában,
- segít a területen dolgozók munkájának ellenőrzésében.

A gondozás szintjén:

- segít kiterjeszteni a gondozást a fejlődés minden területére,
- segít a gyermek és szülei kívánságainak, akaratának érvényre juttatásában.

A szakmai irányítás szintjén:

- lehetővé teszi a rendszer hatékonyságának folyamatos ellenőrzését”. (Dettre Erzsébet kézírata alapján)

4. intimszféra

Az intimszférához való jog sérelmét elsősorban a személyes tárgyak biztonságos elhelyezésének lehetetlensége vagy például a WC-ajtók hiánya esetében kifogásolja a vizsgálat. Az intimszféra jelentősége azonban a szóvá tett „epizódoknál” nagyobb jelentőségű a családon kívüli elhelyezést biztosító intézmények működésében. Régi, a korábbi nagyintézményekre vonatkozó megfigyelés, hogy a növendék beilleszkedése az intézménybe, a csoportba egy elidegenedési folyamatban megy végbe, melynek során tevékenysége, emberi tulajdonságai, személyes kapcsolatai, életviszonyai eredeti értelmezési körükből kikerülve a szervezet érdekeinek, megítélésének alárendeltségébe kerülnek. A szervezet szabályozó mechanizmusaival minimálisra csökkenti az egyéni érdekérvényesítés, az alku lehetőségeit. Ennek következtében mind a személyes tulajdonságok, mind a külső életesemények az egyén számára, tőle függetlenedett formában, „kivülállóként” jelennek meg. Ezt a problémát is orvosolni – de legalább csökkenteni – kívánja az „intézménytelenítés” mai irányzata, amikor kis létszámú, az egyéni különbözőségeket, eltérő igényeket figyelembe vevő elhelyezési formák kialakítására törekszünk. A kérdést azonban nem oldja meg automatikusan a lakóegységek vagy a lakásotthonok kialakítása. A személyes tér és az elkülönülés lehetőségének biztosítása csak az alap, amihez a korábbi személyes kapcsolatok ápolásának és a személyes figyelemnek kell társulnia. Könnyen belátható, hogy a növendék és nevelői közti elfogadáson és bizalmon alapuló intimitás légköre az, amiben vállalhatók a személyes gyengeségek és kibonthatók a személyiségfejlődés, a valódi változás érdekében mozgósítandó képességek.

III. AZ OTTHONOK SZEMÉLYI FELTÉTELEI

1. szakmai létszám

A szükséges szakmai létszám nem minden esetben biztosított az otthonokban. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírja a szükséges létszámnormákat (de ütemezi). A szakmai munkakörökben alkalmazottak létszámának 2000. december 31-éig kell elérnie a norma 75%-át és 2002. december 1-jéig az előírt létszámot. A vizsgálati jelentés joggal veti fel, hogy a feladatok ellátását megghiúsító szakemberhiány miatt az átmeneti időszakban is súlyosan sérülhetnek a gyermekek alkotmányos jogai. „Ezért mindenképpen szükségesnek mutatkozik a létszámfeltöltés lehető legkorábbra hozatala”. Nézetünk szerint a probléma megoldása – általános érvénye miatt – központi segítséget is igényel. Ilyen megoldások lehetnek például a felsőoktatási intézmények hallgatóinak pályaelemzését elősegítő pályázatok, OTDK témakiírás, illetve elhelyezkedési támogatás nyújtása, továbbképzés, átképzés.

2. speciális szakértelem (helyben és elérhetően)

A szükséges speciális szakértelem hiánya sem csak a vizsgált intézmények gondja. A Szociális és Családügyi Minisztérium adatai szerint a gyermekotthonokban 1997-ben szakmai munkakörökben foglalkoztatott 2490 kolléga kerekén 61 %-a nem rendelkezett adekvát képesítéssel, az otthonok összesen csupán 66 pszichopedagógust és 24 szociális munkást alkalmaztak. Végre ki kell már mondanunk azt is, hogy bár a 15/1998. (IV 30.) NM rendelet melléklete a szakellátások területén szakirányú szakképzésnek ismeri el a felsőfokú pedagógus szakképzettséget, tapasztalataink szerint ez nem biztosítja automatikusan a gyermekvédelmi felkészültséget. Ezért szorgalmazzuk az akkreditált szakirányú továbbképzések rendszerének kiépítését a szakellátást nyújtó gyermekvédelmi intézmények területén, hangsúlyozva azonban, hogy erre a felsőfokú pedagógusképző intézmények sem minden esetben felkészültek. A diszciplínákból levezetett tantárgyak ugyanis csak érintik, de nem fedik le a gyermekotthoni feladatok megoldásához szükséges ismereteket és készségeket. A krónikus szakemberhiány nem oldható meg rövid távon, csupán enyhíthető például azzal, ha a megyékben, az utazó gyógypedagógus-hálózathoz hasonlóan, utazó gyermekvédelmi tanácsadói szolgálatot hoznak létre a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás keretében. (V.Ö.: a Gyvt. 65. §-ával, valamint a 15/1998. (IV 30.) NM rendelet 150. §-ának(1) bekezdésével és 154. §-ával.) Az elérhető külső szakemberhálózat szükségessége nyilvánvaló, ezt az otthonok telepítésével lehet megalapozottan, biztosítani. Ugyancsak gond, hogy hiányoznak a gyerekek speciális érdekeinek képviselőire felkészített szakemberek. Köztudott, hogy a Gyvt. a gyámi tevékenységet decentralizálta, és gyámul a gyermekotthon vezetője is kirendelhető. Szükséges tehát a részükre a gyámi felkészítés megszervezése. Ebben véleményünk szerint a Szociális és Családügyi Minisztérium az illetékes.

3. a felnőttek magatartása: szakmai alkalmassága, szemlélete, eszközei, kifáradása, fluktuáció

Ez a fogalomsorozat olyan, mintha a pályaelhagyáshoz vezető utat ábrázolná. Valamennyien tudjuk – ebben az elemzésben is szót ejtettünk már róla -, hogy a gyermekvédelemben dolgozóknak alkalmas személyiséggel, előképzettséggel és tapasztalattal is rendelkezniük kell szakmájuk műveléséhez. Éppen az előző pontban érintettük a szükséges előképzettséggel rendelkezők ijesztő hiányát. Nagyon könnyű belátni, hogy az adekvát diplomával rendelkező, elkötelezett szakember milyen sérülékeny hozzá nem értő munkatársi környezetben. Nem frázis, hogy a gyermekotthonok munkatársai a személyiségükkel dolgoznak. Növendékeikkel nem a főiskolán vagy egyetemen elsajátított ismereteiken keresztül, hanem személyiségükkel teremtenek kapcsolatot, ami érzelmileg is megterhelő a számukra. Az ombudsmani vizsgálat olvasói a felnőttek negatív magatartására vonatkozó megállapításokról nemegyszer elmondták, hogy az egyszerűen lelkiismeretlenségből fakad, és nem a

szakképzettség vagy a törvény ismeretének hiányából. Mi úgy gondoljuk, hogy amit itt végül lelkiismeretlenségnek is nevezhetünk, nem más, mint az ott dolgozók legfontosabb munkaeszközének, személyiségük ápolásának a hiánya. A segítő foglalkozásokban alapfeltétel, hogy a munkatársak lélektani támogatásként rendszeres szupervízióban vegyenek részt. Ugyanilyen fontos a rendszeres és alkalomszerű esetmegbeszélések rendszerét kialakítani, hogy egyfelől a már megtörtént események értékelésével, szakszerű feldolgozásával, másfelől a várható esetekre készülve növeljék egyéni szakmai tudatosságukat és formálják egységes nevelői stílusukat, szemléletüket. A szakismereteket sem biztosítja automatikusan az előképzettség, azt is szinten kell tartani. Erre a szakmánkban is hamarosan bevezetésre kerülő kötelező továbbképzési rendszer reményeink szerint biztosítékot jelent majd. Ebben a pillanatban csak a vágy szintjén fogalmazható meg annak az igénye – ami a világ sok pontján régen gyakorlat –, hogy a segítő foglalkozásúak hétévenként egy év fizetett rekreációs szabadságra mehessenek. Örömteli tény viszont, hogy a Szociális és Családügyi Minisztérium idei pályázatai között esetmegbeszélésre és a szakmai kifáradás megelőzését célzó (burn out) tréningre is lehet támogatást nyerni.

IV. ÉLETMINŐSÉG AZ OTTHONOKBAN

1. házirend

A legtöbb gyermekotthon házirendje a növendékek jogait és kötelességeit sorolja föl. Sokszor ezek a felsorolások nem házirendbe való elemeket tartalmaznak (pl.: „Kötelességünk udvariasan viselkedni és a napszoknak megfelelően köszönni”), teljesíthetetlenek (pl.: „Kötelességünk megelőzni a gondatlan károkozást”), életidegenek (pl.: „Aktívan közreműködünk és segítünk társainknak a káros szenvedélyekről való leszokásban, leszoktatásban”). Az alkalmas házirendnek betartható, valódi szerződésnek kell lennie. Olyannak, ami tartalmazza a növendékek és az otthon munkatársainak a jogait és kötelességeit. Rögzíti az együttműködésük kereteit, elvárt módjait, minden résztvevő számára ismertté teszi az összes jogot és követelményt. Rögzíti az alkalmazható jutalmazási és fegyelmezési módszereket is.

2. a fenntartó értékrendje

Nyomatékosan szeretnénk felhívni a figyelmet a vizsgálati jelentésnek arra a látszólag mellékes következtetésére, hogy „az életminőség szempontjából a fenntartó értékrendje nagyobb súllyal esik latba, mint anyagi helyzete”. A megyei gyermekvédelmi koncepciók szakmai véleményezése során mi is hasonló megállapításokra jutottunk.

A mi tapasztalataink szerint a megyei önkormányzatok egy része előtt egyelőre még nem kellően tisztázott, nem eléggé ismert a valamikori „állami gondozás”, a korábbi „állami gondoskodás” és a Gyvt. által bevezetett „gyermekvédelmi gondoskodás” fogalmak szemléleti és tartalmi különbözősége. Ezt a megállapítást nem elítélőleg tesszük. A több évtizeden keresztül megszokott egyszektorú (kizárólag állami feladatként értelmezett) gyermekvédelmi tevékenységről áttérni a többszektorú ellátásra újfajta felelősséget, feladattudatot, tájékozottságot és tapasztalatokat igényel, ami még nem alakulhatott ki mindenütt. Könnyebb helyzetben lennének a megyei önkormányzatok akkor is, ha már fejlettebb volna Magyarországon a civil szféra, és a harmadik szektor (a non-profit szervezetek) is jobban bevonható lenne az ellátások megszervezésébe.

A fenntartók értékrendje világosan látszik a megyei nézőpontokból. A nekünk hivatalosan megküldött koncepciók többségében ez az értékrend megyei helyzetelemzéssel nincs megalapozva. A törvény betű szerinti értelmezését alapul véve (Gyvt. 95. §.) sok megyei önkormányzat úgy koncipiálja a szakellátás rendszerét, hogy nem figyel az alapellátással kialakítandó kapcsolatokra. Irányítási és gazdálkodási célszerűsége hivatkozva centralizálja a szakellátó rendszer működését, ami ellentmond

annak, hogy az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, decentralizálta a magyar közigazgatást, ezen keresztül a gyermekvédelmi igazgatást is, hisz ez utóbbi része a közigazgatásnak.

Megoldásuk nem egy esetben sérti az intézmények szakmai programjában meghatározott önállóságának törvényi előírását is (v.ö.: Gyvt. 104. §. (6)), például akkor, ha a „megyei gyermekvédelmi központ” telephelyeiként működtetett gyermekotthonok részére a központ készíti el a szakmai programot és ad ki házirendet. A gazdaságosságra törekvés a koncepciók megvalósítása során sok esetben a szolgáltatások színvonalának csökkentéséhez vezet. Ehhez következményképpen társul az az önfelmentő, lelkiismeret-javító mechanizmus, hogy a szolgáltatások színvonalának biztosítását az intézmények alkalmazottainak kizárólagos felelősségévé teszik.

3. jutalmazások és büntetések

Ebben a kérdéskörben a vizsgálat elsősorban a büntetések alkalmazására fordított figyelmet. Több alkalommal észleltek alapvető emberi jogot sértő büntetéseket. A konkrétan kifogásoltak a következők voltak: önkényes jutalmazás és büntetés, zsebpénzlevonás, elzárás a külvilágtól, önkényes döntés a kimenőről, eltiltás szakkör látogatásától, az ágybavizelők megbélyegzése. Véleményünk szerint a tapasztalt jogsértések összefüggésbe hozhatók a szakképzetlen munkatársak korábban idézett magas arányával (hiszen a pedagógusképzésben a hallgatók elsajátítják a jutalmazás és büntetés alapelveit, és megtanulják kiválasztani az alkalmazható módszereket), összefüggést látunk a kialakult helyzet és aközött is, hogy az intézmények szakmai programjának elkészítését sok helyen formaságnak tartják, és nem kötik össze a munkatársi közösség kialakításának feladatával, ilyen gondokhoz vezet az is, ha nem előzik meg a szakmai kifáradási, nincsenek esetmegbeszélések, és a munkatársak nem részesülnek szupervízióban. Végül megismételjük azt a korábban tett javaslatunkat, hogy a házirend rögzítse az intézményben alkalmazható jutalmazások és büntetések fokozatait.

4. szökések

A vizsgálat kifogásolja a szökésekkel kapcsolatos megfelelő eljárások hiányát. Korábbi pszichológiai vizsgálatok azt állapították meg, hogy a gyermekotthoni növendékek többnyire az intézményi élet krónikus frusztrációs feszültségeire válaszolnak a szökéssel. A szökés ily módon a megoldhatatlannak vagy túlságosan megterhelőnek tartott helyzetek előli menekülés. Ez a probléma megint a személyes figyelem és törődés fontosságára hívja fel a figyelmet. Azokban az olyan esetekben, amiket kollégáink úgy jellemeznek, hogy „még meg sem hozták, máris megszökött”, az alapellátással való kapcsolat és az elhelyezés előkészítésének kérdése igényel fokozottabb odafigyelést. Az OCSGYVI szakmai megbeszélésén felmerült, hogy az elszökött növendékek devialódási esélyeinek csökkentése érdekében a gyerekek számára hozzáférhetővé kellene tenni (nem direkt formában) az ilyenkor hívható segélyvonalak telefonszámait, illetve olyasféle túlélési útmutatót, amelyet például a Kapocs Ifjúsági Önszolgálat készített. (A konkrét lehetőségekre később, a lelki segítségnyújtással kapcsolatos feladatoknál visszatérünk.)

5. az „újoncokkal” való bánásmód, bántalmazás

Az új vagy fiatal növendékek megalázását, bántalmazását, olykor szexuális zaklatását az idősebbek és erősebbek részéről, elsősorban az átmeneti otthonokban és a nagyobb létszámú intézményekben tapasztalta az ombudsman. Ez is azt igazolja, hogy a kisebb méretű, család-léptékű otthonok légköre és átlátható társas viszonyai alkalmasak a fizikai és lelki bántalmazások megelőzésére. A nagyobb intézményekben a lakóegységek kialakítása, a csoportok összetételének körültekintő megkomponálása és a növendék – nevelő közti tartós érzelmi kapcsolat kialakítása lehetnek segítségünkre a hasonló esetek kivédésében.

6. a „problémás” gyerekek integrálása

A vizsgálati jelentés a nem speciális jellegű otthonokban élő fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő gyermekek igényeinek megfelelő ellátás-hiányosságait is megállapította. Ezzel kapcsolatban szakmai álláspontunk az, hogy

a) bár az érintett népesség a speciális szükségletei alapján kategóriákba sorolható, az egyes esetek között kategórián belül is nagy különbség van,

b) ebből következően az elhelyezési terv elkészítésének időszakában kell mérlegelni, hogy e növendékek közül ki az, aki nem speciális jellegű otthonban is elhelyezhető, és az egyéni gondozási-nevelési tervben kell meghatározni ellátása tárgyi és személyi feltételeit. (Különös tekintettel az intézmény körzetében elérhető szükséges külső segítő kapacitásra.) A korábban ajánlott utazó gyermekvédelmi tanácsadó szolgáltatást is be lehetne vonni a növendékek ellátásába.

Mindenképpen ártalmasnak tartjuk azt a sajnos létező gyakorlatot, hogy ezeket a növendékeket automatikusan szétosztják a megye gyermekotthonai között, anélkül, hogy az ellátásukhoz szükséges feltételeket biztosítanák. Különösen felháborított minket az egyik megye elképzelése, hogy a működésképtelen speciális otthonának rossz mentális állapotban lévő növendékeit „szétszórja” a lakásotthonaiba. Nyilvánvaló, hogy ez a lépés nem oldaná meg a speciális otthoni elhelyezés gondját, viszont tönkretenné az ilyen növendékek fogadására felkészületlen lakásotthonokat. Jól tudjuk ugyanakkor, hogy milyen nagy nehézséget jelent a megyéknek a speciális gyermekotthonok létesítése. Erre a kérdésre az ún. különvizsgálat megállapításaiból adódó feladatoknál visszatérünk.

7. véleménynyilvánítás, információs és panaszjog

„A panaszjog biztosítása a gondozásban lévő gyermekek esetében olyan mechanizmusok bevezetését jelenti, amelyek lehetővé teszik kifogásaik és kívánságaik minden hátrányos következmény nélküli előterjesztését, illetve garantálják a panaszok tényleges kivizsgálását, és tisztességes megválaszolását. Ilyen mechanizmusok általában nem működtek. A döntésekben való részvételhez, illetve panaszhoz való alkotmányos jog biztosításának elmulasztását minden esetben visszásságnak értékeltem” – olvassuk a jelentésben. A növendékek érdekérvényesítése intézményi körülmények között tájékozottságot és aktív joggyakorló magatartást feltételez, valamint azt is, hogy az ott dolgozó munkatársak is készek legyenek ebben partnerként részt venni. (Philip Alston még 1994-ben azt javasolta, hogy ha a gyermeki jogokat élővé akarjuk tenni, úgy, hogy tényleges jelentésük legyen a gyermekek mindennapos életében, akkor világossá kell tennünk gyermekeink előtt, mit tartalmaznak ezek a jogok, olyan formában, hogy ezeket ők maguk is hatékonyan gyakorolhassák, továbbá el kell döntenie, hogy melyik munkatárs az, akinek a tevékenysége az adott gyermeki joggal elsősorban kapcsolatban áll, és meg kell határozni a konkrét felelősségét az érintett jog megvalósításában.) Erre tehát mind a növendékeket, mind a munkatársakat fel kell készíteni. Tudomásunk van arról, hogy a Miskolci Gyermekváros Gyermekjóléti-Gyermekvédelmi Központ kiadott egy gyermekjogi útmutatót. Továbbá, hogy 1998. december 11-én volt Szolnokon az „Útmutató a gyermekotthonban élő fiatalok számára” című kiadvány szakmai bemutatója, Polt Péter az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének részvételével. Ezt a Szolnoki Gyermekotthon Útravaló Alapítványa adta ki. Ennek a kiadványnak az alkalmazásához Dr. Ludányi Ágnes az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Szociálpedagógiai Tanszékének oktatója tréningprogramot is kidolgozott a gyermekotthoni nevelők részére.

8. lelki segítségnyújtás

Reméljük nem hangzik szokatlanul, de ahogy a nevelőknek kell a szupervízió, úgy a növendékeknek is szükségük van lelki támogatásra, olykor segítségnyújtásra. Éppen ezért nagyon fontosnak tartjuk például a gyermekotthonok és az egyházak kapcsolatait. De ezen kívül is lehetővé kell tenni a növendékek számára, hogy ha úgy érzik, hogy problémáikra a gyermekotthonon belül nem kaphatnak megfelelő választ, vagy ha olyan gondjuk van, amit szívesebben osztanának meg

kívülállókkal, kapcsolatba léphessenek a lelki segélyszolgálatok valamelyikével. Ezek közül a legismertebbek a „Kék vonal” Gyermek- és Ifjúsági Telefonszolgálat (06 80 505 000) és a Kapocs Ifjúsági Önszolgálat (251-7266/120). Újabban „Segítség – Tanács-Védelem” gyerekeknek elnevezéssel a FICE is közzétette ingyenesen hívható zöld számát (06-80-200-402). De az országban ezeken túl is sok helyen működnek már lelki segélytelefonok. Kérjük a kollégákat, tegyék a lehetőségeket ismertté a növendékeik számára, csakúgy, mint a helyi pszichológiai rendelők, szakemberek, önszolgálatok nevét stb.

9. kapcsolattartás a hozzátartozókkal

„Esetenként nem tapasztaltunk érdemi törekvést annak biztosítására, hogy a gyermekek vér szerinti családjukkal, ideértve az esetleg szintén állami nevelésben álló testvéreiket is, kapcsolatba kerüljenek, illetve kapcsolatukat ápolni tudják.” A gyermekotthonok régi diszfunkciója, hogy nem szorgalmazzák növendékeik és családjuk kapcsolattartását, esetenként megpróbálják leválasztani a növendéket „kártékony” családjáról. Az egységes nyilvántartási rendszer bevezetésétől is várhatjuk ennek a helyzetnek a javulását. Hiszen a családgondozás és a családi kapcsolatok ápolása az alap- és a szakellátási intézmények munkamegosztásában ezen keresztül kontrollálttá és sokkal megszokottabbá, elfogadottabbá válik.

10. indokolatlanul hosszú ideiglenes elhelyezés

Kifogásolja az ombudsmani vizsgálat, hogy az ideiglenes hatályú elhelyezés időtartama sok esetben meghaladja a törvényben engedélyezett 30 napot. (Sajnos idekívánkozik a megjegyzés, hogy korábban a 60 napos határidő volt betarthatatlan.) A konkrét esetek kivizsgálása a megyei gyámhivatalok illetékességi körébe tartozik. Mi itt arra szeretnénk föl hívni a figyelmet, hogy a Gyvt. 72. §-a az ideiglenes hatályú elhelyezés helyének kiválasztásánál a következő preferencia-sorrendet állítja föl: „a) a nevelésre alkalmas, azt vállaló különélő szülőnél, más hozzátartozónál illetve személynél, vagy ha erre nincs lehetőség, b) a legközelebbi ideiglenes gondozási feladatokat is ellátó nevelőszülőnél, vagy ha erre nincs lehetőség, gyermekotthonban vagy más bentlakásos intézményben”. Ez a felsorolás mindenképpen humánusabb megoldásokat kínál, a gyermek érdekét jobban képviseli, mint az a ma még élő – és ebben a vizsgálatban is sok visszásságot mutató – gyakorlat, amikor a családjából kiemelt gyermeket a GYIVI átmeneti otthonában helyezik el, vagy a kórházban hagyott csecsemőt a gyermekotthonban.

11. iskoláztatás, továbbtanulás

Az alkotmányos jogokkal összefüggésben megmagyarázhatatlan visszásságnak minősít a jelentés minden olyan mulasztást, amikor nem törekedtek a gyermekek képességeinek megfelelő iskoláztatására. A gyermekotthoni növendékek iskoláztatása szintén régi probléma. Növendékeink általában művelődési hátrányban vannak, mert korábbi élethelyzetük következtében ismereteik hiányosak, viszonyuk a tanuláshoz esetleges, és ezen a területen készség- és képességszintjük többnyire alacsony, művelődési motivációs szintjük életkoruktól elmarad, a művelődési értékekhez való viszonyuk ellentmondásos vagy negatív, esetleg közömbös. A gyermekotthonok munkatársainak ezért a feladatuk az is, hogy törekedjenek a növendékeik tanulási akadályozottságával összefüggő és arra visszaható pszichés problémák korrekciójára, tanulmányi lemaradásuk pótlására és az iskolában kibontakozó konfliktusaik (pl. diszkrimináció) megelőzésére és/vagy oldására. Világos, hogy ez a feladat is felkészült szakembereket igényel. De csak ezeknek a követelményeknek eleget tevő nevelőtestület esetén teljesíthető az elérhető iskolákon keresztül a növendékek tanuláshoz való jogainak biztosítása.

12. a szabadidő eltöltése

A vizsgálóbiztosok négy otthonban állapították meg, hogy a szabadidő eltöltésének semmiféle lehetőségét nem biztosítják. Ez a probléma ismét összefüggést mutat a munkatársak felkészültségének hiányosságaival és a szakmai kifáradásból eredő nemtörődömséggel. Az első probléma talán áthidalható a településen található sportolási és kulturális tevékenység lehetőségek fokozott kihasználásával, a második immár sokadszor figyelmeztet a nevelők személyiségének karbantartásának szükségességére.

13. a gondozás személyessége

Ezt a kérdést már nagyon sok gyakorlati összefüggésben említettük. Itt a korábbiak jelentőségét ismételten hangsúlyozva annak a fontosságára szeretnénk utalni, hogy a növendékek életében a gyermekotthoni tartózkodás csupán átmeneti állapot.

Természetes körülmények között az ember a családján keresztül integrálódik a társadalomba. Szociális létszférájába családja társadalmi státusán keresztül jut, biológiai adottságait génjein keresztül örökli, személyiségét alapvetően a családjához fűződő szeretet-kapcsolaton keresztül formálja. A gyermekotthon ehhez képest mindenképpen mesterséges közeg. Andorka Rudolf professzor akadémiai székfoglalójába emelte azt a gondolatot, hogy „a legnagyobb anyagi jólét mellett is súlyos >rosszlétet< okozhat a szeretethiány és az elidegenedés, és megfordítva az alacsony életszínvonal okozta jóléhiányt enyhíthetik a jó emberi kapcsolatok és az értelmes életcélok”.

A gyermekotthoni gondozás-nevelés fundamentális kérdése, hogy el tudunk-e jutni minden növendékünknel a körülmények személyessé tételéhez (otthonosság), az ép „gyökerek” megóvásához (családi és rokoni kapcsolatok ápolása), a kapcsolatkézség kialakításához (barátok, szerelmek), biztosítani tudjuk példaadó fontos felnőttek állandó támogató jelenlétét (szoros érzelmi kapcsolat hiteles személyiségekkel), be tudjuk vonni őket az életüket közvetlenül érintő döntésekbe és képessé tesszük őket arra, hogy befolyással legyenek a saját sorsukra, legyen közvetlen jövőképük, és meg tudják sejteni az életük aktuális értelmét.

Bengt Börjeson Terápia című könyvének egyik gondolatát parafrázálva, azt mondhatjuk, hogy a gyermekvédelem elvontan, egzakt formában nem létezik, csak emberek közötti tartós viszonyban teremthető meg. De ami így jön létre, azt minden vonásában az e viszonyon kívüli emberi kapcsolatok határozzák meg: a baj felismerése, minősítése és a segítségnyújtás lehetősége a társadalmi környezet függvénye. Ebből a gondolatból vezethető le valamennyiünk egyéni felelőssége a gondozás személyességéért. A közreműködők konkrét felelősségeit a megelőző pontokban fogalmaztuk meg.

A KÜLÖNVIZSGÁLAT MEGÁLLAPÍTÁSAIBÓL ADÓDÓ FELADATOK

A helyzetelemző átfogó vizsgálat előkészítését megelőzően az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese két megye beadványa alapján vizsgálatot végzett a tartósan beteg, illetve fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő, szenvedélybeteg, illetve egyéb ok miatt különleges ellátást igénylő gyermekek elhelyezésének problémáiról. Megállapította, hogy ez „az intézményrendszer végső kialakítására 2002. évig adott határidő miatt – jelenleg nem megoldott. Mind a szakmai feltételek, mind pedig a szükséges anyagi források hiánya nem teszi lehetővé a Gyvt-ben előírt követelmény megvalósítását, a speciális szükségletek kielégítését szolgáló gondoskodást.” A Gyvt. speciális gyermekotthonok kialakítását és speciális nevelőszülői hálózat működtetését írja elő megoldásként. A két ellátási forma közül a nevelőszülők különböző típusainak központi oktatási program szerinti felkészítése már folyik. Speciális gyermekotthonok elvételre léteznek az ország néhány pontján, de nem biztosítják az ilyen elhelyezést igénylő gyermekek teljes körének ellátását, hiányoznak a szükséges szakemberek és a megfelelő szakmai programok. E problémával kapcsolatban arról számolhatunk be, hogy az OCSGYVI Szakellátási Osztályán intenzíven dolgozunk a speciális gyermekotthonok típusainak, működési, módszertani és személyi feltételeinek kidolgozásán.

Javaslatunkat a tavaszi országos gyermekvédelmi konferencián szeretnénk a szakma nyilvánossága elé tárni.

AZ ORSZÁGOS CSALÁD-ÉS GYERMEKVÉDELMI INTÉZET FELADATAI

Elemzésünk befejezéseként beszámolunk arról is, hogy az ombudsman ajánlásában felkérte a szociális és családügyi minisztert, hogy az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet útján módszertani levélben tegye közzé az otthonot nyújtó gyermekvédelmi intézmények működésének részletes szabályait és követelményeit.

A módszertani levélben különösen az alábbi tárgykörökre kell kitérnünk:

- „a fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő, de nem speciális jellegű otthonokban élő gyerekek igényeinek megfelelő ellátás tárgyi és személyi feltételei,
- a gyermekvédelmi intézményekben a gondozottak személyes életterének kialakításának módszerei,
- a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődését elősegítő szabadidős tevékenységek formái,
- a gyermekek között előforduló fizikai és lelki bántalmazások megelőzésének módszerei”.

Az ajánlásnak természetesen eleget teszünk. Az elemzett vizsgálat diagnózisa és a Gyermekvédelmi törvény perspektívája azonban egyetlen módszertani levél elkészítésénél átfogóbb és nagyobb kiterjedésű feladatot szab. A fenti négy tárgykörben külön-külön módszertani leveleket fogunk megjelentetni. A gyermekotthonok működésének szakmai szabályait tartalmazó dokumentum viszont nem képzelhető el módszertani levélként. Ennek hivatásunk fejlesztése érdekében a szakmai szabályok kódexének kell lennie.

Az elmúlt évben elkészítettünk egy munkaanyagot a lakásotthonok részére (ami értelemszerűen a többi gyermekotthon típusban is felhasználható). Két feladatot próbáltunk benne megoldani: először az ún. módszertani bevezetésben elhelyeztük a szakmai szabályok kódexét a gyermekvédelem szakmai rendszerében, és meghatároztunk néhány alapfogalmat, másodsorban kialakítottuk a kódex szerkezeti felépítését, és kiindulásként minden fejezetnél leírtuk az odaillő elvi-szakmai megközelítést, és/vagy felsoroltuk a vonatkozó jogszabályokat.

Terveink szerint a kész kódex minden fejezete öt szerkezeti egységből állna:

- Kiindulás. A tárgyalt témakörre vonatkozó elvi-szakmai megközelítés, hivatalos előírások, jogszabályok.
- Szabályok. Az elvi-szakmai megközelítés gyakorlati megvalósításához szükséges legfontosabb alapvető eljárások, tevékenységek, pontokba foglalva,
- Intézményvezetés. Az intézményvezetés alapvető feladatai és felelőssége az adott területen, pontokba foglalva,
- Személyzet. A személyzet tagjainak alapvető feladatai és felelősségei (beosztásonként) az adott területen, pontokba foglalva,
- Növendékek. A gyerekekre gyakorolt, elvárt hatások az adott területen, pontokba foglalva.

A felsorolásból is látható, hogy jelenleg a kódex fejezeteinek „kiindulás” című szerkezeti egységei első megfogalmazásánál tartunk.

A további ideális munkamenet a következő lenne:

- elküldjük a munkaanyagot az összes lakásotthonba, kérve kollégáinkat, hogy szóljanak hozzá, tegyék meg észrevételeiket a szövegről általában, továbbá, hogy tegyenek javaslatot az egyes fejezetekhez, a „szabályok”, az „intézményvezetés”, a „személyzet” és a „növendékek” szerkezeti egységek konkrét tartalmára. (Fontosnak és kihagyhatatlannak tartjuk ezt a munkafázist, hogy tájékoztassuk őket, készülöben van egy ilyen munka, felkínáljuk annak a lehetőségét, hogy bárki egyenlő eséllyel részt vehet benne, rátalálhatunk tehetséges kollégákra, valamint benyomást szerzünk az otthonokban működők szakmai gondolkodásáról.)

- a következő munkafázisban létrehozánk egy maximum tíz fős munkacsoportot a fejezetek szerkezeti egységeinek megszerkesztésére,

- ezután a fejezetek szerkezeti egységeinek kidolgozásához önfelmérő lapokat dolgoznánk ki, és ezeket elküldenénk a munkamenetünk első pontjában megismert „aktív” kollégáknak, kérve őket, hogy ezek alapján írják le a tevékenységüket. Az önfelmérések feldolgozásával aztán tipizálni lehet a tényleges gyakorlati feladatokat és eljárásokat, amiket a bizottság tagjai elrendeznek az egyes fejezetekben, egyeztetve az ellátó rendszer más elemeinek előírásaival (pl. az egységes nyilvántartási rendszerrel).

- ezt követően, az így előállított kódexet véleményeztetjük a szakmai szervezetekkel és egy konferencia keretében véglegesítve szakmai elfogadásra ajánljuk. Ha ez megtörtént, utána válhat kötelezővé az alkalmazása.

A munkánk ezzel persze még nem ér véget! Ekkor kezdhetünk hozzá a megfogalmazott szakmai tartalmak átültetéséhez a gyakorlatba (tréningek, felkészítések, a szakmai ellenőrzések szempontsorainak kidolgozása, a módszertani gyermekotthonok tevékenységének beindítása), és beiktatásához a különböző képzésekbe (szakirányú továbbképzés, főiskola egyetem stb.). Hozzáláthatunk a csatlakozó kiadványok (módszertani levelek, szöveggyűjtemények, kézikönyvek stb.) kidolgozásához. Valamint egy szakmai grémium fölállításához a szakmai szabályok időszakonkénti felülvizsgálata, karbantartása érdekében. Végül mindez kellő alapot biztosít majd ahhoz, hogy elkezdjünk foglalkozni a gyermekotthoni minőségbiztosítás kérdéseivel is.

Tudatában vagyunk annak, hogy ezt a tervezett folyamatot így egyszerre a nyilvánosság elé tárni veszélyes vállalkozás volt. Sokak meggyőződése, hogy a Gyermekvédelmi törvény túl sokba kerül. Az ombudsmani jelentés egyik fontos mondata is úgy hangzik, hogy „az államot terhelő kötelezettségek nem abszolút jellegűek, (...) hanem az ország gazdasági képességeihez mérten teljesítendőek”. Tapasztaljuk e megállapítások igazságát. Meggyőződésünk azonban, hogy ez nem ment fel minket a szükséges szakmai feladatok teljesítésére törekvés kötelezettsége alól. Nem csak szakmai, hanem erkölcsi kényszert is érzünk, hiszen a fenti lépések elmulasztása azt a helyzetet állandósítja, amit a vizsgálati jelentés plasztikusan ábrázol: növendék és nevelő egyaránt elszemélytelenedik egy többé-kevésbé diszfunkcionális intézményrendszerben.

Programunkhoz kérjük kollégáink szakmai közreműködését, valamint a minisztérium megkülönböztetett anyagi támogatását.

(Az SZCSM szakmai vitanapján, 1999. II. 4-én elhangzott előadás szerkesztett szövege)

Írta: Gáspár Károly

MIÉRT – (NE) – HARAGUDJUNK AZ OMBUDSMANRA?

Dr. Polt Péter, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának általános helyettese korrekt, előremutató jelentést, tükröt tett elénk 1998 decemberében a gyermekotthonokban élők helyzetéről. Eredményei 13 intézményben lefolytatott – kb. 1100 gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermeket érintő – vizsgálaton alapulnak. Figyelembe véve, hogy 1997. december 31-ei statisztikai adataink szerint 20950 0-18 éves korú fiatal nevelkedett Magyarországon intézményes ellátásban, a mintavétel szabályainak, előírásainak is „kvázi” megfelelt a vizsgálat. A kb. 1100 fő több mint az intézményes ellátásban élők 5%-a, a 13 intézmény a magyarországi intézmények kb. 10%-a.

A VIZSGÁLAT LÉNYEGES MEGÁLLAPÍTÁSAI

Az otthonok elhelyezési körülményei – néhány kivételtől eltekintve – nem megfelelőek, lehangelőak, állaguk lepusztult, külső környezetük nem alkalmas arra, hogy a nem kívánt hatásoktól megvédje a gyermekeket.

Az otthonok tárgyi feltételei – néhány kivételtől eltekintve – alacsony szintűek, sok esetben a gyermek nevelésére alkalmatlanok, a személyes tárgyak hiányoznak vagy biztonságosan nem helyezhetők el stb.

Az otthonok személyi feltételei esetében – néhány kivételtől eltekintve – gondot okoz a létszámhiány, a szakemberhiány, a szakképzettség hiánya, a nagy mértékű fluktuáció, az alkalmatlan nevelők alkalmazása.

Az életminőség az otthonokban meghatározható az emberi (gyermeki) méltósághoz való jog érvényesülésén keresztül, azaz tárgyi, személyi feltételeken túl milyen a jutalmazás, a büntetés, a kapcsolattartás (testvérekkel, szülőkkel, iskolával) rendszere, a gyermek saját sorsának alakulásába való beleszólása, a személyesség.

A felsoroltak esetében számtalan elfogadhatatlan hiányossággal találkoztak a vizsgálatot végzők.

A jelentés igazságát bizonyítják – bár többen mondhatják, ez a megítélés szubjektív alapokon nyugszik – a tények, a hozzászólások, a történések. A közvetlenül érintettek egy része védekezett, egy része támadott, egy része pedig megsértődött. A vizsgálat egyik nagy tanulsága – ezért is hasznos pl. a megyei gyámhivatalok engedélyezési, ellenőrzési eljárása -, hogy adott rendszerben – sokszor erejüket messze meghaladó energiával – dolgozó kollégák elemi hibákat vétének, elemi szükségletek nyújtásáról is elfeledkeznek, mert belülről látják az intézményüket. Természetesen ez sokak felelősségét veti fel, így rengeteg kérdésre együtt kell keresnünk a választ:

- Hol vannak a megfelelő végzettségű szakemberek?
- Hol szervezik a más rendszerben dolgozók központi képzését, továbbképzését?
- Hol késik az eligazodást segítő módszertani levél?
- Mi van a szupervízióval?
- Mikor várható, hogy a „burn out” (kiégés) ellen tréninggel, hosszabb tanulmányi úttal lehet (kell) védekezni, nem el-meneküléssel?
- Milyen az otthonokban dolgozók életkörülménye, fizetése stb?

Az eddigiek alapján is megállapítható, hogy az ombudsman nem felelőse a hiányosságoknak, hanem inkább külső, objektív szakmai segítője a változásoknak. A gyermekvédelemben tevékenykedőknek tudnia kell, ha az ombudsman nem csak a meghatározott kérdésekre keresné a választ a fenti témákban, hanem szélesebb körű, több szempontú szakmai kérdésekre is kiterjedő

vizsgálatokat folytatna sokkal több jogsértés, etikai, erkölcsi, hétköznapi, emberi problémák megállapítására került volna sor. Annak, aki e területre elhivatottságból jön, vagy akár véletlenül idetéved, tudomásul kell vennie, hogy

- ő van a gyermekért és nem fordítva,
- a „bűdös” kölyökkel való foglalkozásért kapott fizetésből neveli saját gyermekét,
- kötelessége mindent megtenni, hogy a reá bízott gyermek jól érezze magát, megfelelő iskolába járjon, szabadságát hasznosan töltsse,
- a külvilággal, rokonaival, különösen szüleivel szoros kapcsolatot tartson,
- korának, érettségének megfelelően beleszólhasson sorsa alakulásába, uram bocsá' tudjon arról, hogy mi történik vele.

Minden gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermek önálló személyiség, nem tárgy. A vizsgálat több esetben is bizonyította, hogy a gondoskodásban élő gyermeknek joga van tehetsége kibontakoztatásához, még akkor is, ha valamelyik témában tehetsége parányi csak, illetve ha az adott terület nem szimpatikus a felnőtteknek.

Az intézményes ellátásban dolgozók előszeretettel hivatkoznak a pénzhányra (a megfelelő feltételeket az önkormányzat nem biztosítja). A kedvesség, az empátia, a szakértelem, a gyermeki méltóság tiszteletben tartása (a felnőtt nem alázza meg a gyermeket, sem az idősebb a kisebbet, az erősebb a gyengébbet) nem pénz kérdése, mint ahogy az alapvető feltételeken – ágy, asztal, szék – túli tárgyi környezet biztosítása sem egészen. Rengeteg tevékenység van, amellyel a közvetlen környezet vonzóvá, megnyugtatóvá tehető: festéskor a szín kiválasztása, gyermekek rajzainak, fényképének kihelyezése, cseréje, virágok nevelése, gondozása.

Természetesen akik minél magasabb szinten szeretnék biztosítani a gyermek jogait, ezzel együtt életminőségüket, türelmetlenek. Így van ezzel az ombudsman is, aki sürgetni, szűkíteni szeretné a változások időbeni határait.

Tudomásul kell azonban venni, hogy adott- szakmai, szemléletbeli – érési folyamatokat nem lehet felgyorsítani. A lakásotthonok, a speciális otthonok számát még plusz péntek biztosításával is igen nehéz siettetni, mert ha a megelőzés jól működik, zömében olyan fiatalok kerülnek be, akik speciális gondoskodást igényelnek. Nincs megfelelő, elegendő szakember, évekig elhúzódhat egy-egy lakásotthon megvásárlása (lakossági ellenállás, stb.). Nehezen alakítható ki olyan szankciórendszer a súlyos magatartási problémákkal küzdő, szabályokat gyakran megszegő gyermekkel szemben, hogy az ne sértse a jogszabályokat, vagy ne sértse a gyermek érdekeit, illetve a vele foglalkozó felnőttek érdekeit.

Összegzésképpen a következőkben arra kell felhívni a gyermekotthonokban, lakásotthonokban dolgozók, illetve a fenntartók, működtetők figyelmét (különös tekintettel az igazgatókra, akik kulcsszereplői az állandóságnak, a változásnak), hogy ügyeljenek a jelentésben is hangsúlyozott „személytelenség” megszüntetésére. Ennek érdekében a gyermekeknek feltétlenül ismerniük kell a – közreműködésükkel kialakított – házirendet, tudniuk kell sorsuk alakulásáról, az őket érintő - bevonásukkal előkészített – döntésekről. Rendkívül fontos a gyermekek fizikai, lelki bántalmazásának megelőzése, illetve azok felfedezése esetén azonnali, nem késlekedő intézkedések megtétele. E tárgyban kiemelten fontos a sajtóval való megfelelő kommunikáció kialakítása is. Fontos, hogy az átmeneti otthonba bekerülő gyermekeket legalább életkoruk alapján elkülönítve helyezték el, a 3-6 évesek például semmiképpen ne legyenek együtt a 16-17 éves, esetenként súlyos magatartási problémás fiúkkal, leányokkal. Az intézményi ellátásban olyan környezetet kell biztosítani, amely vonzó a bekerülő gyermekek számára.

Az ombudsmanra nem kell haragudni, mivel megállapításai gondolkodásra kényszerítenek bennünket, pl. a speciális elhelyezést igénylőket illetően, felgyorsítják a meglévő gondok bátrabb „kitakarását”, megértését, kezelését. Segíthetik plusz pénzek rendszerbe kerülését, ezzel együtt a változások, változtatások felgyorsítását, a törvény pontosabb, szakszerűbb megvalósítását, s ami

mindezekhez kapcsolódóan a leglényegesebb: a gyermekek helyzetének jobbítását, jogaik maximális érvényesülését, érvényesítését.

Írta: Pálfi Andrea

OMBUDSMANI VIZSGÁLAT A KÖZÉPISKOLÁKBAN

A diákok jogainak és kötelességeinek aránya gyakori vita az oktatási intézményekben. A pedagógusok szerint a tanulóknak az utóbbi időben túl sok joga lett, aminek a maradéktalan figyelembevételével az iskola nevelési funkciója nem valósul meg, ugyanakkor a tanulók kötelezettségeiről kevés szó esik. Diákok és a diákjogokkal foglalkozó szervezetek viszont az intézmények konzervatív, autoriter szemléletét okolják azért, hogy sok tanuló nem szívesen jár iskolába, vagy nem azt a teljesítményt nyújtja, ami a képességei szerint várható lenne. A vitát valószínűleg nem fogja eldönteni, de mindenképpen segítheti az állásfoglalást az a vizsgálat, amit Gönczöl Katalin vezetésével az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának Hivatala végzett 1998-ban. Azt értékelték, hogy a diákokat megillető jogokat mennyire tartják tiszteletben a középfokú tanintézményekben.

A vizsgálat aktualitását az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hivatalához utóbbi években beérkezett panaszok mennyisége adta, az 1997-ben és 1998-ban megrendezett Országos Diáksparlamenten felmerülő kérdések és a különböző sajtóközleményekben, vizsgálatokban megjelent jelzések és hiányosságok.

A vizsgálat előkészítése 1998. első felében indult, a kiválasztott iskolákat az év második felében keresték fel. A megfigyelés kilenc középiskolára terjedt ki, ebből 4 gimnázium, 1 gimnázium és szakközépiskola, 1 szakközépiskola, 1 szakközépiskola és szakképző intézet és 2 szakképző intézet. Az iskolák közül hét vidéki és kettő budapesti. Az iskolák nem reprezentálják az ország egészét, egyik intézménytől eltekintve tanulmányi eredmény és felszereltség szempontjából jobb helyzetben vannak az átlag középiskolához képest (pl. felsőfokú intézménybe felvett tanulók arányát vagy a könyvtárállományt, számítógépek mennyiségét tekintve).

A vizsgálat módszerei: egyrészt az iskoláktól az előkészítés során már bekért dokumentumok elemzése, másrészt a helyszíni vizsgálat, amely iskolánként egy-egy napot vett igénybe.

A vizsgált terület három nagy csoportra osztható. Az első az oktatási intézmény alapidokumentumainak, a szervezeti és működési szabályzatnak, házirendnek, pedagógiai programnak az áttekintése a diákjogok tiszteletben tartása szempontjából. A második az érdekvédelem és az érdekérvényesítés problémakörének a körüljárása, különösen a diákönkormányzatok működésének feltérképezése illetve a fegyelmi eljárás menetének végigkísérése. Az utolsó nagy terület a diákok testi és lelki egészségéhez való jogának megfelelően a kötelezően előírt szűrővizsgálatok megléte vagy hiánya, valamint a tanulók egészséges környezethez való jogának érvényesülése érdekében az iskolaépület és a berendezések megfigyelése.

A diákok jogait és kötelezettségeit az alapvető állampolgári és emberi jogokkal ellentétben nem az Alkotmány rögzíti, hanem a közoktatásról szóló, 1993. évi LXXIX. törvény. A vizsgálat leginkább az ebben a jogszabályban foglaltak betartását ellenőrizte. Az említett törvényen kívül a nevelési-oktatási intézmények működéséről szóló, 11/1994 (VI. 8.) MKM rendeletet, illetve ennek módosítását, és az iskola- egészségügyről szóló 26/1997 NM rendeletben írottakat vette alapul.

A fenti jogszabályok, a diákok jogaival kapcsolatban nem tartalmaznak eljárási szabályokat. A jogok érvényesíthetőségének garanciáit az iskolák által megfogalmazott dokumentumokban kell lefektetni. A vizsgálat során megállapították, hogy az iskolai szabályzatokból ezek általában hiányoznak. Kilenc iskolából egyik sem rendelkezik a házirendjében arról, hogy mi minősül a véleményezési jog szempontjából a tanulók nagyobb közösségének, illetve nem tartalmazza a jogszabályban meghatározott tanulói jogok és kötelességek gyakorlásával kapcsolatos szabályokat. A szervezeti és működési szabályzatokból több helyen hiányzik például a bombariadó esetén szükséges

teendő, vagy a gyermekbaleset megelőzésében, illetve a már bekövetkezett balesetnél az iskola vezetőinek, pedagógusainak és alkalmazottainak feladata. A pedagógiai programban a szakmai képzési irányok részletes ismertetése mellett észlelhető az általános emberi jogok, illetve a diákok személyiségének tiszteltetésének elhanyagolása.

A hiányosságok mellett előfordult, hogy túlszabályozással is találkoztak. Sokszor erkölcsi vagy iskolán kívül betartandó szabályokat is meghatároztak. A házirendben például annak a megfogalmazása, hogy milyen magatartás várható el a diáktól a közterületen. A legtöbb belső szabályzatban nemcsak tartalmi kifogásokat találtak, hanem formai hiányosságokat (pl. az iskolaszék vagy a diákönkormányzat képviselőjének egyetértését igazoló aláírásának hiányát).

A vizsgálatot végzők szerint igaz, hogy az iskolának joga van elkészíteni a saját dokumentumait, de ehhez a pedagógusoknak nincsen megfelelő jogi szakértelmük és gyakorlatuk. Az erre hivatott szakmai szervezetektől viszont nem kapnak elegendő segítséget, és emiatt csorbulhatnak a diákjogok. Az ajánlások közül elsőként az Oktatási Minisztériumtól kérik, hogy nyújtsanak szakmai és módszertani segítséget az oktatási intézmények belső dokumentumainak elkészítéséhez. Szerintük ajánlatos lenne a házirend évenkénti felülvizsgálata is, annak érdekében, hogy csak azt tartalmazza, ami az iskolai élettel közvetlenül kapcsolatos.

Az érdekvédelem területén az elemzés középpontjában a diákönkormányzatok működésének vizsgálata állt. Megállapították, hogy a diákok kevéssé ismerik a közoktatási törvényben megfogalmazott jogait. Sokszor nincsenek tisztában azzal, hogy mi lenne a feladata a diákönkormányzatnak, milyen esetekben fordulhatnak hozzá, és milyen segítséget várhatnak el tőle. Érdemes megemlíteni, hogy sok diák szkeptikus abban a tekintetben, hogy egyáltalán érdemes-e a panaszaiikkal bármilyen fórumhoz fordulni. A megvizsgált iskolák közül többen csak formális szervezetnek tartják a diákönkormányzatot és a pedagógusok meghosszabbított karjának gondolják.

A diákönkormányzatok egy kivételével minden iskolában létrehozták saját Szervezeti és Működési Szabályzatukat. Több dokumentumban található hiányosságokat például azzal kapcsolatban, hogy a diákönkormányzat a törvényben biztosított véleményezési és egyetértési jogát miként gyakorolja, vagy a döntéshozatal rendje miként zajlik.

Legtöbb helyen a diákönkormányzatok csupán iskolai rendezvényszervezéssel, iskolaújság-szerkesztéssel, vagy az intézményben működő rádió műsorainak készítésével foglalkoznak, és a talán legfontosabb feladatukkal, a tanulók érdekvédelmével alig. Ez adódhat a tisztségviselők hiányos jogismeretéből, vagy a tanulók érdektelenségéből, de a figyelem, esetleg megfelelő feltételek hiányából is. Találtak olyan iskolát, ahol a tagok nem önként vállalták a diákönkormányzatban való részvételt, hanem az osztályfőnök jelölte ki őket. A feltételek hiányai közül meg kell említeni, hogy a diákönkormányzatok a nekik járó állami támogatást általában nem kapják meg. A rendezvények bevételeiből és a különböző kiadványok eladásából befolyt összegből tartják fent magukat. Az aktívabb szervezetek pályázati úton kisebb összegekhez jutnak. Az iskolák csak az infrastruktúra használatát kínálják fel. A vizsgálat ajánlásai között szerepel, hogy az oktatási miniszter dolgozza ki azokat a jogszabályi feltételeket, amivel biztosítható, hogy a diákönkormányzatok a működésükhöz szükséges állami támogatást megkapják.

A fegyelmi eljárások legtöbbször az igazolatlan órák megengedett számának túllépéséből adódnak. Az eljárás jogszerűségénél azt vizsgálták, hogy az iskola időben elküldte-e az érintetteknek az értesítést a tárgyalás időpontjáról, felhívta-e a tanuló figyelmét törvényben biztosított jogaira, beszerezte-e a diákönkormányzat véleményét, a tárgyalás jogszerűen zajlott-e le, és a határozat megfelel-e az előírásoknak. A legtöbb hiányosság az írásbeliség elmulasztásából adódott, illetve abból, hogy a különféle jogokról, illetve jogorvoslati lehetőségekről nem tájékoztatták az érdekelteket.

Az iskola-egészségügyi ellátásról szóló, 26/1997. NM rendelet 1.§ értelmében a 3-18 éves korosztálynál gondoskodni kell az iskolának a megelőző jellegű egészségügyi alapellátás keretében szervezett orvosi ellátásban való részvételéről. A vizsgálat eredménye szerint megfelelő a diákok fizikai

állapotának felmérése. Mindenhol alkalmaztak főfoglalkozású vagy részfoglalkozású iskolaorvost és védőnőt, akik megfelelő képzettséggel és szakvizsgával végezték a szűrővizsgálatokat és bármilyen rendellenesség észlelés esetén további vizsgálatra küldték az arra rászorulókat. A tanulók pszichés állapotának monitorozása nem megoldott. A vizsgált iskolák közül csupán két gimnáziumban dolgozik iskolai pszichológus. Ezen iskolákban a diákok fontosnak érzik a szakember jelenlétét, akik mind egyéni terápia, mind csoportfoglalkozások szervezésével segíthetik a gyermekek pszichés problémáinak megoldását. Ezért a felmérés ajánlatai között szerepel az is, hogy minden középfokú oktatási intézményben a lelki egészséghez való jog érvényesülése érdekében az iskolaorvos mellett működjön iskolai pszichológus is.

A vizsgálat sajnos nem terjedt ki az iskolai gyermekvédelem területére, így az iskolában megjelenő szociális és más veszélyeztető problémák megoldatlanságából eredő jogsérelmekre, valamint ezek korrigálásában kiemelkedő szerepet vállalni tudó szociális munkás hiányára és iskolai alkalmazásából eredő pozitív változásokra sem. Ugyancsak nem derül ki, hogy a gyermekjóléti szolgálatokkal és más szervezetekkel milyen kapcsolatot alakított ki az iskola, a szülők krízishelyzetének kezelésére. Ennek mikéntje sem szabályozott.

A vizsgálat eredendően nem célozta az iskolán belüli erőszakos jelenségek elemzését, de elgondolkasztató, hogy az iskolák több mint felében említettek ilyen esetet. A diákok és a pedagógusok részéről egyaránt előfordult agresszív viselkedés. Az egyik iskolában például egy kezdő tanárt üldöztek el a tanítványai, másik helyen viszont a pedagógusok gúnyolódó, lenéző hangnemére panaszkodtak. A vizsgálatot készítőik úgy gondolják, hogy az iskolai környezet megteremtése és védelme érdekében, valamint a diákok legmagasabb szintű testi és lelki egészségéhez való jogának figyelembe vétele érdekében a pedagógusok időszakos pszichológiai alkalmasság-vizsgálatát kötelezővé kellene tenni. A pszichológiai vizsgálat azonban megítélésünk szerint nem pótolja a pedagógusképzésben a tanítás-nevelés terén felmerülő gyakorlati helyzetekre való fokozottabb felkészülést – iskolakezdés, agresszivitás, drogfogyasztás, depresszió stb. –, és a tanárok sokéves elengedhetetlenül fontos szupervíziót, esetmegbeszélést és személyiség-karbantartást. Ezzel egyidejűleg a diákok számára is fokozottan szükség lenne olyan tantárgyi keretben vagy iskolán belüli, de tanórán kívüli formában, ahol a személyiségfejlődés, a felnőtt életre való felkészítés, a pályaválasztás, konfliktuskezelés kerülne megvitatásra, ehhez kaphatnának segítséget.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tervei között szerepel egy átfogó vizsgálat készítése a pedagógusok emberi jogi helyzetének elemzéséről is, gyermeki jogok vizsgálata: rasszizmus stb. fel sem merült.

BESZÉLGETÉS

SZÜKSÉG LENNE A GYERMEKVÉDELMI TÖRVÉNY KOMMENTÁRJÁRA

Dr. Polt Péter az 1998-as gyermekotthoni jelentéséről, valamint a gyermeki jogok kikényszeríthetőségéről

1998. december 10-én látott napvilágot Dr. Polt Péternek, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének Az otthon nyújtó gyermekintézményekben élő gondozottak alkotmányos jogainak érvényesülése című, a szakmán belül vegyes érzelmet kiváltó jelentése. A vizsgálat körülményeiről, utóéletéről, a felmerült aggályokról, valamint a gyermeki jogok érvényesüléséről, kikényszeríthetőségéről kérdeztem hivatalában az ombudsmant.

– *Miért 1998-ban készítették a vizsgálatot, amikor a gyermekvédelmi szakellátórendszer átalakítása csupán elkezdődött, miért nem 2002 után, az átalakulás befejeztével? Tehát jogász, ombudsmani szempontból miért releváns az átmenet időszakának vizsgálata?*

– A vizsgálat eredménye igazolta annak időszerűségét. Valóban egy kezdődő átmeneti időszakot vizsgáltunk, ami elég hosszan elnyúlik. Volt egy olyan előzetes elképzelés – ez nem csak a mi elképzelésünk volt, erre vonatkozó jelzések érkeztek a gyermekvédelem területéről –, hogy a cél az nagyon nemes, az elképzelések összességükben helyesek és jól szolgálják a gyerekek érdekeit, de maga az átmenet is olyan problémákat okoz, amelyek feltétlenül megérdemlik a figyelmet. Az átmeneti helyzetből is adódnak olyan helyzetek, olyan következmények, amelyek a gyermeki jogok sérüléseit eredményezik, és ez így történt.

Azt gondolom tehát, hogy a hosszan elnyúló átmeneti helyzet miatt nagyon is időszerű volt a vizsgálat, mert nem egy adott pillanatot rögzítettünk, ami a következő pillanatban már megváltozott, hanem egy nagyon hosszan elhúzódó folyamatba nyúltunk bele. Az egyik legfontosabb ajánlásunk pontosan ebből következett, vagyis hogy ezt a folyamatot nem szabad ilyen hosszan elhúzni.

– *Az eljárás megindulásával kapcsolatban írta, hogy a jogi szabályozásban bizonytalanság volt fellelhető. Mit értett jogi bizonytalanságon akkor, amikor Magyarországon 1901. után végre átfogó jogi szabályozásra került sor az 1997. évi XXXI. törvényben és annak végrehajtási rendeleteiben?*

– Komplex módon kell kezelni a gyermekvédelmet. Amikor a gyermekek helyzetét vizsgáljuk, akkor nem csupán a Gyermekvédelmi törvényt és annak egyes végrehajtási rendeleteit nézzük, hanem minden olyan jogszabályt, amely valamilyen módon érinti a gyermekek jogait. Az egy külön megvizsgálendő kérdés, hogy a gyermekek jogairól szóló ENSZ Egyezmény minden pontja hogyan jelentkezik a magyar jogrendszerben, így a magyar Alkotmányban is. Többek véleménye szerint a Gyermekvédelmi törvény jó katalógusát adja a gyermeki jogoknak, s ezzel összefüggésben a gyermeki kötelezettségeknek is. Ezeknek a kifejtése azonban már nem történik meg ilyen szinten az alsóbb szintű jogszabályokban. Ez a kérdés jogalkotói része. Mindezek mellett tapasztaltunk jogalkalmazói bizonytalanságot is. Ez pedig abból adódik, hogy a teljesen új koncepció nyugvó gyermekvédelem és a hozzá kapcsolódó jogszabályok értelmezése nem egységes. Ezt nagyon lényegesnek tartjuk, s amikor a bizonytalanság szót használtuk, ezekre gondoltunk, és azt próbáltuk megnézni, hogy az egyes otthonokban milyen problémák adódhatnak ebből.

– *Ez azt jelenti, hogy hiányzik a Gyermekvédelmi törvényhez, illetve a gyermekvédelmi jogszabályokhoz egyfajta kommentár?*

– Igen, ez így igaz. Ennek a gyermekvédelemben még nincsen gyakorlata, ezért különbözőek az értelmezések. Ezt orvoslandó, örvendetes lenne, ha az egységes értelmezés mielőbb megszületne. A gyakorlatban megmutató, a jogszabályok készítésekor még nem látott hiányosságokat pedig jogszabályi pontokkal, rendelkezésekkel ki kellene egészíteni.

– *Hogy látja, milyen visszhangot váltott ki a jelentése a nyilvánosságra hozatala után? Ekkora vagy netán nagyobb visszhangra számított?*

– Ez egy összetett kérdés. Sok szakmai konferencián megfordultam, és azt tapasztaltam, hogy szakmai körökben nagy visszhangja volt a jelentésnek. A jelentés nyilvánosságra hozatalát követően, amikor a szakmabeliek információkat szereztek arról, hogy nagyjából miket is tartalmaz, akkor volt vele szemben egy kis ellenállás. Sokan a jelentés objektivitását kérdőjelezték meg, nehezményezték, hogy a jelentést szakmai körökben nem egyeztetjük előzetesen. Ugyanakkor a későbbiek folyamán minden esetben azt mondták, hogy a jelentés megállapításai korrektek és igazak, a problémák valóságosak, sőt még ezen túlmenően is vannak problémák, vagyis a jelentés fontos és hasznos volt. Mindent egybevetve, úgy láttam, a szakma elfogadta, egyetértett a jelentéssel és az ajánlásokkal is.

Az előbbiekkal kapcsolatban a következőket szeretném kiemelni: az országgyűlési biztos nem szokott konzultálni a jelentés tartalmáról előzetesen. Viszont nagyon fontosnak tartjuk – és ebben számítunk is a szakmára –, hogy a jelentésbe foglaltakat megvitassuk, a véleményt meghallgassuk, és figyelembe is vegyük. Azon viszont, hogy a szakma a sajtóból tudja meg véleményünket, szeretnénk változtatni – mi egyébként előzetesen kiküszöböltük a jelentést, csak nem mindenhová érkezett meg időben. Erre figyelni fogunk, hogy az érdekeltek a sajtótájékoztató előtt már ismerhessék a szöveget.

A másik része a jelentés fogadtatásának a közvéleményt illeti, és ezzel kapcsolatban a tömegtájékoztatót. Ezen a téren kicsit felemás érzéseim voltak. Egyrészt tapasztaltam egyfajta érdeklődést, s ez arra utal, hogy ez a téma a közvéleményt érdekli, hiszen nagyon komoly dolgokról van szó. A gyerekek jogai ugyanis mindenféleképpen kapcsolódnak a felnőtt társadalomhoz, ezért fontos, hogy a közvélemény megfelelő és hiteles képet kapjon erről. A tömegtájékoztató egy része ezt megfelelően közvetítette, ugyanakkor a jelentés megjelenése után ez egy kicsit változott. A jelentés megjelenésekor nem éreztem azt az érdeklődést a tömegtájékoztató részéről, amit más vonatkozásban tapasztalni szoktunk. Hogyha összevetem egy honvédségi jelentéssel vagy egy szociális otthonokban végzett vizsgálat jelentésével, azok iránt nagyobb érdeklődés szokott mutatkozni.

– *Ezt mivel tudja magyarázni?*

– Nem tudom semmivel sem magyarázni. Kicsit csodálkoztam rajta, meglepett, és nem értettem, mert én ezt kiemelkedően fontos területnek tartom, s mégis az volt a benyomásom, hogy a várt mértékben nem keltette fel a média érdeklődését. Hetekkel később ez valamennyivel változott. A tömegtájékoztató adott híreket és információkat a jelentés sorsáról, például arról, hogy tárgyalunk a szociális és családgügyi miniszterrel az ajánlásokról.

Végül meg kell említeni a hivatalos szervek reakcióját. A hatóságok részére, mint az ismert, nagyon sok ajánlást tettünk. Azt gondolom, hogy összességében ezek a szervek pozitívan reagáltak. Az ajánlások többségét elfogadták, és úgy látom, hogy kedvező folyamatok indultak meg. Bizonyos kérdésekben azonban még nem sikerült dűlőre jutnunk velük. Minden olyan kérdést, ahol kezdeményezésünk nem talált meghallgatásra, éves beszámolóink keretében az Országgyűlés elé terjesztettük.

– *Kapott-e garanciákat arra, hogy az ajánlásainak eleget tesznek, s ha igen, miféleképpen?*

– Köztudott, az országgyűlési biztos ajánlásokat tesz, amiket vagy elfogadnak, vagy nem. A szerencsésebb eset, ha elfogadják. Ilyenkor hátra lehetne dőlni a székben, hiszen az ombudsman maga részéről mindent megtett. Természetesen szó sem lehet erről. Egyrészt az ajánlásokra kapott válaszokban konkrétumok is szerepeltek. Nem csupán annyi, hogy elfogadjuk, megteesszük, hanem a legtöbb válasz konkretizálta azokat a lépéseket, amiket a gyakorlati megvalósítás érdekében tettek, illetve tenni fognak. Ebből a szempontból megnyugtatóak voltak az igenlő válaszok. Másrészt viszont – s ez legalább olyan fontos – utóvizsgálatot fogunk tartani. Minden olyan otthonban, ahol jártunk, és ahol problémát tapasztaltunk, vizsgálni fogjuk, hogy hogyan tesznek eleget az ajánlásokban foglaltaknak, és természetesen más otthonokban is vizsgálandóknak fogunk.

– Ez az utóvizsgálat hasonló szélességű lesz, mint az 1998-as volt, vagy szűkebb, néhány otthonra kiterjedő csupán?

– Hogyha azt mondom, hogy két otthon kivételével mindenütt találtunk problémát, akkor hasonló szélességű lesz, sőt ahogy említettem, újabb otthonokat is bevonunk a vizsgálatba.

– Felpezsdült 1998 decembere óta a gyermekvédelmi ellátórendszer átalakításával kapcsolatos tevékenység, szakmai munka?

– Részben igen, részben azonban nem. Bizonyos, a jelentésben is megfogalmazott ajánlások nyomán a képzésben, az egyes otthonok átalakításában úgy látjuk, hogy megfelelő lépések történtek, a jogszabályi keretek változtatása tekintetében is vannak kezdeményezések. Ugyanakkor viszont, amit alapcélként tűztünk ki – a strukturális átalakításnak általános gyorsítása – nem valósult meg. Ez az a sarkalatos pont, amit az Országgyűlés elé tárunk, és amit én már az Emberi Jogi Bizottság előtt külön hangsúlyoztam. Kértem a Bizottság tagjainak segítségét, hogy ebben a strukturális változásban a Parlament legyen partner, hogy fel lehessen gyorsítani az átalakulás folyamatát. A másik ilyen sarkalatos pont a speciális otthonok kérdése, ott nem is egyszerűen arról van szó, hogy gyorsítani kell a folyamatot, hanem arról, hogy haladéktalanul fel kell állítani a megfelelő számban ezeket az otthonokat.

– Nem alakul ki paradox helyzet azáltal, hogy az átalakítást meg kell gyorsítani, ugyanakkor ilyen gyorsan nem lehet átalakítani a gyermekvédelmi szakmában dolgozók szemléletét? Tehát nem állhat elő egy olyan helyzet, hogy most van néhány rosszul működő gyermekotthon, de a felgyorsított átalakítás következtében ezek az otthonok „megszaporodnak”, s lakásotthoni formában működnek tovább rossz szemlélettel?

– Természetesen minden döntésnek lehetnek nem kívánt és káros mellékhatásai. Amennyiben lehetséges, ezekre előre fel kell készülni, és ki kell küszöbölni.

Amikor azt mondjuk, hogy gyorsítsuk fel a Gyermekvédelmi törvény végrehajtását, nem egyszerűen annyit mondunk, hogy gyorsan lakásotthonokat kell építeni, berendezni és oda a gyerekeket szétszórni, hanem egy komplex munkára gondolunk. Ennek a komplex munkának a tervezése során meg kell vizsgálni, hogy a képzésben mit lehet tenni a gyorsítás érdekében. Vizsgálni kell a munkafeltételeket is. A szakember-biztosítás terén pedig el kell érni azt, hogy megfelelő szakemberek kerüljenek a gyermekvédelembe.

Azt gondolom, hogyha ezeket mind a maguk komplexitásában vizsgáljuk, akkor meg lehet találni azt az optimális megoldást, hogy minél kevesebb zökkenővel történjen meg az átállás. Attól tartok ugyanis, hogy nem lassan, 2002. december 1-jéig történik meg az átalakulás, hanem 2002. november 30-án fognak rádöbbsenni a döntéshozók arra, hogy másnap 2002. december 1-je lesz, és át kell alakítani a gyermekvédelmi szakellátórendszert. Tehát a probléma kettős. Egyrészt a végletekig elodázzák az átalakítást. Másrészt pedig, ha az utolsó pillanatban kezdenek majd hozzá, a nehézségek halmozottan fognak jelentkezni, mert egyik napról a másikra kellene elvégezni az átalakítást – amennyiben ez lehetséges. Hogyha pedig lehetséges, az biztos, hogy nagyon rosszul fog működni.

– Ezt tapasztaljuk a megyei gyermekvédelmi koncepciók olvasásakor, véleményezésekor, hogy a speciális szükségletű gyermekek otthonai, például az általános iskolák és diákotthonok átalakítása többcélú közoktatási intézményekké valamikor az átalakítási folyamat végén kerülnek sorra. Ez nem csak a Gyermekvédelmi, hanem az úgynevezett Esélyegyenlőségi törvényt is sérti.

– Pontosan így van.

– Az világos, hogy fel kell gyorsítani a végrehajtási folyamatot. Most azonban már a törvény módosítására készülődnek, gyűjtik a javaslatokat, az indítványokat. Ez még nem korai? A módosítás mögé bújva nem lassíthatják le az átalakítás folyamatát?

– Azt gondolom, hogy a kettőt nem lehet összekeverni. A törvény alapkoncepcióját senki nem támadhatja meg, az egy helyes alapkoncepció. A szervezeti strukturális átalakítás nem minden elemében, de összességében jónak tűnik, tehát ha a törvényben lesznek is változások, azok nem

lehetnek olyanok, amire hivatkozással valamifajta időhúzásra lehetne játszani. Nem is lehet megengedni. Az alapkoncepcióhoz nem lehet hozzányúlni. Kétségtelen, hogy már most látszanak módosítandó szakaszok – mint ahogy általában ez előfordul minden törvénnyel -, de ezek a módosítások az alapkoncepciót nem érinthetik. Az alapkoncepciónak meg kell adni a kifizetési lehetőséget, és nem lehet időt húzni azzal, hogy most másban gondolkodunk. Ezt a gyerekek sínylenék meg. 1997 és 2002 között több generációt, nagyon széles réteget érint a Gyermekvédelmi törvény ahhoz, hogy játszani lehessen azzal, hogy egy teljesen új koncepciónak újból öt év kifizetési időt adjunk.

– *Koncepcionális változásokat tehát Ön egyáltalán nem támogatna.*

- Azt gondolom, hogy ebben a pillanatban koncepcionális változásokban nem szabad gondolkodni.

– *Úgy gondolom, hogy a jelentés neuralgikus pontja a speciális otthonok szükségessége...*

– Igen, ez az egyik neuralgikus pontja, a másik a szakemberhiány, a megfelelő képzettségű, képesítésű szakemberek hiánya, illetve ezek rendkívül magas fluktuációja. Alapvető problémát jelent az átmeneti otthonok kérdése, ahol fontos jogszabályi változásokra lenne szükség a kihelyezésekkel és az elhelyezésekkel kapcsolatban. Még egy igen fontos, megoldásra szoruló problémát találtunk: a szökött gyerekek sorsát – bár erre gyógyírt még mi sem tudunk. A szökések által sok gyerek kerül ki a gondoskodásból. Ezek a gyerekek abszolút védtelenné válnak. Nem kapják meg az Alkotmány által garantált jogaikat, azt az ellátást, amit egyébként meg kellene kapniuk.

– *A lakóotthonok telepítésével kapcsolatban azt figyeltem meg, hogy igen nagy lakossági ellenállásba ütköznek, holott csupán normál gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekekről van szó. Heves megyében, mint ismert, három telepítési kísérletből három országos hírű „ügy” lett. Most pedig itt van Derekegyház, ami ugyan nem gyermekvédelmi eset, de elvonatkoztatva ettől, találhatóunk benne a gyermekvédelem szempontjából érdekes, a speciális otthonok telepítésével kapcsolatos problémákat is. Nyilván az módszertani kérdés, hogy hogyan lehet egy ilyen telepítést megoldani, de számomra felvetet egy alkotmányos kérdést is. Nevezetesen, hogy melyik jog az erősebb: az önkormányzatiság, a népszavazáshoz való jog, vagy pedig az Alkotmány 58.§-a, ami deklarálja: „Mindenkít, aki törvényesen tartózkodik Magyarország területén – törvényben meghatározott esetek kivételével – megillet a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga, beleértve lakóhely vagy az ország elhagyásához való jogot is.”*

– Így van. Én azonban az emberi méltóságot tenném az első helyre, utána a szabad mozgáshoz való jogot, s ezen kívül még egy elvet is megemlítek, a diszkrimináció tilalmának az elvét, ami egy nagyon lényeges alkotmányos alapelv.

A kérdés nagyon is aktuális és helyénvaló. A napokban külön kitértem erre az Emberi Jogi Bizottság ülésén. Tettem ezt azért is, mert a derekegyházi ügyet panaszok alapján vizsgáljuk. De a derekegyházi ügygel összefüggésben megemlítettem a Heves megyei problémát is, tehát a lakóotthoni telepítés kérdését és a lakossági ellenállásokat.

Valóban két részre kell bontani ezt a problémát. Az egyik egy módszertani kérdés. A lakosság hozzáállását, véleményét, magatartását nagy mértékben befolyásolja az, hogy a különböző állami szervek milyen mértékben tesznek eleget a számukra kötelező információs tevékenységnek. Mennyire tudják a lakosságnak a valós helyzetet feltárni. Végül pedig képesek-e megtenni mindazt, ami szükséges ahhoz, hogy olyan módon tudjanak beilleszkedni ezek a gyerekek vagy fogyatékos emberek az adott lakókörnyezetbe, hogy az mindenki számára elfogadható és jó legyen. Azt gondolom, hogy ebben nagyon nagy felelőssége van az állami szerveknek. Meg kell nézni, hogy ők hogyan tesznek eleget ennek a kötelezettségüknek.

A másik, amit konkrétan vizsgálni szoktunk, hogyha kialakul a lakossági ellenérzés, hogy a hatóságok mennyire partnerei az olyan akcióknak, amelyek az említett nagyon fontos alkotmányos érintik. A hatóságoknak minden esetben ellen kell állniuk, és az Alkotmány, valamint a rájuk vonatkozó jogszabályok alapján biztosítaniuk kell azt, hogy ezek az alkotmányos jogok ne sérüljenek.

Derekegyház esetében az is a probléma része, hogy lehet-e népszavazást rendezni abban kérdésben, amely olyan alkotmányos jogokat érint, amelyek egyébként törvénnyel sem korlátozhatók, mint például az emberi méltósághoz való jog.

Összességében tehát az ilyen esetekben nagyon fontos szerepe van a különböző állami szerveknek, valamint az országgyűlési biztosnak is, mint az alkotmányos jogok védelmezőjének.

– *Ehhez kapcsolódik az alkotmányos jogok kikényszeríthetőségének problematikája. Az első generációs alkotmányos jogok viszonylag könnyen, bírósági úton kikényszeríthetőek. Az országgyűlési biztos kezében milyen „kényszerítő eszközök” vannak a második és harmadik generációs jogok érvényesítése érdekében?*

– Az országgyűlési biztos nem hoz kötelező döntéseket, hanem ajánlásokat tesz az alkotmányos jogok biztosítására. Az eddigi általános tapasztalat szerint körülbelül 70 %-ban érnek célt, fogadják el és teljesítik a hatóságok az ajánlásokat. A gyermekvédelem területén – tapasztalataim szerint – ez az arány valamivel kedvezőbb. Ha csak abból indulunk ki, hogy ebben a jelentésben 24 ajánlást tettünk, s ebből 21-et fogadtak el, hármat pedig nem, ez egy igen jó százalékos arány. Természetesen nem lehet pusztán matematikailag vizsgálni ezt a kérdést, mert ha súlyozzuk, akkor azt kell mondani, hogy az egyik legfontosabb kérdésben még tart a vita. Mindent egybevetve azonban el lehet mondani, elég nagy hatékonysággal tudnak tevékenykedni az országgyűlési biztosok az alkotmányos jogok védelmében. Ha nemzetközi összehasonlítást végzünk, akkor elég jó helyen állunk.

– *Tehát nincs szükség az Alkotmánybírósághoz való forduláshoz?*

– Van amikor szükséges, hogyha semmilyen módon nem tudunk másként előre jutni, a jogalkotóval nem tudunk egyezséget kialakítani. A négy ombudsman gyakorlatában öt vagy hat esetben fordult csupán ez elő. Ennek többek között az is az indoka, hogy nem volt rá égető szükség, mert a hatóságokkal sikerült valamilyen módon dűlőre jutni.

– *A hatóságokkal való dűlőre jutásban mennyire segít az ombudsmani nyilvánosság?*

– A nyilvánosság az egyik legfontosabb fegyvere az ombudsmannak, nemcsak nálunk, a világon mindenhol. A nyilvánosság kikényszerítő ereje nem jogi kényszert jelent, hanem társadalmi nyomást. Ezért lényeges az ombudsman számára is, hogy a közvéleménnyel tudassa, milyen problémákat tárt fel, milyen tények adtak okot az adott problémára, milyen jogok sérültek és sérülnek, illetve milyen orvoslási módok léteznek. Tehát az ombudsmannak meg kell győznie a közvéleményt arról, hogy helyes ügyet képvisel, és így a közvéleménnyel együtt tud nyomást gyakorolni a döntéshozókra.

– *Elképzelhető az, hogy a második és harmadik generációs emberi jogok esetében a kikényszeríthetőség egyik alappillére az ombudsmanon keresztül a társadalmi nyomás?*

– Igen, természetesen ez így van. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy az államot általában nem lehet kényszeríteni, hogy úgy viselkedjen a második és harmadik generációs emberi jogok esetében, mint ahogyan az első generációs emberi jogok esetében teszi. Viszont gyakran tapasztaljuk, hogy ezek a második és harmadik generációs jogok összefüggésben vannak elsőgenerációs jogokkal vagy elvekkkel. Alapvetően például a jogorvoslati joggal, a diszkrimináció tilalmával. Ilyen esetekben már azt lehet mondani, hogy megvan egy kapcsolódási pont, amin keresztül az állam köteles ezeket a jogokat biztosítani az adott ügyben. Tehát alkotmányos visszasságot a második és harmadik generációs joggal kapcsolatban is meg lehet állapítani, és föl lehet hívni az államot arra, hogy az adott ügyet orvosolja. Ha találunk kapcsolódást első generációs joghoz, akkor sokkal könnyebb helyzetben vagyunk. Amikor nincsen ilyen kapcsolódási pont, akkor nem lehet az államtól ugyanazt a teljesítést elvárni, s ez teljesen természetes. Az megint más kérdés, hogy ezek a jogok is idővel alanyi joggá válhatnak.

– *A gyermeki jogok esetében is létezik az első generációs emberi jogokkal egyfajta kapcsolódási pont?*

– A gyermeki jogok más kategóriába tartoznak. Alapvetően az Alkotmány 67.§-a rendezi a gyermekek helyzetét:

67.§ (1) A Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges.

A gyermek jogairól azt lehet mondani, hogy ugyanazok, mint a felnőtt ember jogai. Nyilvánvalóan azzal a korrekcióval, hogy az életkori sajátosságokból adódóan bizonyos jogokat még nem gyakorolhat a gyermek, ugyanúgy bizonyos kötelezettségek sem illetik.

A 67.§ az állam számára aktív beavatkozási kötelezettséget ír elő a gyermek egészséges testi, szellemi, erkölcsi fejlődése érdekében. Itt az államnak, azt lehet mondani, hogy egy olyan pozitív kötelezettsége van, ami más jogoknál nem feltétlenül így jelentkezik. Az állam a gyermeki jogok érvényesülése érdekében többletteljesítésre kötelezett abból az egyszerű okból, hogy a gyermek a társadalomban a legfőbb érték. Ez magában az Alkotmányban így nem jelenik meg, de a gyermeki jogokról szóló, Magyarország által is aláírt és ratifikált ENSZ Okmányban megjelenik. Ez a pozitív tevőleges kötelezettség az első generációs jogokhoz hasonló módon egy bizonyos szintig kikényszeríthető. Ez végső soron azt jelenti, hogy a gyermeki jogokat nem is szükséges más jogokkal közvetlenül kapcsolatba hozni, mint ahogy a szociális biztonsághoz vagy a munkához vagy az egészséges környezethez való jogot szükséges a második és harmadik generációsok közül kapcsolni egy első generációs joghoz.

– *Ha most az egyeztetés alatt álló ajánlásokkal nem jutnak dűlőre, akkor milyen lépéseket tud még megtenni vagy milyen lépéseket tervez megtenni?*

– Az országgyűlési biztosokról szóló törvény szerint az ombudsmannak, hogyha az ajánlása nem ért célt, lehetősége van megkeresni az Országgyűlést, és kérni annak vizsgálatát. Ezt történt most a három el nem fogadott ajánlás esetében. Azt remélem, hogy sikerül célba juttatni ezeket az ajánlásokat is, hisz más eszköz nincsen rá, további lépéseket nem lehet tenni. Az Országgyűlés ugyanis a legmagasabb szint, ahova el lehet jutni. Remélem, sikerül meggyőzni az Országgyűlést arról, hogy ezek olyan ajánlások, amelyek egyrészt fontosak a gyermeki jogok szempontjából. Remélem, ezt senki nem vitatja. Másrészt pedig – s ezen lehet vitatkozni – teljesíthetők is.

– *Ezt az Országgyűlés soron kívül vagy sürgősséggel fogja tárgyalni?*

– Nem, ez az éves jelentés keretében van, de tekintettel arra, hogy az éves jelentés júniusban kerül tárgyalásra, és a bizottsági vitái már most folynak, ez egy aktuális kérdés.

Az interjút készítette: Büki Péter

Írta: Herpainé Márkus Ágnes

TÉGY/HA TUDSZ, TÁRSULÁSBAN! **A TéGy Zala-KAR Térségi Gyermekjóléti Szolgálatról**

1998 nyarán Zala megye észak-nyugati sarkában húsz település gyermekekkel foglalkozó szakembere készülődött egy hosszú hétvége közös eltöltésére. E kis falvak számára ekkorra került megvalósíthatóság közelébe a már háromnegyed éve érvényben lévő Gyermekvédelmi törvény által létrehozott új intézmény, a gyermekjóléti szolgálat.

E térség nem sokban különbözik az ország más vidékeitől. Az önkormányzatok komoly teherként élték meg az 1997. évi XXXI. törvény által előírt szolgálatok létrehozását. A törvényi kényszer önmagában mégsem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy új szakemberek alkalmazására kerüljön sor. A pénz nagy úr, legfeljebb a védelembé vételi határozatokban szerepeltek családgondozók, védőnők és iskolai ifjúságvédelmi felelősök. A törvény életbelépése előtt a térségben már megkezdődtek az előkészületek egy társulás formában megvalósuló szolgálat kialakítására, így nem került be a védőnők munkakörébe a feladat, mint az sok helyen történt.

A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás már évek óta dolgozik a térség humán erőforrásainak megmentésén és fejlesztésén. A gyerekdemokrácia-program, amely rendszeres nyári táborokkal alapozta meg a kiskamaszok és fiatalok egész éven át kitartó öntevékenységet, valamint a Közoktatás Modernizációs Közalapítvány támogatásával elindított térségi közoktatás fejlesztési program már „összehozta” a gyerekekért valóban tenni kész szakembereket, laikusokat és a lehetséges kortárs segítőket. Ők már indulásra készen álltak, amikor a Zala-KAR elnyerte az – akkor meg – Népjóléti Minisztérium 2,5 millió forintos, gyermekjóléti szolgálatok indítását célzó támogatását. Ez a csapat, kiegészülve valamennyi óvoda és iskola ifjúságvédelmi felelősével, a védőnőkkel és a gyámügyi előadókkal, kapott meghívást Pókaszeptek tágas faluházába július 31-től augusztus 3-ig. A célunk az volt, hogy a törvény által előírt, a gyermekekkel kapcsolatban lévő intézmények és szakemberek gyermekjóléti szolgálattal való együttműködési kötelezettsége ne csupán egy kipipálandó feladat, hanem valóban élő, a gyerekek érdekében hatékonyan működő munkakapcsolat legyen.

Abban bízunk, hogy ez a néhány nap talán elegendő lesz arra, hogy

- megismertessük a gyermekvédelem új rendszerét, ebben a gyermekjóléti szolgálatok helyet, szerepét, a TéGy Zala-KAR működésmódját;
- közösen kidolgozzuk az együttműködésnek a helyi szakemberek számára leginkább megfelelő formáját;
- olyan ismeretekhez és kapcsolatokhoz juttassuk őket, amelyek segítségével a kötelező, az új jogszabályok által az ifjúságvédelmi felelősök és védőnők számára előírt feladatokat hatékonyabban és egyszerűbben, nagyobb szakmai hatékonysággal és mások segítségére támaszkodva láthassák el; – megismerjük egymást, akik a jövőben szorosan együtt fogunk dolgozni egy még egészen új, nehéz területen. A tábor költségeit természetesen a Zala-KAR TéGy fedezte. Aki jónak látta, saját gyermekét is magával hozhatta – rájuk egy óvónő munkatársunk és fiatal önkéntesek vigyáztak – és néhány apuka! Velünk töltött néhány napot Papp Kriszta, az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet munkatársa is. Segítségünkre volt egy-egy délutánon Tenczer Tamás (szintén az OCSGYVI-től) és Takács Ilona a Zala Megyei Közigazgatási Hivatal Gyámhivatalának munkatársa.

E rövid tábor alatt a résztvevők egy nyelvet beszélő, elkötelezett és egymásban bízó csapatá kovácsolódtak. A feladatok nehézsége már sokunk vállán megoszlott, így az új tanévnek illetve az új intézmény építésének komoly belső erőket mozgósítva vághattunk neki.

A következőkben leírtak a TéGy Zala-KAR Térségi Gyermekjóléti Szolgálat szakmai programjának és a programindító néhány nap megfogalmazódott elképzeléseknek az összegzése. Az

elmúlt hetek rengeteg kérdést és problémát vetettek fel, de úgy gondoljuk, elképzeléseink alapvetően megvalósíthatóak és működőképesek. Munkánk valódi értékelésére azonban csak hosszabb idő – 1-2 év – elteltével vállalkozhatunk.

A TÉRSÉG – ÉS A ZALA-KAR TÉRSÉGI INNOVÁCIÓS TÁRSULÁS

Az 1993. áprilisában alakult Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás tagjai – Zalaszentgrót városát körülölelve — Zalaistvánd, Pókaszeptk, Pakod, Dötk, Zalabér, Zalavég, Batyk, Túrje, Szalapa, Mihályfa, Óhíd, Kisvásárhely, Sümegcsehi, Döbröce, Nagygörbe, Kisgörbő, Vindornyaszlós és Senye. A Zala-KAR Térségi Gyermekjóléti Szolgálat létrehozásához további három település – Kemendollár, Gyűrűs és Vöckönd – csatlakozott.

A térség alig több, mint 10.000 lakója apró településeken él, a legkisebben 36-an, a legnagyobb 2000-en lagnak. A falvak közül csupán három számít középfalunak: Túrje, Pókaszeptk és Pakod, a többi kis- illetve törpefalu. Az átlagos településlétszám 492 fő, a népesség erősen öregedő. A 60 év felettiek aránya 22 és 38% között mozog. A munkaképes korú népesség döntő többsége alacsony iskolázottságú – 1-8 általános iskolát végzett több mint 80%-uk, a diplomások aránya igen alacsony, 0-1 % körüli.

A gyerekek a térség népességének 19 %-át adják, ám ez különbözőképpen oszlik meg a települések között. A két legkisebb faluban igen alacsony, 5% a 14 év alattiak száma, a két másik törpefaluban azonban 13, illetve 24%. A kis falvakban a gyerekek aránya 15 és 28% között mozog, az átlag 20% körül van. Az 1820 gyerek nagy része munkanélküli, nehéz körülmények között élő család tagja. A támogatások iránti igény szinte minden rétegnél megjelenik, de különösen súlyos a szinte kivétel nélkül munkanélküli cigány családoknál – 6 falunkban jelentős (15-29 % körüli) a cigány népesség aránya. Gyakori, hogy gyerekeik nem kerülnek óvodába, s gyakran nem járnak iskolába sem. Velük leggyakrabban a térség 7 orvosa és 5 védőnője találkozik.

A munkanélküliség jelenségét tekintve a nyugati megyék rangsorában igen rossz „helyezést” elérő Zalában az egyik legveszélyeztetettebb régió Zalaszentgrót városkörnyéke. A környékbeliek rossz táplálkozási kultúrája és az egyre növekvő szegénység miatt a gyerekek ellátása romlik. A könnyen elérhető, nagy mennyiségben rendelkezésre álló alkohol fogyasztása a felnőttek, fiatalok, de gyakran a gyerekek mindennapjaihoz is hozzátartozik. Gyakoriak a személyiségzavarok, a pedagógusok általában nincsenek felkészülve a problémásabb esetek kezelésére. A 12 óvoda és a 9 iskola – az egyik két településen működik, Óhídon alsó, Mihályfán felső tagozattal – nem tud külön szakembert alkalmazni a speciális feladatok ellátására. A közelben nem dolgozik sem fejlesztő pedagógus, sem pszichológus. Nevelési tanácsadó legközelebb Zalaegerszegen található. A logopédus a Zala-KAR közbenjárására kezdett újra járni a térség óvodáiba az elmúlt év során.

A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás megalakulása óta olyan problémákra keres megoldást, amelyek a térség valamennyi települését érintik, ám az egyes falvak magukban nem képesek azok megoldására. Az eddigi munkát egyaránt minősítik az elismerések – különösen a Környezetvédelmi és Településfejlesztési Minisztérium Pro Régió díja – és az eddigi támogatások: kormányzati alapok, civil alapítványok adományai, PHARE-segélyek, de leginkább a helyiek együttműködése és önkéntes munkavállalása. A sokrétű, szerteágazó tevékenységek, a jószereivel valamennyi lakossági csoport élethelyzetének könnyítésére irányuló támogató programok jelentik a háttérrel – és bizonyos értelemben a garanciát – jelent program megvalósíthatóságára.

Térségünkben már hagyománya van a gyermekekre irányuló, számukra és értük szervezett programoknak, tevékenységeknek. (A legfontosabbak: az országban elsőként Túrjén létrejött települési gyermek- és ifjúsági önkormányzat; családgazdasági támogatás a családok megélhetési feltételeinek javítása érdekében; nyári térségi vándortábor és az ott résztvevő gyerekek számára egész évben önmaguk által szervezett programsorozat; gyermekdemokrácia program; fiatalokat is mozgósító,

Vöröskeresztrel szervezett Laikus Segítő Szolgálat, azaz LaSSzo; szociális földprogram a megélhetési nehézségekkel küzdő családok és cigány fiatalok számára; a Közoktatási Modernizációs Közalapítvány támogatásával kidolgozásra került a Regionális együttműködési és térségi köz- és szakoktatás fejlesztési koncepció; valamint az ennek eredményeként alakult Pedagógusok Mentálhigiénés Munkacsoportja, amely az iskolákban tevékenykedik és szervezi a pedagógusok önképzését.) A sokrétű tevékenységek és a települések aprósága, alapvető intézményeik megléte ellenére a családokkal és gyerekekkel meglévő kapcsolatok esetlegesek. Egyes típusaikból életkoruk – pl. középiskolás korosztály –, mentalitásuk – közösségi rendezvények –, esetleg szigorú családi elvárások – otthoni munka – miatt maradnak ki, ám a sokféle megközelítés valamelyike végül is mindenkit elér. A térségben már létező szakmai és civil hálózatok összehangolása, a programok egymásra építése és megfelelő szervezése, információcseréjük biztosítása egy jól működő, valamennyi családot és gyereket elérő jelzőrendszert eredményez.

A TÉGY ZALA-KAR TÉRSÉGI GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLAT CÉLJA:

A TéGy Zala-Kar Térségi Gyermekjóléti Szolgálat létrehozásakor a koncepció megalkotói a gyermekjóléti ellátások fejlesztését és összehangolását, a mindezidáig esetlegesen működő problémafeltárást és a megfelelő szinten történő kezelés biztosítását tűzte ki elsődleges célként.

A ZALA-KAR TÉRSÉGI GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLAT LEGFONTOSABB ALAPELVEI

- a komplex szemlélet- és kezelésmód a megelőzés érdekében. A szakmai tevékenység nem csupán a többszörösen hátrányos helyzetben lévő gyerekekre illetve családjaikra fókuszál, hanem a gyerekekre és családjaikra. Ennek érdekében fordít hangsúlyt az ifjúsági referens alkalmazására és az öt éve zajló gyermekdemokrácia program folytatására.

- a multidiszciplináris megközelítés és a „legközelebbi megfelelő ember” bevonásával történő segítségnyújtás. A sokszempontú közelítés a problémák minél átfogóbb megismerését és a megfelelő megoldás gyors elérését eredményezi. A szakemberekkel rosszul ellátott térségben a humán erőforrások gazdaságos kihasználását szolgálja a különféle szakterületek és szektorok résztvevőiből szerveződő munkacsoport.

- a gyerekek és a családok kielégítő tájékoztatása – szórólapok, szakemberek, intézmények által.
- a választás lehetőségének biztosítása az anyagi és humán erőforrások szűkössége ellenére.
- különféle szolgáltatások közül: helyi szakember, TéGy szakemberei, speciális szakemberek, lelkeség-telefon stb.

A TÉGY FELÉPÍTÉSE

A TéGy szakmai vezetője, a koordinátor megbízásos viszonyban, a szociális asszisztens teljes munkaidőben, míg a családgondozók részmunkaidőben alkalmazva látják el feladatukat.

A védőnők és az oktatási intézmények ifjúságvédelmi felelősei számára a vonatkozó törvények és rendeletek előírják a gyermekjóléti szolgálatokkal való együttműködést a jelzőrendszer szintjén, így ez munkakörükből adódóan kötelező feladatuk. Az ezt meghaladó esetekben – családgondozás, ügyintézés, egyéb feladatok – azonban egyedi megegyezések szerinti díjazás szükséges. A feladat meghatározása és finanszírozása egyaránt a TéGy feladata. Az ifjúságvédelmi felelősök számára a közoktatási törvény végrehajtási rendelete előírja – a tanév elején a szülőkkel és a gyerekekkel írásban közölt – ügyfélfogadás tartását. Ez a feladat része a munkájuknak, így külön díjazást nem igényel a gyermekjóléti szolgálat részéről. Azokban a kis falvakban, ahol oktatási intézmény nem működik, a védőnők kaptak megbízást az ügyfélfogadás megszervezésére. Díjazásuk a gyermekjóléti szolgálat

feladata. Ezáltal biztosítható, hogy a térség mind a 20 településén, a gyerekek és családok helyben elérhessék a szakembereket. A helyiek mellé minden második héten csatlakozik a TÉGy családgondozója is.

A TÉGy kérte a jegyzőket, hogy a védőnők és ifjúságvédelmi felelősök feladatai meghatározására vonatkozó helyi rendeletek, illetve munkaköri leírásokat az itt megfogalmazottak értelmében alakítsák lehetőség szerint. Megegyezés született arra vonatkozóan, hogy az ifjúságvédelmi felelősök és a védőnők által végzendő ügyfélfogadások helyszínére és időpontjára a TÉGy tesz javaslatot a falvaknak, tekintve hogy így hangolható össze a leghatékonyabban a helyi és a TÉGy szakembereinek jelenléte az egyes településeken. Ezeket az információkat az iskolák írásos tájékoztatójával közös szórólapon is eljuttattuk a családokhoz.

A TÉGY MŰKÖDÉSMÓDJA

I. Szervezett támogató és észlelő információs rendszer megalapozása

I./A. Gyerekek részvételével – elsődleges prevenció szintere

I/A.1. Szervezett gyermekprogramok, a gyermek-demokrácia program valamennyi települést érintő kiállítás-sorozata mintájára. Célja a kallódó gyerekek szabadidejének szervezése, kortárs segítők bevonásával történő informálásuk – személyesen és szórólapokon – jogaikról, segítségkérés-lehetőségeiről. A munka operatív része a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás által alkalmazott ifjúsági referens feladata. Szakmai irányítását a TÉGy vezetője végzi.

I/A.2. Részvétel a települései gyermekönkormányzatok munkájában, nyári táborok szervezése a Zala-KAR gyermekdemokrácia programjának keretében. Az operatív feladatok az ifjúsági referensre várnak.

I/A.3. Szórólapok készítése a közéletben aktív gyerekek tervei alapján, tájékoztató programok a hagyományoknak megfelelő rendezvények – térségi gyereknap, családi nap stb. – keretében. A családok informálása a települések intézményein, szakemberein és a Laikus Segítő Szolgálat – Vöröskereszt – KALÁSZ – egyházközségek tagjai segítségével történik.

I/A.4. Segítségkérő, ingyenes levelezőlapok készülnek a Vöröskereszttel együttműködve. Azokat a gyerekeket célozzuk, akik nem mernek vagy nem tudnak kapcsolatot felvenni a nekik segítséget nyújtani tudó szakemberekkel. A lapok címzettje a Zala-KAR TÉGy.

I./B. Elsődleges és másodlagos prevenció – szakemberek részvételével

I/B.1. Települési gyermekjóléti csoportok szervezése, amely valamennyi helyi érintettet – védőnő, orvos, pedagógusok, szociális előadó, jegyző, plébános, falugondnok, rendőr, civilek – összefogja. A helyi tagokkal rendszeresen kapcsolatot tart, informálja, és tapasztalataikat, véleményüket gyűjti a térségi munkacsoport (lásd következő pont) tagja. Nehéz ügyeiket a munkacsoport elé viszi, általánosabb esetekben az esetmegbeszélés-képzés témájaként javasolja. A csoport működése függ a település nagyságától, intézményei számától, szakembereitől. Az egyedi elképzeléseket a munkacsoport megvitatja és a TÉGy vezetője jóváhagyja. A csoportok általában havonta összeülnek, amely találkozókra a TÉGy vezetője is jelen van.

II. Észlelő- és jelzőrendszer kialakítása, működtetése, (elsődleges és másodlagos) prevenció javítása

II/1 .Multidiszciplináris munkacsoport- megbeszélések (MMM.) A települési gyermekjóléti csoportok vezetői alkotják azt a csoportot, amely mind területileg, mind szakmailag és szektorálisan lefedi a térséget. Tagjai: jegyző, védőnő, pedagógus, plébános, ifjúsági referens, falugondnok,

Vöröskeresztes, egyházközségi tag, óvónő, házi orvos, ifjúsági kortárs segítő, rendőr, szociális előadó, óvónő és művelődésszervező. A munkacsoport kéthetente ül össze. Feladatuk elsősorban a problémafeltárás, a TéGy észlelő-rendszerének (amelynek alapja ez a munkacsoport és saját, helyi csoportjaik) és jelzőfunkciójának működtetése. Tapasztalataik alapján általános, térségi, települési és egyedi megoldási tervek készítése a jellegzetes, illetve intézményi problémákra.

II/2. Eset- és problémamegbeszélő képzéssorozat (képzés) Témaorientált képzéssorozat, amely az MMM ülésein felmerült, jellegzetes esetekre keres megoldást. A képzés valamennyi, a térségben gyermekjóléttel kapcsolatban tevékenykedő számára szól. A részvételi kötelezettséget az egyes települések határozzák meg szakembereik számára. Az egyes alkalmak formája a témától és a résztvevők számától függően csoportbeszélgetés, konzultáció és előadás lehet.

II/3. Egyedi esetmegbeszélés – amennyiben a helyi szakember ill. a helyi gyermekjóléti csoport az MMM javaslata ill. a képzés alapján sem tud boldogulni egy problémával, az érintettek számára esetmegbeszélést szervez a TéGy. A TéGy szakemberei helyi gondozási tervet készítenek, szükség esetén gondozásba veszik a gyereket, ill. a megfelelő intézkedést teszik, (lásd IV. pont).

III. A térség gyermekjóléti ellátórendszerének fejlesztése, térségi koncepció kidolgozása a megelőzés érdekében

III/1. Térségi Gyermekjóléti Kerekasztal a gyermekjóléti szolgálattal kapcsolatos elvárások, a törvényben meghatározott együttműködési módok és feltételek pontosítása, a közös látásmód megalapozása és az új szolgáltatások, feladatok és kapcsolatok megismerése és nyilvánossá tétele érdekében ül össze először a szolgálat indításakor. A végzett munkáról való nyilvános beszámoló és értékelés, valamint a továbblépés meghatározása érdekében a program végén.

III/2. Beszámoló a települési önkormányzatoknak a TéGy működéséről, önkormányzati intézmények és szolgáltatások, az általános gyermekjóléti ellátórendszer véleményezése, javaslattétel a fejlesztésekre (a törvény értelmében). Krízishelyzet esetén a véleményezés és javaslattétel azonnali.

III/3. Térségi gyermekjóléti fejlesztési koncepció készítése. A munkában valamennyi, a térségben gyermekjóléti ellátáshoz kapcsolódó szakember munkájára, valamint a laikusok együttműködésére is számítunk. A megvitatásra már alkalmas változatnak el kell készülnie a programokat záró térségi kerekasztal idejére.

IV. Gondozás és szolgáltatás, veszélyeztetettség megszüntetése (másodlagos és harmadlagos prevenció színtere)

IV/1. Ügyfélszolgálat — a Zala-KAR TéGy Irodájában minden nap meghatározott órában a Zala-KAR szociális asszisztense és egy szakember ügyfélszolgálatot tart. Lehetőség szerint a TéGy többi munkatársa is jelen van. Az ifjúságvédelmi referens munkaidejének egy részével szintén átfedésben van az ügyfélszolgálat ideje. (A későbbiekben polgári szolgálatos fiatal alkalmazására is sor kerül – a Zala-KAR szerepel a polgári szolgálatosok alkalmazására alkalmas intézmények címlistáján. Felkészítés után olyan cigány fiatalok bevonását tervezzük, akik kortárs segítőként együttműködnek a Zala-KAR gyermekdemokrácia programjának kortárs segítővel. Ezáltal a humán érdeklődésű, továbbtanulás iránt kedvet érző cigány fiatalok motivációját igyekszünk növelni, számukra a tanulást elérhetővé tenni.) Az egyes településeken az MMM tagja szervezi az „ügyfélszolgálatot”. Ez a hét egy meghatározott napjának két órája, amikor lehetőleg „semleges” területen – tehát nem az iskolában, nem a polgármesteri hivatalban, amennyiben ez megoldható – a települési gyermekjóléti munkacsoport legalább egy tagja tart ügyeletet. Ezeket a lehetőségeket a többi információval együtt kell a gyerekekkel és családokkal megismertetni. A TéGy szakemberei lehetőség szerint szintén jelen vannak.

IV/2. Tanácsadás – hetente meghatározott napokon a ZalA-KAR TéGy Irodájában szociális munkás, a teljes szolgáltatási rendszer beindítása után – 1999. január 1-jétől – pszichopedagógus illetve pedagógus, mentálhigiénés szakember tart tanácsadást. Az állandóság az egyik leglényegesebb eleme az idő beosztásának. A tanácsadás nyitott – az utcáról is bejöhet bárki. Igénybevétele önkéntes. A települései gyermekjóléti csoportok tagjai az arra rászorulóknak felajánlják a lehetőséget. Szükség esetén a ZalA-KAR és a falugondnokok – a térségben már négy van – kisbusza is rendelkezésre áll a családok és gyerekek utazásának megkönnyítésére.

IV/3. Családgondozás – önkéntes együttműködés alapján, ha lehet, megfelelően kiválasztott helyi szakember által, akinek munkáját a TéGy vezetője illetve a TéGy szupervizora ellenőrzi. Különösen nehéz esetekben, illetve ha az eset ismeretében a TéGy stábjában így látja jónak, a TéGy szociális munkása vállalja az esetet. A krízisben lévő várandós anyák segítségét elsősorban a védőnők végzik. Különösen nehéz eseteket vállal a TéGy szociális munkása. A tevékenység a szakmai normáknak megfelelően végezhető.

IV/4. Szolgáltatásokhoz való hozzájutás segítése ismeretekkel, tanácsokkal – mind a gyerekek és családok, mind a szakemberek és önkéntesek informálása szükséges – nyomtatványok rendelkezésre bocsátásával – az I/A. pontban leírt módszereken túl a hivatalok, helyi intézmények, kábeltelevíziók is felhasználandók a tájékoztatásra –, adott esetben a ZalA-KAR mikrobuszának vagy a települések falugondnoki buszának igénybevételeivel az utaztatás biztosítható.

IV/5. Hivatalos ügyek intézésének segítése – elsősorban a megfelelő helyi szakember ismerete szükséges. A helyben el nem intézhető ügyek esetén, szükség esetén az adott település gyermekjóléti munkacsoportjának felelős szakemberét vagy arra alkalmas önkéntesét bevonva is megoldható a probléma. Amennyiben a helyzet megkívánja, és egyszerűbb megoldás nem mutatkozik, a TéGy szociális asszisztense vagy családgondozója látja el a feladatot.

IV/6. Kapcsolattartás gyermekvédelmi intézményekkel – a törvény által előírtak alapján, valamint a szolgáltatások bővítése érdekében a civil szervezések – pl. a zalaegerszegi Forrás Egyesület a lelkeség-telefon indítása ügyében –, újonnan induló intézmények megismerése.

IV/7. Helyettes szülői hálózat szervezésének előkészítése – a helyettes szülői feladatra alkalmas és hajlandó emberek, családok felderítése.

IV/8. Felkérésre környezettanulmány készítése.

IV/9. Adminisztráció, nyilvántartás – a törvény által előírt adminisztrációs, nyilvántartási és dokumentációs feladatok ellátása. A feladat jelentős része a szociális asszisztensé.

TANULMÁNY

VESZÉLYES CSALADOK, VESZÉLYES SEGÍTŐK

Ha fel kellene sorolni azt a néhány társadalmi problémát, mely a fejlett nyugati országok közvéleményét mostanában a leginkább foglalkoztatja, a gyermekek elhanyagolása, bántalmazása, illetve a gyermekek sérelmére elkövetett erőszak kérdésköre úgy gondolom, mindenütt szerepelne e fontossági listán. Valószínűleg nem azért, mert ott több gyermek esne áldozatául ilyen cselekedeteknek, hanem azért, mert az említett országok társadalma mostanában ezekre a problémákra reagál érzékenyebben. Az állítás ellenkezője is igaz: attól, hogy ezek a kérdések nálunk még nincsenek annyira az érdeklődés középpontjában, nem valószínű, hogy itt kevesebb lenne az elhanyagolt, bántalmazott gyerek – mindössze kevesebb figyelem jut világnak ezen a felén ezekre a kérdésekre: a közvélemény egyéb dolgokon háborog, a segítő intézmények esetei is igen ritkán kapnak ilyen címkét. Mintha a jelentkező problémák tömegéből nem a gyermekek sérelmét látnánk meg első pillantásra.

Nyugaton a témának sok könyvtárnyi szakirodalma, az ebbéli problémák kezelésének részletesen kidolgozott eljárásrendje van. Egyetlen részlettel szemléltetve ezt a jelenséget, bármely skóciai kisváros szociális irodájában például ott áll egy kézikönyv, melyből a dolgozók alaposan kimunkált és részletes útmutatást kaphatnak, mi is a teendő, ha történetesen egy névtelen telefonhívást kapnak, melyben az anonim bejelentő elmondja, hogy egy gyereket súlyosan bántalmaznak...

A témával foglalkozó szakirodalom kiemelkedő darabja Péter Dalé, Murray Davis, Tony Morrison és Jim Waters könyve, a *Veszélyes családok*¹. Kiindulópontjuk az, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett erőszakos bűncselekmények 88%-ában a szülő vagy valamelyik a családtag az elkövető. A családban azonban legtöbbször az áldozaton és az elkövetőn kívül más családtagok is élnek, akik szintén hozzájárulnak a tett elkövetéséhez azzal, hogy nem cselekszenek idejében, és nem adnak vészjeleket, így aztán nem tudják, vagy nem is akarják megvédeni az áldozatot, esetleg aktívan részt is vesznek abban a folyamatban, melynek végpontja az erőszak.

Ugyanez a helyzet a „veszélyes családok” tágabb társadalmi környezetével, melyben akár az esetben résztvevő segítő szakemberek és intézmények is hozzájárulhatnak a veszélyeztető dinamika fenntartásához. A könyv azt a jelenséget vizsgálja, hogy hogyan működik ez a professzionális veszélyeztetés. Az itt következő részlet a könyv 6. fejezete, melyben a bemutatott eset segítségével a szövegbeli előre és hátrautalások ellenére is plasztikusan kirajzolódik a szerzők gondolatrendszere. Az említett jelenségek éles és kritikus bemutatása rendkívül gondolatébresztő lehet a hazai segítő szakemberek számára is.

/A fordító/

ESETTANULMÁNY

A „veszélyeztetett” családok olyan társadalmi környezetben élnek, mely sokszor – ha nem is szándékosan – maga is szerepet játszik a családon belüli veszélyeztetés dinamikájának alakulásában és a veszélyeztetés fenntartásában. Könyvünkben eddig leírtuk, milyen jelentőséggel bírnak és hogyan működnek a családokat és a segítőket összefűző rendszerek. Ez az öt rendszer nagyság szerinti sorrendben a következő:

¹ A mű eredeti címe: *Dangerous Families Assessment and Treatment of Child Abuse* /Routledge, London and New York, 1989/

3British National Society for the Prevention of Cruelty to Children: Brit Nemzeti Gyermekvédelmi Társaság, melyet 1884-ben alapítottak a gyermekek bántalmazásának megelőzésére. Tagjai terapeuták, tanácsadók, szociális munkások.

1. A család rendszere
2. A terápiás rendszer
3. A team rendszere
4. Az intézményközi kapcsolatok rendszere
5. A családok és az intézmények rendszere

Hangsúlyoztuk, hogy a veszélyesség nemcsak a családok sajátossága, hanem ilyenek lehetnek a segítő kapcsolatok /a terápiás rendszer/, a szakmai teamek és a különböző intézmények kapcsolata is. Azt javasoltuk, hogy abban az esetben, ha az első négy rendszerben a folyamatok hatástalanná válnak vagy elakadnak, hívjunk össze család-intézmény találkozókat, ahol a beavatkozás eszköze lehet az új /az 5./ rendszer megalakítása.

Ebben a fejezetben nyomon követünk egy olyan esetet, melyben az első eset-konferencia kezdetétől nyilvánvaló volt, hogy egy kiscsecsemő komoly veszélyben van. A család veszélyeztető működésével párhuzamosan a segítő tevékenységének is voltak ilyen vonásai. A továbbiakban leírjuk, milyen hatással volt a beavatkozás az említett 5. rendszerre.

AZ ELSŐ ESET-KONFERENCIA **/ELSŐ HÓNAP/**

Az NSPCC team³ Sandráról egy olyan eset-konferencia vezetése során hallott először, melyet a lány pártfogó-felügyelője kezdeményezett, aki komolyan aggódott pártfogoltja 1 hónapos gyermekének biztonságáért. Aggodalmai abból táplálkoztak, hogy látta, hogyan bánik Sandra a macskájával: mikor az állat passzív volt, kényeztette és túláradó érzelmekkel borította el, mikor viszont a cicának szüksége volt valamire, akkor Sandra agresszíven és erőszakosan reagált. Ennek eredményeképpen az állat alaposan összezavarodott.

A pártfogó féltelme, hogy a gyerek hasonló végletes viselkedésnek van kitéve, igaznak bizonyult. Sandra kezdetben következtelenül, ambivalens érzelmekkel kezelte Jeremyt, akit egyébként megfelelő időben, normál szüléssel hozott a világra. Feljegyezték róla, hogy úgy bánt a csecsemővel, mint egy játék babával, kiszámíthatatlan módon hol túl figyelmes, hol elutasító volt. A gyereknél hamarosan evési és alvási problémák alakultak ki.

Sandra nagyon elégedett volt Jeremyvel az első hetekben, tizenhárom órát alszik és utána csak 28 gramm tejet iszik. Sandra úgy okoskodott, hogy addig nő, amíg alszik. A védőnő a gyereket mindig makulátlanul tisztán, de néha lehülve, néha pedig hét-nyolc takaró alatt verejtékezve találta a kiságyban. Mind a pártfogónak, mind a védőnőnek feltűnt, hogy milyen riasztóan izgatott lett Sandra, mikor a gyerek sírt, és úgy értelmezte, hogy a sírás kritika, mely neki, mint anyának szól. A feljegyzésekben az is szerepelt, hogy Sandra erősen megszorongatta a gyerek arcát, mikor az néhány hetes volt, de ennek semmilyen nyoma nem maradt. Ezeket az aggodalmakat fokozta az a tisztasági mánia, mely már korábban is árulkodott a Jeremyvel való kapcsolat milyenségéről.

A háttér

Az esetkonferencián úgy határoztak, hogy ezt a különösen nyugtalanító esetet a Sandra családi háttéréről és jelenlegi kapcsolatairól elérhető információk összefüggéseiben beszéljük meg. Tudták, hogy Sandra első gyereket akkor szülte, mikor még ő maga is iskolába járt. Az ekkor hat éves Robertet egy rokon nevelte, aki egyben a gyerek törvényes képviselőjét is ellátta. Sandrának zaklatott gyerekkora volt, meglehetősen zavarosnak tűnő családi kapcsolatokkal, nevelőapák egész sorozatával. 9 éves korától egyre zavartabbá és nehezen kezelhetőbbé vált, ami iskolakerülésben és egyéb súlyos öndesztuktív viselkedésformákban nyilvánult meg. 12 éves korában családon belüli szexuális erőszak

áldozata lett, melynek következményeképpen az elkövető nevelőapa börtönbe került. Mikor kiszabadult és visszatért az otthonába, a hatóságok semmilyen hivatalos lépést sem tettek, hogy megvédjék tőle Sandrát. A lány saját elhatározásából ment el otthonról és hamarosan terhes lett Róberttel.

Az elmúlt hónapokban albérlőként lakott egy lakótelepi lakásban, és robbanékony, kiszámíthatatlan kapcsolatot tartott fenn barátjával, Daviddal. Dávid volt Jeremy apja, de nem lakott velük. Tudomásunk szerint hogy Sandra nem nagyon tartotta a kapcsolatot gyermekkori családjával.

Az eset megbeszélése

A résztvevők úgy érezték, hogy – bár a gyerek még nem szenvedett látható sérüléseket, ill. nem volt elhanyagolt állapotban – testi épsége mégis jelentős veszélyben van. A szociális osztály képviselőjének álláspontja az volt, hogy e nagy kockázat ellenére sincs semmiféle jogi alapja annak, hogy kezdeményezzék a gyerek intézeti elhelyezését.

A résztvevők számára nyilvánvalóvá vált, milyen kevés információval rendelkeznek, különösen Sandra pszichiátriai kórtörténetéről. További aggodalmakat keltett, mikor a pártfogó elmondta: el tudja képzelni, hogy Sandra kidobja a gyereket a hetedik emeleti ablakból. „Mint ahogy a nagykönyvben meg van írva” – jegyezte meg valaki. Annak ellenére, hogy Sandra és a gyerek már sok támogatást kapott, felmerült, hogy egy nemrég megnyílt és önkéntes szociális munkásokkal működő családsegítő központtól kérjenek segítséget számukra. A konferencia résztvevői úgy döntöttek, hogy négy hét múlva újra összegyűlnek. Időközben megszervezik, hogy Sandra és Jeremy eljusson a családsegítőhöz, és a hiányzó információkat is beszerzik más szervezetektől.

MÁSODIK ESET-KONFERENCIA /MÁSODIK HÓNAP/

A második találkozót a tervezettek szerint tartották meg, melyen két szociális munkás is részt vett a családsegítőből, ahova Sandra már rendszeresen bejárt Jeremyvel. A lány továbbra is nyíltan beszámolt pártfogójának a gyerekekkel kapcsolatos aggasztó esetekről, többek között arról, hogy egyszer mérgében belevágta a gyereket az ágyba. A pártfogó hozzátette, hogy Sandra mostanában hátborzongató részleteket kezdett mesélni arról a félelméről, hogy kidobja a gyereket az ablakon.

A családi orvos megerősítette, hogy Sandra kilencéves kora óta többször megfordult pszichiáternél. Számos elmeorvos látta egy sok-sok ülésben, de kevés igazi kezelést kapott. A különböző szakvélemények egyetlen ponton egyeztek meg: abban, hogy a lány nem pszichotikus.

A családsegítő központ munkatársai elmondták a Sandrával kapcsolatos első benyomásait. Nagyon feszültnek látták, aki keményen próbálja azt a látszatot kelteni, hogy meg tud birkózni a feladatával – de közben maga sem hitte ezt el igazán. Sandra Jeremyvel való viselkedésének néhány vonása már komoly aggodalmakat okozott a családsegítőben. Feltűnt tisztasági mániája, és azt is észrevették, hogy Sandra fejjel lefelé fordította a gyereket, mikor az bőfizett, ezért nem lett soha piszkos a ruhája.

A szociális osztály sok információt szerzett be arról, milyen szervezetek és hogyan foglalkoztak Sandra családjával, mikor még gyerek volt. Valójában igen sok kapcsolatuk volt szociális munkásokkal, speciális nevelési ill. pszichiátriai intézményekkel.

A kórtörténet szerint Sandra első öndestruktív cselekményét 7 éves korában követte el: egy olyan sebet ejtett magán, amit 48 öltéssel kellett összevarrni. Egész gyerekkorán át végig folytatódta e bizarr, önmaga ellen forduló események, melyek lehangolt kedélyállapottal, visszahúzózással, hallgatással jártak együtt. Sandrán az összes olyan jelzés és tünet megfigyelhető volt, mely általában a szexuálisan bántalmazott gyerekekre jellemző, de ezt a segítők ekkor még nem vették észre.

Az esetkonferencia résztvevői haragudtak egykori kollegáikra, akik nem tettek semmit annak érdekében, hogy megvédjék a gyerek Sandrát, és pesszimizmussal néztek a lány jövőjére. Mindezzel együtt a Sandrával közvetlen kapcsolatban álló szociális munkások úgy érezték, annak ellenére, hogy ilyen borzasztó gyerekkora volt, sok olyan pozitív tulajdonsággal rendelkezik, amire a terápiás munka alapozható. A lány rendszeresen bejárt a családsegítő központba, ahol meglehetősen nyíltan beszélt nehézségeiről. A gyerek legtöbbször békésen és kezelhetően viselkedett, és Sandra legtöbbször olyan benyomást keltett, hogy általában jó anyja a gyerekének. Az esetkonferencia arra a következtetésre jutott, hogy Sandra és Jeremy hozzászólt ahhoz, hogy a családsegítőbe járjon és ez a terápiás folyamat szempontjából reményekkel kecsegtetett.

HARMADIK ESET-KONFERENCIA /HATODIK HÓNAP/

A harmadik eset-konferenciát négy hónap múlva a családsegítő munkatársainak kérésére sürgősséggel hívták össze. Beszámoltak arról, hogy egy ideje egyre jobban aggódnak Jeremy biztonságáért és most már kifejezetten féltik őt Sandra kezei között. Elmondták, milyen rendkívül feszült lett Sandra az elmúlt héten a családsegítőben és hogy azt mondta, elege van Jeremyből és adni fog valamit neki, amitől beteg lesz és kórházba kerül, és akkor ő rendbeteheti ezalatt a lakását. A délután folyamán még azt is mondta, hogy Jeremynek az előző nap kora este óta nincs meg a cumisüvege. Kevéssel ezután a gyerek beteg lett, és mikor Sandra arrébb rángatta őt, hogy tisztába tegye, látszott, hogy a pelenkája szokatlanul elhanyagolt állapotban van. Ez az egyre erősödő feszültség akkor tetőződött, mikor Jeremy nagyon nyugtalan és elégedetlen volt, és Sandra, mikor meghallotta a sírását, felemelte a gyereket a saját szemmagasságába és teljes erejéből az arcába ordította: „KUSS!” A gyerek azonnal elhallgatott és nem sokkal ezután úgy nézett ki, mint aki sokkos állapotba került.

A családsegítő munkatársa sürgősen kért egy időpontot a családi orvostól, aki teljesen reakcióképtelennek és ernyedtnak találta a gyereket. Nem tudta felkelteni Jeremy érdeklődését és valamiképpen kiszáradtnak is nézett ki a kicsi. Az orvos ragaszkodott ahhoz, hogy a gyereket kórházba vigyék.

Annak ellenére, hogy a kórházi személyzetnek tudomására hozták az eset történetét, sem a kórház, sem a családsegítő munkatársai nem értesítették a hivatalos gyermekvédelmi szervezet/a szociális osztályt ill. az NSPCC gyermekvédelmi csoportját/ azelőtt, hogy három nap múlva hazaadták Jeremyt. Ettől kezdve Sandra folyamatosan aggasztó dolgokat mondott a Jeremyvel való kapcsolatáról. Egyre inkább erőszakos gondolatok szállták meg barátjával kapcsolatban is, és lelkesen beszélt arról, hogy hogyan próbál kárt tenni benne.

Nehéz volt megítélni, mennyire voltak pontosak Sandra beszámolóit ezekről az esetekről. Mindenesetre Dávid – aki szintén kapcsolatban volt a pártfogó felügyelővel – nem panaszkodott erről. Viszont Dávid szerint Sandra azt mondta, hogy bármit megtehet a családsegítőben, akár szurkálhatja is a gyereket, de akkor is támogatják. A pártfogó felügyelő elmondta, hogy nagyon kudarcosnak érzi a Sandrával és Daviddal folytatott munkáját és Jeremy biztonságáért sokkal jobban aggódik most, mint valaha. Az esetkonferencián részt vett egy új védőnő is, aki azért került kapcsolatba velük, mert Sandra időközben egy másik területre költözött. Megfigyelései szerint Jeremy normálisan fejlődött és jól gondozottnak tűnt. Ennek ellenére Sandrát olyan anyának tartotta, akivel nagyon nehéz kapcsolatot teremteni ill. megérteni őt. A családsegítő munkatársai elmondták, hogy úgy érzik, mintha egy időzített bombán ülnének. Mivel komolyan aggódtak Jeremy biztonságáért, kiterjesztették hatókörüket, és szinte váltották egymást Sandra otthonában, még esténként és a hétvégeken is.

Az esetkonferencia dinamikája

Az elnök számára ez az összejevetel arról szólt, hogy mennyire elakadtak az esettel. Minél tovább ültek ott, annál több súlyos aggodalomra okot adó dolog került elő, a nyugtalanság egyre fokozódott. Az elnök megpróbálta tisztázni, milyen választásuk lehet a különböző intézményeknek, és megjegyezte, hogy az, ahogy Sandra próbára teszi a szervezetek türelmét, és erőszakkal fenyegetőzik, könnyen önbeteljesítő jóslattá válhat. Egyetértettek abban, hogy Jeremy nagy veszélyben van, és az elnök számára nyugtalanító volt látni, hogy Sandra kétségbeesetten és burkoltan azt közli az őt segítő szervezetekkel, hogy védjék meg tőle Jeremyt.

A szociális osztály álláspontja változatlanul az volt, hogy nincs elégséges bizonyíték, ami alapján Jeremyvel kapcsolatban kötelező érvényű gyermekvédelmi eljárást kezdeményezhetnének: ideiglenes elhelyezést ill. védelembe vételt. A konferencia résztvevői leblokkoltak ennél a jogi „megoldhatatlanságnál”, melybe hamarosan más megoldhatatlanságok is keveredtek. Úgy nézett ki, hogy az esetben közvetlenül résztvevő segítők különböző terápiás modelleket követnek, melyek így aztán kioltották egymást. Az intézményrendszer működése e konferencián jól szemléltette azt, hogy az „asztal alatti” rejtett napirendi pontok hogyan avatkoznak bele az asztal fölött folyó probléma-megoldó tevékenységbe. Minél keményebben dolgozott mindenki, hogy fenntartsa a beavatkozás stílusára és mélységére vonatkozó álláspontját /ideértve a be nem avatkozását is/, annál aggasztóbb és terméketlenebb lett a konferencia.

Ez az eset-konferencia abban az időben ült össze, mikor a team ezeket az intézmény-közi kerekasztal-megbeszéléseket mint a beavatkozás eszközét kívánta használni, ha az intézmények elakadtak az esettel. Az elnök azt javasolta a résztvevőknek, hogy – mivel egyetértettek abban, hogy Sandrát pontosan tájékoztatni kell arról, hogy a szakemberek mennyire aggasztónak tartják, azt, ahogy ő Jeremyvel bánik – erre a legjobb alkalom egy intézmény-közi kerekasztal-megbeszélés lenne. E kerekasztal-beszélgetések alap-formájának leírása megtalálható a 2. fejezetben. Ezek külső beavatkozást jelentenek a család és segítői rendszerbe, és a team egy olyan tagja hívja össze őket, aki előzőleg nem vett részt az esetben.

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS KÉT HÉT MÚLVA /HATODIK HÓNAP/

A beszélgetést az jellemezte, hogy a segítők jobban aggódtak, mint maga a család. A 2. ábra a spontánul kialakult ülésrendet mutatja. Az ülés két órán keresztül tartott. A fontosabb események a következők voltak: Az első bemutatkozó körben valamennyi szakember elmondhatta, mi az ő speciális szerepe. A szociális munkás szerint feladata segíteni azoknak a családoknak, akiknek problémáik vannak, hogy megbirkózhassanak nehézségeikkel. Mint a helyi hatóság képviselőjének, törvényadta joga a veszélyben lévő gyermekek megvédése.

A pártfogó felügyelő elmondta, hogy a próbára bocsátás időszakában kötelessége tanácsot adni, illetve segíteni, támogatni Sandrát. A vezető védőnő bemutatkozó szavai szerint az ő felelőssége a védőnő munkájának irányítása, ehhez a védőnő hozzátette, hogy az övé pedig figyelemmel kísérni Jeremy fejlődését. A családsegítő munkatársai elmondták, hogy az ő feladatuk olyan családok támogatása, akik nehézségekkel küszködnek. Az NSPCC-team képviselője azzal kezdte, hogy egyik feladata olyan esetkonferenciák levezetése, ahol egy gyerekkel kapcsolatban valamilyen aggodalom merült fel, így most ő ezt teszi e család esetében. A másik feladata tanácsot adni azoknak a segítőknek, akik a családokkal dolgoznak, a harmadik pedig, hogy közvetlenül dolgozzon olyan családokkal, amelyekből a gyerekeket kiemelték. Látnia kell, a problémák megoldhatók-e, és a gyerek visszatérhet-e, a családjába.

A második körben, mely a „Mi a probléma?” kérdésről szólt, ennél sokkal fontosabb folyamatok kerültek felszínre. Az előző három eset-konferencián megbeszéltek ellenére a gyámügyi előadó úgy érezte, hogy nincs problémája a családdal. A pártfogó felügyelő szintén nem volt biztos abban, hogy van valami problémája az esettel. Azt szerette volna biztosan tudni, hogy Sandra akkor is kaphat segítséget, mikor a családsegítő stábjá éppen nem elérhető. A vezető védőnő nem jelzett semmilyen problémát. A védőnő elmondta, hogy csak nemrég került kapcsolatba Sandrával, aki kezdetben azt állította, hogy nincs szüksége védőnőre. Mindezzel együtt nincs semmi gondja Jeremy fejlődésével, és Sandra rendszeresen elviszi ellenőrző vizsgálatra a gyereket.

Dávid úgy érezte, hogy Sandra anyjával van problémája, aki rossz hatással van a lányra. Sandra hosszabban beszélt, főleg a Daviddal való kapcsolatáról: „Azt akarom, hogy elmenjen, de nem megy el...Mikor elmegy, azt akarom, hogy jöjjön vissza...Mikor nem azt csinálja, amit akarok, akkor üvöltök vele, és amikor azt csinálja, amit akarok, én még mindig üvöltök vele.” Ez a következőkben tetőződött: „Jeremyn töltöm ki a haragomat, ami Davidnek szól.”

A családsegítő munkatársai elmondták, hogy a legfőbb problémájuk az, hogy aggasztja őket, ahogyan Sandra viselkedik, amikor ideges: „Olyan játszmákat játszik a gyerekkel, hogy elakad a lélegzetünk”. Sandra egyetértően mosolygott, és hozzátette: „Sokszor ugrattam magukat, hogy hozzávágom a falhoz, de aztán sohasem tettem.”

Az NSPCC csoport tagja elmondta, hogy az ő nagy problémája az, hogy mivel elnőkölt az első három ülésen is, tudja, hogy a segítő szakembereknek más aggodalmaik is vannak, amit nem mondtak el nyíltan ezen a megbeszélésen. Az alapján, amit az előző eset-konferenciákon hallott, nagyon aggasztónak találja Sandra és Jeremy viszonyát, és tart attól, hogy az anya súlyos sérülést okozhat gyermekének. Nyugtalanította, hogy a segítők ezt elmondták neki, de közvetlenül Sandrának nem. Sandra így felelt: „Igazat kell mondaniuk, nemde?”

Szoborépítés

Elég idő volt még arra, hogy megformázzák a család és segítőik szobrát két nézőpontból, először Sandráéból, azután Dávidéből.

Sandra szobra

Sandra azzal kezdte, hogy kiválasztotta azt a személyt, aki a legközelebb áll hozzá: Jeremyt, időközben átvéve őt Dávid öléből. A második legfontosabb személy a pártfogó felügyelő volt, akit úgy karikírozott, mint aki rengeteg tanácsot ad neki, a rá jellemző pozíciónak pedig ezt tartotta: „Csak egy nagy nyitott száj!” A családsegítő két munkatársát körülbelül egyforma közelre helyezte, de a csoport vezetője megkérte, hogy állítsa be őket úgy, hogy látsszon a különbség. Először addig kellett ügyeskedniük, míg csaknem ugyanarra a pontra álltak, később Sandra ezt átalakította így egyikük órá, másikuk Jeremyre figyelt. Sandra úgy érezte, hogy a szobor fizikai közelsége kibírhatatlan, és nem engedte meg egyetlen segítőnek sem, hogy megérintse őt. Saját pozíciója azt mutatta, hogy mindig elárasztják a túlerővel rendelkező segítők, amit fizikailag kényelmetlennek érzett, és eltolta őket magától. Sandrának több helyre volt szüksége.

Dávid szobra

A Dávid alkotta szobornak két lényeges vonása volt, az egyik azonnal feltűnt: ő tartotta Jeremyt. Másodsor: az összes segítőt visszatolta egyenesen hátra, Sandrához közel, kihagyva Jeremyt és saját magát. Önmagát és a gyereket Sandrától különállónak érezte – a lánynak vannak problémái, és azok az ő segítői.

Írásbeli üzenet

A gyámügyi előadó azt javasolta, hogy a szülők saját maguk kezdeményezzék Jeremy intézeti elhelyezését. Sandra és Dávid ezt egységesen visszautasította. A pártfogó felügyelő felajánlotta, hogy segít Sandrának, hogy „Jobban érezze magát és elégedettebb legyen”, és még több segítséget és barátságot ígért a lánynak. Sandra ezt elfogadta. A családsegítő munkatársai további segítséget kínáltak. Sandra ezt is elfogadta, valamint azt is, hogy a védőnő dolga az, hogy figyelemmel kísérje Jeremy fejlődését. Az NSPCC csoport tagjának álláspontja az volt, hogy hivatalosan vizsgálják ki, hogy a törvény szerint szükséges-e Jeremy intézeti gondozásba vétele. Sandra ezt érdeklődéssel vette tudomásul, de nem úgy tekintett rá, mint ami időszerű lenne.

A történet megbeszélése

Röviden leírtuk a kerekasztal-megbeszélés menetét az egyes intézmények képviselőinek szempontjából, de ez nem tükrözi a közöttük lévő kapcsolatokat, illetve azt, hogy milyen kölcsönhatásban voltak Sandra és Dávid helyzetével. Egy ilyen ülés hiteles ábrázolásához éppúgy szükség lenne a nem verbális, mint a verbális jelzések bemutatására, ami viszont igen nehéz egy ilyen munkában.

A kerekasztal-beszélgetés egészéről az NSPCC csoport azt feltételezte, hogy bizonyos segítők túl nagy szerepet vállaltak, és jócskán belegabalyodtak az esetben. Így aztán elakadtak: minél keményebben dolgoztak, Sandra annál rosszabb anya lett, ami még keményebb munkára ösztönözte őket. Klasszikus circulus vitiosus jött létre. Az esetben belebonyolódott szociális munkások abban reménykedtek, hogy igaz ugyan: Sandra keményen próbára teszi az elszántságukat, de ha elfogadóan viselkednek, akkor Sandra bízni fog bennük, viselkedése és magatartása érettebbé válik. Másrészről megfigyelték, hogy a védőnő szintén nagy gonddal értékelte részvételét, de egyáltalán nem volt szándéka ugyanolyan mértékig belefolyni az esetben, mindössze figyelemmel akarta kísérni Jeremy fejlődését. Ezt a hozzáállást a vezetője is támogatta. A gyámügyi előadó egy teljesen más „megoldást” javasolt: hogy Sandra kapjon némi pihenőt. Ez különbözött a terápiás javaslatoktól, de a helyi gyámügy abban az időben éppen ezzel a modellel próbálkozott.

A segítőcsoportot ekkor leginkább a terápiás modellek összeütközése jellemezte. Ezt nemcsak az egyes szervezetek eltérő orientációja, hanem az esetben résztvevők személyiségének eltérése is motiválta. Teljesen különbözőképpen látták, hogy mire lenne szüksége Sandrának. Volt, aki intenzív és szülői gondoskodáshoz hasonló foglalkozást javasolt, volt, aki egyéni ill. párterápiában gondolkodott, melyen Daviddal együtt kellene részt venniük. A másik szélső nézőpont az volt, hogy Sandra viselkedése manipulatív, figyelem-felhívó, és Jeremyt használja arra, hogy felkeltse és fenntartsa azoknak a segítőknek a figyelmét, akik túlzottan is belekavarodtak az esetben.

A csoport így érezte, hogy ez a sokadik ugyanolyan kerekasztal-megbeszélés volt, mint az előzőek, ahol kevés új dolog történt. Mindezzel együtt az eddigi tapasztalatok azt mutatták, nem kizárható, hogy a következő hetekben lényeges változások történnek. A csoportban felmerült az a kérdés: az esetben túlságosan is belebonyolódott segítők képesek lesznek-e kontrollálni saját részvételüket, vagy Sandra viselkedése tovább romlik, még több időt és segítséget követelve.

Fejlemények

A kerekasztal-beszélgetés utáni viszonylagos csendet egyre feszültebb és aggodalmakkal teli időszak követte, mivel Sandra újra drámai, fenyegető jelzéseket adott Jeremyvel kapcsolatban. A

családsegítő munkatársai és a pártfogó felügyelő ismét munkaidejükön túl is vigyáztak Jeremyre, és részt vettek a gondozásában, mivel félték a gyereket egyedül hagyni Sandrával.

Végül egy késő este parázs veszekedés tört ki a házban, ahol a lány lakott, és a szomszédoknak és a családsegítő munkatársainak erővel kellett visszatartaniuk Sandrát, aki ittas és hisztérikus állapotban volt. „A rendőrség is kijött, ennek következményeképpen a mentők elvitték a lányt a helyi kórház elmeosztályára. Ekkor a gyámhatóság végül is elrendelte Jeremy intézeti gondozását, mivel Sandrát kötelező érvénnyel benntartották a pszichiátrián.

NEGYEDIK ESET-KONFERENCIA /HETEDIK HÓNAP/

A Jeremy intézetbe kerülése körüli drámai események után egy újabb konferenciát hívtak össze, hogy áttekintsék a kialakult helyzetet. Minden segítő, aki közvetlenül részt vett az esetben, megkönnyebbülést érzett, hogy a gyerek most a szó szoros értelmében biztonságos helyen van. Hozzá tették, hogy minél többet próbáltak „segíteni” Sandrának, annál „ördögibb” lett a lány. A konzultáns pszichiáternek az volt a véleménye, hogy Sandra mentálisan nem beteg, de robbanékonysága személyiség-zavart tükröz, és ő is osztotta a gyerek biztonságával kapcsolatos aggodalmakat. A konferencia számára nem volt kétséges: folytatni kell az elkezdett elhelyezési folyamatot, és határozottan kell javasolni a bíróságnak az állami nevelés elrendelését. Az NSPCC később azt javasolta, hogy mérjék fel a helyzetet, és dolgozzanak tovább Sandrával Jeremy jövőjét illetően.

Néhányuknak fenntartásaik voltak azzal kapcsolatban, hogy pontosan milyen kemény bizonyítékok bocsáthatók a fiatalkorúak bíróságának rendelkezésére az állami gondozás elrendelését támogatóként. Azzal azonban mindannyian egyetértettek, hogy egy ilyen, a szakértők által nagyon is veszélyesnek tartott helyzetben a gyerek biztonságát nem lehet tovább kockáztatni amiatt a félelem miatt, hogy a bizonyíték nem lesz megfelelő. Az NSPCC csoport hangsúlyozta, hogy az intézeti elhelyezéssel egy új terápiás helyzet állt elő, ahol újra meg kell szabni a határokat, és ezzel párhuzamosan nyomatékosan meg kell mondani Sandrának, ha viselkedése elfogadhatatlan. Az intézeti elhelyezés elrendelését nem a folyamat végének tekintették, hanem egy olyan pontnak, ahol Sandra újra végiggondolhatja Jeremyvel való kapcsolatát.

Fejlemények

Az eset-konferencia után Sandrát tájékoztatták arról, hogy a tervek szerint Jeremy egyelőre intézetben marad, és az NSPCC csoport foglalkozik majd az anyával, hogy megállapítsák, visszakérülhet-e a gyerek őhöz. Sandra megkönnyebbüléssel reagált Jeremy intézetbe kerülésére, és jelezte: nem ellenezné, hogy kérje is azt. Dolgozni akart az NSPCC csoporttal annak megértésén, miért fordultak ilyen rosszra a dolgok Jeremyvel. A gyerek a helyi nevelőotthonba került, Sandra következetesen és pontosan látogatta őt hetente kétszer a láthatási alkalmakkor.

A fiatalkorúak bíróságán

A gondozásba vétel folyamán Jeremy apja, Dávid jelezte: külön eljárást indít azért, hogy Jeremy törvényes gyámja maradjon. Nem akarta, hogy Sandránál vagy a helyi hatóságok felügyelete alatt legyen a gyerek. A bíróság elutasította a kérését. A bíróság elfogadta a helyi hatóságok jelentkezését, mert így elkerülhető, hogy a gyereket elhanyagolják, megfelelő fejlődését akadályozzák. Sandra nem kérte, hogy nála helyezték el a gyereket, mivel részt fog venni az NSPCC csoporttal a helyzet felmérését szolgáló munkában.

A felmérés

A NSPCC csoport alapelve az volt, hogy a hivatalos felmérés ideje alatt megkérik a többi szervezeteket, hogy ne, vagy csak csökkentett mértékben vegyenek részt a folyamatban. Az eset folytatása szempontjából fontos volt tisztázni, melyik szervezetnek mi lesz a szerepe. Megállapodtak, hogy ebben az esetben nem lenne jó, ha a családsegítő munkatársai intenzív és „éltető” kapcsolatot tartanának a lánnyal. Ez ellentmondana annak, hogy az NSPCC csoport felméri: a felnőtt Sandra mennyire tud felelősséget vállalni önmagáért. Abban is megegyeztek, hogy a családsegítő különböző társas rendezvényeire azért meghívják a lányt. A pártfogó felügyelő pedig kijelentette: a felmérés ideje alatt nem tart kapcsolatot vele.

Jeremy intézetbe kerülésével egyidőben derült ki, hogy Sandra három hónapos terhes. Új megállapodást kötöttek, miszerint a felmérés feladata nemcsak a Jeremy jövőjét illető javaslat kidolgozása, hanem arról is határozniuk kell, hogy szükséges lesz-e valamilyen törvényes intézkedés, mikor a születendő gyerek megérkezik. Megegyeztek, hogy a védőnő szerepe ezalatt az idő alatt minimális, hiszen a gyerek intézetben van, de Sandrának szüksége lehet a tanácsára a terhességgel kapcsolatban.

Az előkészítő munka: a terep megtisztítása alapvető fontosságú, mivel helyet ad annak, hogy sokkal tisztább képet alkothassunk a család saját erőforrásairól, mivel csökkenti /de nem szünteti meg/ a szervezetek közötti konfliktusok és manipuláció lehetőségét.

A terapeuta-team megalakítása

A gyámügyi előadó javaslatára a felmérés elvégzésére ad hoc-teamet hoztak létre. /Az ad hoc-teamekkel kapcsolatos kérdéseket bővebben tárgyaljuk a 4. fejezetben./ Fontos kipróbálni az így létrejött team életképességét, mielőtt az elkezd a családdal dolgozni. Ebben az esetben a szociális osztály képviselője korábban sikeres ad hoc-teamekben vett részt. Az első megbeszélés során a szerepeket a következőképpen határozták meg: M. D./az NSPCC részéről/és K. D./a gyámügy részéről/ terapeutaként, P. D. konzultánsként vesz részt a munkában.

A felmérés négy hónapig tartott /a tizediktől a tizennegyedik hónapig/, és tizennégy ülésben, az NSPCC helyiségében zajlott. Három elkülönülő szakaszból állt: /a/ az első négy ülésen az elköteleződés kérdését vizsgálták, /b/ ezt hét egyéni ülés követte speciális terápiás fókusszal, /c/majd három ülés együtt Sandrával és Jeremyvel.

Az elkötelezettség

A felmérés ill. Sandra szempontjából fontos volt tisztázni Dávid szerepét. Az első ülésen mindkét felnőtt részt vett, és egyfelől világosan bebizonyosodott, hogy szándékuk megakadályozni egymást abban, hogy a másik nevelje Jeremyt, másrészt nyilvánvalóvá vált kapcsolatuk negatív és kölcsönösen provokatív jellege. Dávid határozottan ragaszkodott ahhoz a döntéséhez, hogy külön eljárást indít, és csak azért járt az ülésekre, hogy versengjen Sandrával, a másik szülővel. Világosan kimondta: egyáltalán nincs meggyőződve arról, hogy a lány valaha is elfogadható anyja lesz Jeremynek.

Sandra idegenkedett attól, hogy Daviddal együtt vegyen részt az üléseken. A saját problémáival akart foglalkozni, és nem akarta, hogy a fiú ennek részese legyen. Dávid nem állt mellette, és ő attól félt, hogy olyan anyagot szolgáltat, amit a fiú majd felhasználhat ellene a félelmetes jogi procedúra folyamán. A team úgy döntött, hogy kezdjék el a felmérési munkát Sandrával egyedül, mivel Dávid inkább szerette volna változatlanul hagyni a dolgokat, és azt gondolta, hogy kénye-kedve szerint ki- és bejárthat az üléseken, ahogy ez neki éppen megfelel – így Sandrával egyetértésben kizárták őt az ülésekről.

MÁSODIK ÜLÉS /VEZETTE M.D. ÉS K.D., P.D. KONZULTÁCIÓJÁVAL/

Előzetesen megállapodtak, hogy az ülés mindenekelőtt a szobán belül „itt és most” zajló folyamatokra fog koncentrálni. Jól ismerték Sandra manipulatív készségét és azt, hogy milyen sok segítőtje volt előzőleg. Ezért nagyon fontosnak tartották, hogy húzzanak egy „alpvonalat”, melyhez viszonyítva később mérhető lesz a team felé irányuló attitűdök és a magatartás változása. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a „kupamérkőzéseken való részvételért” való terápiás küzdelem készülődik. M.D. és Sandra harcba keveredett azon, hogy a lány visszautasította, hogy becsülje meg, hány pszichiátert látott már. Sandra minden alkalmat megragadott, hogy előző segítői hibáit felrója. Pl. „Mikor gyerek voltam, a szociális munkások megengedték, hogy be- és kikerüljek az intézetből, ahelyett, hogy a mamámat rendbe hozták volna, mielőtt hazamegyek.”

Lehetetlen volt semmibe venni megjegyzései jelentőségét, jelenlegi helyzetéből: neki volt szüksége arra, hogy rendbe hozzák, mielőtt Jeremy hazatérhet. Milyen keményen képes dolgozni ezért? Vagy egyszerűen azt várja, hogy a segítők dolgozzanak keményen, hogy megváltoztassák őt?

A terapeuták Sandrával közösen feltártak még egy fontos folyamatot: előző kapcsolatait segítőivel. Sandra felismerte, hogy mindig is játszmát játszott azzal a szakemberrel, aki megpróbált közel kerülni hozzá: „Nem engedtem őket... aztán fel is adták”.

K.D.: Örölsz, mikor megállapítod, hogy az emberek rosszak, örömet leled ebben.

Sandra: Az emberek rosszak, nem tudom, miért.

Felismerve azt a folyamatot, melyben Sandra legyőzte előző segítőinek egész sorát, K.D. /stratégiai szempontból provokálva/ kijelentette, hogy Sandra le tudná győzni ezt a csapatot is. A stratégiai beavatkozás értéke egy ilyen ügyes kliens esetében megmutatkozott a felmérés során. Sandra nem tudott ellenállni a kihívásnak: „Hogy tud akkor segíteni nekem, ha ilyen rossz véleménnyel van önmagáról?” A feszültség fokozódott, mikor M. D. elejtett egy megjegyzést arról, milyen szúrós magatartásra számít a team Sandrától a felmérés folyamán. A lány robbanékonyan és mérgesen reagált: Felállt, hogy kimenjen: „Maguk játszanak itt velem... fel kell ahhoz nőni...Maguk nem fognak ki rajtam!”

Ekkor jól látható lett a terápia alapját képező küzdelem, mely meghatározta az ülést: és Sandra megmutatta az erejét. Bár fontos volt észrevenni azt is, ahogy Sandra kivetíti saját belső harcát a terapeutákra, és szintén érezhető volt, ahogy később saját maga is felismeri ezt:

Sandra: Tudom, hogy maguk ketten csak azt akarják, ami Jeremynek a legjobb.

M.D.: De a lelked mélyén azt hiszed, hogy már döntöttünk.

Sandra: De én vissza akarom kapni őt.

A szünetben a konzulens megjegyezte, hogy túlnyomórészt Sandra irányította az ülést, mivel sokkal jobban játszmázik, mint a két terapeuta együttvéve. Az ülés nagyon kényelmes volt számára: nagyon könnyen alkalmazhatta a terápiás hatásokat semlegesítő skilljeit. Sokkal kevésbé érezte jól magát, mikor futólag kapcsolatba került saját belső ambivalenciájával. A terapeuták kifejtették, hogy a felmérés egyik kimenetele az lehet, hogy a végén Jeremy hazatér, és ezért érezte Sandra kényelmetlenül magát. Ő inkább „a team áldozata” szerepet szerette volna eljátszani, akinek nem engedik meg, hogy Jeremy hazatérjen – semhogy szembe kelljen néznie azokkal a fájdalmas dolgokkal, melyek szükségesek a változáshoz. Az ülés azzal végződött, hogy megadták a következő ülések időpontját és elmondták, hogy legközelebbi alkalommal a felmérés időszakára kötendő megállapodást fogják megbeszélni.

Fejlemények

Rögtön ez után az ülés után Sandra felvette a kapcsolatot a családsegítő központtal, és mérgesen panaszkodott az NSPCC-team viselkedéséről – nem értik meg őt úgy, ahogy a családsegítők

megértették. A családsegítő munkatársait sikerült behúzni a csőbe: néhányszor felhívták az NSPCC-team tagjait, és kérték, hogy próbálják meg megnyugtatni, lecsendesíteni Sandrát. A csoport elutasította ezt a kérést, minek hatására frusztrált és ingerült lett a két szervezet kapcsolata. Ezért elhatározták, hogy elhalasztják a következő egyéni ülést, és helyette a megadott időpontban újabb családi és segítői ülést tartanak. Sandra felszínre hozta, felerősítette a szervezetek közötti ellentéteket, és élni akart velük az elkövetkezőkben. Az ülés lehetővé tette a kiújult konfliktusok áttekintését.

A MÁSODIK CSALÁD-INTÉZMÉNYEK ÜLÉS /HARMADIK ÜLÉS, TIZENEGYEDIK HÓNAP/

Követve azt az alapelvet, hogy az esettel elakadt rendszerek meta-beavatkozást igényelnek, a konzulens az ülés összehívására és vezetésére egy másik NSPCC tagot, J.W-t kérte fel, aki eddig nem vett részt az esettel kapcsolatos munkában. Fontos volt, hogy a terapeuta-csoportot nem nyomta a felelősség, hogy „meg kell oldania” a problémát. A többi szereplővel azonos szinten, tehát a külső beavatkozás alanyaként vehettek részt az ülésen.

A vezetőnek nem okozott nehézséget, hogy az itt és most folyamatok vizsgálatára irányítsa a figyelmet, és az ülés hamarosan indulatos, feszült, de produktív lett. Minden résztvevő élt a lehetőséggel, hogy elmondja, mi az oka frusztráltságának, ingerültségének, és miért érzi sebezhetőnek magát. Aztán arról beszéltek, hogy milyen mítoszok tapadnak az egyes intézményekhez, illetve milyennek látják őket.

M. D. stratégiai okokból Sandrát állította a kérdések középpontjába: „Mit gondol rólunk így együtt, Sandra? Vitatkozunk, s nem vagyunk képesek megoldani semmit.”

Sandra ismét nem tudott ellenállni a kihívásnak és így válaszolt: „Nem hiszem, hogy mindannyian tudják, mit csinálnak.”

A konzulens és az ülés vezetője úgy döntöttek, hogy az első viharos időszak után ki kell tűzni valamilyen célt. A feladat adott volt: harminc perc maradt, hogy külön-külön és együtt olyan kölcsönösen elfogadható kapcsolatokat alakítsanak ki, melyek lehetővé teszik a felmérés folytatását. A hangulat megváltozott: a csoportkohézió erősödött, s ebben Sandra is teljes mértékig részt vett. A kitisztult levegő lehetővé tette, hogy gyorsan tiszta viszonyokat teremtsenek: mindenki nyíltan képviselhetette az álláspontját, illetve elmondhatta, hogy mit vár a többi résztvevőtől. Megegyeztek, hogy Sandra csak korlátozott mértékig kapcsolódik a családsegítőhöz, ahol a munkatársak nem fognak reagálni az ülések közötti „kríziseire”, és a lány nem fog belekeverni az ügybe más szervezeteket a felmérés ideje alatt.

Az ülés megbeszélése

A résztvevő szakemberek úgy érezték, hogy az ülés terápiás szempontból a különböző szervezetek felpörgése ellenére is fontos volt Sandrának. A lány mindvégig figyelemmel követte az eseményeket, és az ülés végére is energikus maradt, mikor a körülötte lévő szakemberek már kimerültek. Tisztán megértette az üzenetet, hogy a felmérés során azt várják tőle, hogy következetesebben fékezze meg viselkedése provokatív és manipulatív vonásait. A csoport kevésbé volt biztos abban, hogy milyen lesz Sandra magatartása az elkövetkező időkben. Lehet, hogy rátesz még egy lapáttal, és ismerve viselkedési repertoárját, a szó szoros értelmében minden megtörténhet. Másrésztől világosan látszott az a lehetőség is, hogy – mivel játszmáit nyíltan megnevezték – lecsillapodik a közös munka során. Csupán a következő napokban és hetekben tanúsított magatartása jelzi majd, merrefelé halad. Ez Sandrán állt. A felmérés már folyamatban volt..

NEGYEDIK ÜLÉS (EGY HÉTTEL KÉSŐBB)

K.D. betegség miatt nem volt jelen, ami váratlan, de jelentős változás volt. Így M.D. foglalkozott egyedül Sandrával, P.D. tanácsai segítségével. Ez döntő fontosságú ülés volt, mely a felméréssel kapcsolatos megállapodásra koncentrált, s ekkor felszínre került a lány további rejtett ellenállása is.

A felmérés időszakára a következő megállapodást kötötték:

1. A felmérés célja, hogy javaslatot tehessenek Jeremy, illetve Sandra születendő gyermeke jövőjét illetően.
2. A felmérés időszaka legalább három hónap.
3. Hetente tartanak üléseket az NSPCC gyermekvédelmi csoportjánál. A terapeutáknak nyújtandó konzultáció céljából egyikük detektívükrön keresztül figyeli az üléseket. Sandra hozzájárul ahhoz, hogy videóra rögzítsék az üléseket.
4. Sandra együttműködik a felmérési folyamatban, melynek során részletesen megvizsgálják hátterét: előző kapcsolatait illetve jelenlegi családi életét és viszonyait.
5. Feltárják előző segítőivel való kapcsolatait, valamint, hogy mennyire képes független, felnőtt életet élni.
6. A családsegítő központ, mely korábban terápiás segítséget nyújtott, a felmérés időszakában csak társadalmi tevékenységet és kapcsolatokat kínál fel. Sandra eldöntheti, hogy él-e ezekkel a lehetőségekkel, vagy sem.
7. Sandra hétfő és szerda délutánonként látogathatja Jeremyt a nevelőotthonban. Ha ezen változtatni szeretne, azt előzőleg meg kell beszélnie az otthon dolgozóival. Sandra egyetért azzal, hogy a nevelőotthonban mindig normálisan kell viselkednie.
8. Ha szükséges, más, távolabbi családtagokat is megkérnek, vegyenek részt az üléseken.
9. Néhány ülésen Jeremy is jelen lehet.
10. Az ülések illetve Jeremy látogatása során felmerülő utazási költségeket Sandra visszakapja.

Sandra kezdetben ellenezte azt a lehetőséget, hogy anyját is megkérhetik, hogy vegyen részt az üléseken, de mikor M.D. elkezdett ezzel az ellenállással foglalkozni, az fokozatosan el is tűnt. Miután a megállapodás minden pontjával egyetértett, M.D. elkezdte feltárni Sandrával azokat a lehetőségeket, ahogya lány szabotálhatja a megállapodást. Sandra ekkor hirtelen és nagy buzgalommal előkapott a táskájából egy fényképet, amin ő volt gyerekkorában, engedte, hogy M.D. néhány pillanatig nézhesse, majd ugyanolyan hirtelen visszarántotta. Az ülés következő harminc percében kizárólag ezzel az eseménnyel foglalkoztak, és kemény terápiás csatát vívtak, mivel a terapeuta azt kérte, hogy a fotó maradjon úgy, hogy láthassa mind ő, mind a tükör mögött ülő konzulens.

A történetből tisztán lehetett látni, hogy a lényeg – amint Sandrát figyelik és metaforikusan megérintik – döntő jelentőségű számára. Ezzel együtt cselekedetének folyamata -megmutatta a fényképet (egy kicsit saját magából), majd visszavonta – ebben a szakaszban ugyanolyan fontos volt. A terapeuta kizárólag a visszavonás folyamatára koncentrált. Hosszú és feszült mélypont következett. Sikerült elkerülniük az ilyen körülmények között szokásos erős kísértést, hogy feladják, kitérjenek, vagy egy kevésbé vitás tartalmú kérdésre váltsanak. Elkerülni a konfliktust – inkább, mint feltárni, és őszintén megbeszélni az érintett folyamatokat – azt jelenti, hogy komoly terápiás lehetőségeket vesztegetünk el – bár kétségtelenül kellemesebb ülésekhez vezet.

Sandra azonban kezdett megváltozni.

M.D.: Ezek a fotók megmutatják, mennyire tudsz másokkal megosztani valamit ... Lehet, hogy több időre van szükséged ehhez, mint amennyi ma a rendelkezésünkre áll... Letehetnéd a fényképet az

asztalra... a kamera felé fordítva...(Testtartása jelzi, hogy ez az egyetlen lehetőség arra, hogy kimásszanak abból, amibe beleragadtak, és most Sandrának kell cselekednie.)

Sandra: Inkább csinálnék valami mást.

M.D.: (megvonva a vállát) Igen, de ez az én szobám.

Sandra: (mérgesen) Ez gyerekes...Ez az én szobám... Nem csak a magáé!

M.D.: (nevet)

Sandra: (mérgesen) Miért nevet?

M.D. Néha az emberek szórakoztató dolgokat mondanak. Úgy éreztem, mintha az anyám lennél és leszúrnál... De most komolyan – ez inkább az én szobám, mint a tied.

Sandra: (vitatkozni kezd) Azt hittem, hogy Davidról és Jeremyről fogunk beszélni, de még egyszer sem kérdezett róluk.

M.D.: Vitatkozhatunk is, ha akarsz, de ez nagyon messzire visz bennünket attól a nagyon fontos kérdéstől, hogy mennyire vagy már képes megosztani a dolgokat... minthogy kezdesz mérges lenni, lehet hogy rád jön a dühroham – menj és panaszkodj a családsegítőknél.

Sandra: Mást fogok csinálni.

M.D.: Szélesebb a repertoárod, mint amit én követni tudok. Mindig komoly erőfeszítésembe kerül, hogy lépést tartsak veled.

M.D. megjegyezte, hogy az ülés „nagyon produktív volt”, legalább tisztán látja a különbséget aközött, amit Sandra mond (hogy nyílt lesz), és aközött, amit valójában tesz. Sandra mérgesen reagált, előszedte az összes fényképet a táskájából és az asztalra dobta, rágyújtott egy cigarettára, és sírni kezdett. Ekkor a konzulens, akivel a terapeuta fülhallgatóval összeköttetésben volt, beszólt, hogy a sírásra koncentráljon inkább, mint a képekre. Ettől kezdve az egész ülés – és valójában az egész felmérés – azt tükrözte vissza, hogy Sandra most már valóban motivált a munkára, hiszen megkísérelt valamilyen jelentést adni múltjának, identitásának és viselkedésének. Ezen az ülésen elvesztette az erejét, hogy harcoljon, ellenben jelentős szabadságra tett szert azzal, hogy már nem a régi kontrolláló és manipulatív módon viszonyult segítőihez.

Ugyanezen az ülésen később egészen megváltozott hangulatban beszélt Jeremyről: „Azt akartam, hogy tiszta legyen, udvarias és boldog – tudtam, már mikor megszületett, hogy ez rossz – nem szerettem őt, nem megfelelően szerettem – azt szerettem, amit én fogok érte tenni, nem amilyen ő lehet... Nem adnám vissza Jeremyt valakinek, aki így viselkedik, mint én.”

Az ülés megbeszélése

Mind a terapeuta, mind a konzulens érezte ennek az ülésnek a jelentőségét. A felelősséget következetesen visszahárító és egyfolytában a szobában zajló folyamat konfliktusos természetére koncentrálnó terápiai technika következtében Sandra végül is egy jelentős lépést tett: vállalta a kockázatot, hogy abbahagyja a harcot, és elkezdje megosztani a saját erőtlenségével és sebezhetőségével kapcsolatos érzéseket.

Tudták, hogy ugyanilyen fontos az is, miként fog ezután az ülés után viselkedni.. Három lehetőséggel számoltak: 1. ismét elkezd az intézményeket agresszíven manipulálni, 2. összeomlik, esetleg öndestruktív magatartáshoz folyamodik, 3. lecsillapodik, rendszeresen látogatja az üléseket, és tovább folytatja az épp elkezdett terápiai változásokat.

Hét „motivált” egyéni ülés

Sandra száz százalékosan lecsillapodott az ülések ill. a nevelőotthoni láthatások során, és többé nem próbált belekeverni az ügybe más intézményeket. A következő két ülésen a fókusz finoman, de határozottan áthelyezték a „Visszaengedi a csoport Sandrához Jeremyt?” kérdésről az ennél sokkal

lényegesebb kérdésre, mely beismerte harcát kettős érzelmeivel: „Egyértelmű, hogy vissza akarja kapni a gyereket?”. A hetedik ülés végéig – melyeket M.D. vezetett egyedül, K.D. P.D.-hez csatlakozott, mint konzulens – Sandra rendkívüli fejlődést tanúsított. Bizonyos események és kapcsolatok felidézése során – főként az ellene elkövetett szexuális erőszak háttérével kapcsolatosan – átélte néhány katartikusan fájdalmas és haraggal teli élményt.

A terápiás csoport szerkezete, amelyben folyamatos (bár rendszerint visszafogott) konzultációt biztosítottunk, alapvető szerepet játszott abban, hogy a heves és megrendítő ülések során át a terapeuta egy egyre melegebb, de semleges pozíciót tudjon fenntartani. A feladat Sandráé volt, és ő elvégezte. A terápiás csoport megfelelő ösztönzést kívánt adni Sandrának (és időnként kemény kihívást is) az érzelmi rizikó vállalásához. Arra azonban ügyeltek, nehogy ez a nyomás üldözéssé váljon. Hasonlóképpen emberi reakció volt az is, ahogy Sandra fájdalma megérintette őket, de végül is nem lett volna segítség a lány számára, ha megmentik ettől.

Az ülések során Sandrában kialakult az a képesség, hogy átélje saját fájdalmas élményeit, ahelyett, hogy elfojtana és mániás viselkedéssel helyettesítene őket. Elkezdett egy kép kialakulni az „egész” Sandráról, saját életéhez kapcsolódó reális, lényegében pozitív érzelmekkel, és a lány kezdte lehetségesnek érezni, hogy függetlenedjék a múltjától. Sokkal helyénvalóbban és következetesebben kezdte irányítani fontos emberi kapcsolatait, kiváltképp Jeremyvel, Daviddal és az édesanyjával. Jellemző módon – és ez nem lesz meglepő a családterápiában jártas olvasónak – Dávid és Sandra anyja nem örültek annak a változásnak, amit a lánynál tapasztaltak.

A családfa megrajzolásakor kiderült, hogy – mivel gyermekkorában szexuális erőszak áldozata lett – egy csomó feldolgozatlan, kifejezetlen, zavaró érzelm gyűlt össze Sandrában anyjával kapcsolatban. Gestalt kifejezésekkel leírva ez egy fontos, befejezetlen ügylet volt, mely ártalmasan hatott a későbbi életére és emberi kapcsolataiban való viselkedésére. Az utolsó két egyéni ülést ezeknek a hatásoknak a feldolgozására fordították. Ez a szakasz, melyeket annak az élménynek a feldolgozásával töltöttek, hogy Sandra szexuális erőszak áldozata lett és sem a család, sem a hivatásos segítők nem védték meg ettől, eleven vádirat volt a rövidlátó és veszélyeztető segítő szakemberekkel szemben. „Nagyon haragszom rájuk...Meg kellett volna akadályozniuk, és nem tettek semmit” – mondta Sandra. „Elmondtam egy tanárnak, hogy mit tett a nevelőapám, és nekem mit kellett csinálnom, de nem hitt nekem... Senkihez sem fordulhattam rajta kívül... Aztán a bíróságra kellett mennie, mert nem jelentette az esetet.” Másutt részletesen beszámolunk olyan családok körében végzett terápiás beavatkozásról, ahol szexuális erőszak történt, és tárgyaljuk azt is, hogy milyen jelentős tényezők befolyásolják az intézmények viselkedését.

Esetmegbeszélés

Az előző ülések során néhányszor megfogalmazódott az a feltételezés, miszerint Sandra bizarr viselkedése kezdetben azt szolgálta, hogy vegyék el tőle Jeremyt, mind rövid, mind hosszú távra. Így meg kellett fontolni azt is, milyen lenne Jeremy jövője egy másik családnál. Az erről való beszélgetés lehetővé tette Sandra számára ambivalenciájának kifejezését éppen azért, hogy az összes lehetőséget – így ezt is -fontolóra vette. Ekkor még nem lehetett kizárni azt az eshetőséget, hogy anya és gyereke megállapodás alapján tartósan külön éljenek. A rehabilitáció lehetőségét fontolgatva fontos volt tisztázni, hogy milyen változások nélkülözhetetlenek Jeremy hazatéréséhez, és melyek azok, melyek pusztán csak a segítők vágyai maradnak. Ebben az időszakban úgy érezték, Sandra megnyugodott, lehiggadt, következetesen pozitív változásokat produkált. Semmi értelme nem lett volna, hogy összes érzelmi problémájának megoldását a gyerek visszaadásának feltételévé tegyék, természetesen amennyiben ezek alapvetően nem érintik Jeremyt. Felajánlották, hogy ezekkel a következő, rehabilitációs időszakban foglalkoznak majd.

E vita során felfigyeltek arra, hogy inkább azt mondták, hogy „Mikor majd Jeremy hazatér”, és nem azt, hogy „Ha Jeremy hazatér”. A csoport – felismerve ezt – rájött, hogy a próbaképpen Való hazabocsátást jobb lenne mihamarabb megvalósítani, mivel a következő gyerek érkezése három hónap múlva várható volt. Úgy érezték, kicsi az esélye annak, hogy Jeremy testi épsége veszélybe kerüljön, ha Sandránál van. Hosszú idő óta nem folytatott már fenyegető, manipulatív játszmákat, melyekben Jeremyt aduként forgatta – sőt, amikor ismét előkerültek, azonnal felismerte és tisztán látta jelentésüket. Ebben a helyzetben fontos volt megfigyelni és megbeszélni, hogyan reagál Sandra arra a hírre, miszerint a team Jeremy hazatérését javasolja. Más családokkal szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a szülők erre a bejelentésre kiszámíthatatlanul reagálnak. A gyerekekkel szembeni félelmek és elutasító érzelmek hirtelen felélednek, főleg azokban a szülőkben, akik nyíltan vagy burkoltan a gyerekekkel kapcsolatos érzéseik alapvető kettősségével harcoltak. Jól tudták, hogy azok a szülők, akik nem vallják be nyíltan ezt az érzést, a hazaadás javaslatának hírére azonnal megkérdőjelezik, lehetséges-e. Ez a reakció úgy tűnik, burkolt üzenet, hogy a gyerek nem lenne biztonságban, ha hazatérne, ill. hogy nincs helye a családban. Ezeket a reakciókat gondosan meg kell vizsgálni, és nagyon komolyan kell venni.

A team úgy érezte, hogy Sandra kapcsolata Jeremyvel túl hitelesen fejlődött ahhoz, hogy ilyen reakcióval találkozzanak, de mindenesetre gondosan odafigyeltek. Azzal, hogy Jeremy még az új jövevény érkezése előtt hazatér, marad idő arra, hogy megfigyeljék, mennyire lesz képes Sandra egy kisbaba anyjának lenni. A lány aktívan hozzájárult ahhoz, hogy az ülések során feltárják a születendő gyerekekkel kapcsolatos ellentétes érzelmeket. Számításba vette azt a lehetőséget is, hogy Jeremy hazatérését követően a két gyerek gondozása túl nehéz lesz neki. Ebben az esetben Jeremy lesz az elsőbbség, és az újszülöttet örökbe adja. Úgy döntöttek, hogy a következő három ülésre együtt jöjjen Sandra és Jeremy, hogy kapcsolatukat és a lány anyai készségeit behatóbban szemügyre vehessék. Ez kiegészítheti a felmérés időszakában a nevelőotthonban lezajlott láthatások során tapasztaltakat.

HÁROM ÜLÉS ANYÁVAL ÉS GYERMEKÉVEL (TIZENEGYEDIK HÓNAP)

Mire ezekre az ülésekre sor került, Jeremy már 14 hónapos volt, és életének pontosan a felét nevelőotthonban töltötte. A team úgy gondolta, jót tenne anyának és gyerekének egyaránt, ha az egész napot együtt töltenék az NSPCC helyiségében, bár az ülés csak délután kezdődött. A délelőtti folyamán végig egyedül hagyták őket egy meglehetősen spártai módon berendezett szobában, melyben kevés olyan dolog volt, amivel elfoglalhatták magukat, de WC és konyha csatlakozott hozzá. Az ilyen unalom valóban feszült helyzetet hoz létre, így a team jól megfigyelheti Sandra szülői készségeit és ebbéli ügyességét.

A három ülés során a team meglepődve tapasztalta, mennyit javultak a lány anyai képességei, mennyivel magabiztosabb és türelmesebb Jeremyvel szemben. Jeremy néha a fáradtságtól dührohamot kapott, de Sandra ezt teljesen megfelelően kezelte. Nem is látszott feszültnek és frusztrálnak emiatt, holott tisztában volt vele, hogy figyelik. Észrevették, milyen keményen dolgozik, hogy legyőzze túlzott tisztaságigényét, és sokkal gyakorlatiasabban reagált arra, ha Jeremy piszkos lett. Belátta, hogy ha kényszeressége visszatérne, az azt jelezné, hogy ismét nagyfokú stressz-hatás alá került. Elmondta, hogyan fokozta mániás és fenyegető viselkedését más segítők jelenlétében. „Hülye dolgokat csináltam... Feje tetejére állítottam, így nem tudott lehányi engem...Nem fogtam olyan gyengéden, mint egy kisbabát.. Durva voltam hozzá... Állandóan cseréltem a ruháit... Koszosnak hívtam őt...pedig csak normális volt... És azt hittem, hogy ha nem bánok vele rosszul, akkor nem mehetek a családsegítőbe...Rosszabbul bántam vele ott, mint otthon...”

A rehabilitáció

Abban az esetben, ha próbaképpen hazaengednek egy gyereket, miközben még intézeti gyámság alatt van, a helyi hatóságok annyi feltételt szabhatnak védelme érdekében, amennyit szükségesnek tartanak. Ez a team a rehabilitáció időszakára egy olyan szerződésformát használ, mely ezt az időszakot általában úgy értelmezi, mint a felmérés második szakaszát. Ekkor rendszerint abból indulnak ki, hogy a gyerek alapvetően biztonságban van a szülőnél, a megmaradt problémák a gyerek fejlődésével, illetve a vele való bánásmóddal kapcsolatosak. Gyakran érezzük azt, hogy ezek a problémák csak úgy oldhatók meg, ha folytatjuk a munkát akkor is, mikor a gyerek már teljes időben otthon van. Korlátozottabbak a terápia lehetőségei, ha a gyerek egyidőben többféle szülői stílus hatásának van kitéve (pl. természetes szüleiének és a nevelőszüleiének). A gyerek hazatérése ilyen feltételek mellett jó próbája a természetes szülői képességeknek (és annak, hogy tudnak-e élni a felajánlott segítséggel), mivel a nemrégiben bekövetkezett változás hatására a gyerek valószínűleg bizonyos mértékig visszafejlődik, illetve próbára teszi szüleit. Ez a szerződés rendszerint azt ajánlja a szülőknek, hogy dolgozzanak tovább a végső cél érdekében: hogy visszakapják szülői jogaikat, és lezárják az eljárást.

Magát a szerződést, illetve azokat kérdéseket, melyek a munkának ebben a szakaszában merültek fel, e könyv 7. fejezete tárgyalja, ott olvasható maga a szerződés szövege is. Mikor e szerződés ügyében megegyezés született a családdal, fontos újra összehívni egy eset-konferenciát, hogy az érintett intézmények halljanak a team munkájáról, ismerjék meg javaslatát és reagálni tudjanak rá.

ÖTÖDIK ESET-KONFERENCIA (TIZENÖTÖDIK HÓNAP)

A team a felmérés folyamatát részletesen ismertette a különböző szakmák képviselőiből álló csoportnak. Összefoglalták a munka tartalmát és a megfigyelt lényeges folyamatokat, és azt állították, hogy Sandra alapvetően megváltozott. Ezzel együtt, de egyforma hangsúllyal az is jelezték, hogy maradtak nehézségek. Előre látható, hogy a jövőben is lesznek problémák, és vázolták, miként kíván a team ezekkel megbirkózni ebben a szakaszban.

Fontos volt megtudniuk a többi intézménytől, hogy azok a változások, melyeket ők megfigyeltek Sandrán, a többi intézménnyel való kapcsolatában is megjelentek-e. A konferencia résztvevőinek határozottan az volt a véleménye, hogy Sandra kifejezetten megváltozott. A szociális osztály hivatalosan is elfogadta a team javaslatát, hogy Jeremyt próbaképpen adják haza a szerződésben rögzített feltételek szerint. A konferencia a teamnek azzal a javaslatával is egyetértett, hogy a születendő gyerekkel kapcsolatban semmiféle hivatalos intézkedés nem szükséges.

Lényeges volt észrevenni azt is, hogy kiújulhatnak az intézmények közötti konfliktusok, ha Jeremy visszatér Sandrához. Így minden szakembert megkértek, hogy pontosan határozza meg, mi lesz az ő szerepe. A családsegítő munkatársai egyértelműen kijelentették: szigorúan szabályozni fogják, hogy Sandra hetente kétszer jöhet a családsegítőbe. Minden intézmény egyetértett azzal, hogy bármi fontos probléma felmerül, azzal az NSPCC-team foglalkozzon, mely a rehabilitáció időszakában továbbra is foglalkozik majd Sandrával és Jeremyvel.

A harmadik család – intézmények találkozó

Az esetkonferenciát követően a team azonnal összehívott egy olyan találkozót, ahol az esetben közvetlenül résztvevő segítők újra találkozhattak Sandrával. A gyűlés célja az volt, hogy Sandra teljesen megértse, milyen feltételekkel térhet Jeremy haza, és hogy lássa, hogy a segítők egységes álláspontot képviselnek vele szemben. Minden segítő világosan és a helyzetnek megfelelően elmondta

a lánynak, hogy milyen segítség az, amit ajánl neki, és mi az, amit nem. Ez különösen fontos volt ebben az esetben, mivel Sandra korábban irgalmatlanul kihasználta a szakmai szerepek összezavarodását ill. a szakmák közötti ellentéteket. Minden oldalról hangsúlyozták: az ő dolga Jeremy elfogadható szintű ellátása, és semmilyen módon nem fogják eltérni, hogy újra kezdje veszélyes játszmáit a gyerekekkel és manipulatív játszmáit a segítő intézményekkel.

A konzulens megfigyelése szerint ennek az összejövételnek a légköre éles ellentétben állt az előzőével, melyet a felmérés kezdetén tartottak. Jól látszott, hogy nemcsak Sandra változott meg. Minden segítő beszámolója növekvő magabiztosságot és kompetenciát tükrözött. Sandra sokat tanult, és jelentősen megváltozott, de segítői is.

ELEMZÉS: AZ ÖT RENDSZER HATÁSA

A család rendszere

A családterápiával foglalkozóknak csalódást okozhat, hogy terjedelmi okok miatt elmaradt Sandra családban elfoglalt helyének rendszer-szemléletű bemutatása. Főként lehetetlen volt leírni a barátjával való összetett kapcsolatát, ill. Dávid családjának hatását, vagy a lány folyamatosan változó kapcsolatát édesanyjával.

Mindezzel együtt nem sokat vesztett az olvasó, aki – ha bármilyen tapasztalata van ilyen zűrös családokkal – e rövid leírás alapján el tudja képzelni, hogy miféle erők működtek ebben az esetben. Sandra a manipuláló és játszmázó képességét gyerekként fejlesztette ki a családjában, melyet az jellemzett, hogy a kapcsolatok kaotikusak voltak és gyorsan változtak, a felnőttek igényeit helyezték előtérbe, a családtagok igen zavaró többértelmű üzeneteket küldtek, és kettős kötések alakítottak ki egymással. Sandra felnőtt kapcsolataira még mindig hatottak ezek az élmények, különösen Daviddal szemben voltak ambivalens és ellentétes érzelmei: egyszerre vágyott a közelségére, de távol is akarta tartani a fiút. Pontosan ezek az érzések húzódtak meg kezdetben a Jeremyvel való bizarr viselkedése ill. kapcsolata hátterében. A terápiás munka erre a területre koncentrált, és sikerült is jelentős változást elérni. A családterapeuták sokszor kényelmetlenül érzik magukat, ha olyan esettel kell dolgozniuk, ahol gyermekvédelmi eljárás is folyik. A Sandrával végzett munka az alapokat érintő családterápia volt, hiszen az együttműködés során arra koncentráltak, hogy megtalálják azt a családformát, mely élhető a lány számára. Alapvető változás történt, mikor megvizsgálták ambivalens érzéseit azzal kapcsolatban, hogy az ő családja biztosan egy olyan egység-e, mely magában foglalja mind Jeremyt, mind az újabb kisbát.

A terápia rendszere

Részletesen leírtuk, hogy ez a rendszer hogyan vonta be Sandrát egy pontosan kidolgozott felmérési munkába. A legfontosabb üléseken a javasolt munkával szembeni ellenállására koncentráltak. A fényképes ülésen nyomatékot adtak a terapeuta döntésének, hogy feltárják a konfliktust és a harcban álló erőket ahelyett, hogy elsimítanák a dolgot és ily módon elkerülnék a konfliktust.

E terápiás módszer lényege, hogy úgy tekinti ezeket az incidenseket, melyekben megismétlődik az, ahogy a kliens többi kapcsolatában az erőre és a bizalomra reagál. Bár a terapeuta az „itt és most”-ra koncentrált, ebben az esetben nem ez volt a legfontosabb. Azzal kellett foglalkozniuk, hogy milyen tapasztalatainak vannak Sandrának a kontrollal kapcsolatban: milyen az, mikor őfölte uralkodtak (ilyen volt pl. az elszenvedett szexuális erőszak), milyen az, mikor ő kontrollálja az eseményeket (ahogyan az intézményeket riogatta), és milyen az, mikor valami kicsúszik az ellenőrzése alól (ilyen volt a Jeremyvel való kapcsolata kezdetben). A felmérés során Sandra erős határokkal találkozott, ami azelőtt – úgy látszik – még nem fordult elő vele. Azzal, hogy elfogadta az irányítást (egyszer próbára

tette és megtapasztalhatta, hogy valóban erős), egy olyan kapcsolat részese lett, melyben a kontrollnak – hogy te irányítasz vagy téged irányítanak – nincs mindenek feletti jelentősége. Mivel nem kellett a hatalomért harcolnia, hozzáfoghatott ahhoz, hogy mindenekelőtt összezavarodott identitásának problémáival foglalkozzon, figyelembe vegye valódi érzelmi szükségleteit, és ráébredjen, hogy hogyan akadályozta meg eddig, hogy ezek kielégüljenek

A terapeuta-team rendszere

Az elbeszélés során mindeddig csak futólag említettük, pedig a terapeuták team-munkája alapvető jelentőségű az ilyen munkánál. A konzulens támogatja a terapeutát, hogy az el tudja látni nehéz feladatát: az erős érzelmekkel és összetett hatásokkal szemben nyitott maradjon, megtartva metahelyzetét. A terapeuta számára két fő veszély van. Az egyik az, hogy ő is belebonyolódik a család viszonyaiba, a másik pedig, hogy teljesen kívülálló marad azokkal szemben. Ha túlságosan is azonosul a felmerülő érzelmekkel, belebonyolódik az esetbe, és ugyanolyan tehetetlenné válik, mint a kliens.

A hatékony terapeuták sem védettek ezzel a nyomással szemben, de nem őrizhetik meg hatékonyságukat hosszú távon, ha – az egyenlőség elvi alapján – megengedik maguknak, hogy ugyanúgy érezzenek, mint a klienseik. Kétségtelen, hogy a kliens ekkor úgy érzi, hogy megértik, elismeri (és méltányolja) a terapeuta érzékenységét, de az is kétségtelen, hogy ebben az esetben kevés változik a kliens életében. Megváltozik viszont a terapeuta élete: kiég, hamar kiábrándul, letargikus vagy zaklatott lesz, vagy még rosszabbul jár. Minden terapeuta tudatosan vagy tudattalanul saját szükségletei kielégítésére törekszik a terápia során. Ez mind az alkotó jellegű találkozás, mind a jelentős kártétel lehetőségét is magában hordja. A segítők felelőssége terápiás kontextusban megismerni saját szükségleteiket, mielőtt felhasználnák ezeket egy másik emberrel folytatott terápiás kapcsolatban.

A második veszély az, hogy a terapeuta nagyon távol tartja magát a kliens érzelmeitől. Ez megnyilvánulhat abban, ha túl merev az ülések programja, ha túl sok figyelmet szentel az előre meghatározott feladatnak a szobában ott és akkor zajló folyamatok feldolgozásának rovására. Bármely beszélgetésben – annak ellenére, hogy fontos a felkészülés – hasznos, ha kezdetben azokra a dolgokra koncentrálnak, melyek abban a pillanatban fontosak. Lehet, hogy maradt valami „befejezetlen ügylet” az előző ülésről, vagy történhetett valami új és váratlan dolog. Azok a terapeuták, akik mereven kötik magukat az előre elkészített napirendhez vagy változtathatatlan feltételezésekhez, gyorsan elvesztik azt a lehetőséget, hogy változást hozzanak létre – olyan légkört teremtenek, melyben a kliens elszigeteltnek érzi magát.

Extrém esetekben ez azt is eredményezheti, hogy a terapeuta a veszélyes jelenségekkel kapcsolatban üldöző és visszautasító lesz, lehetetlen és kudarcokat erősítő feladatokat ad kliensének. Ezt a viselkedést a tapasztalatlanság okozhatja, összefonódva a terapeuta saját fel nem ismert projekcióival és annak a bizonyos személyiségnek vagy családnak a vonzásával, melyre a terapeuta érzékeny.

AZ INTÉZMÉNYEK KÖZÖTTI RENDSZER, ILLETVE A CSALÁD – INTÉZMÉNYEK RENDSZERE

Az elbeszélés során említettük, hogy a kerekasztal-beszélgetést az intézmények közötti, illetve a család – intézmények viszonyába való beavatkozás eszközeként használtuk, mikor a munkát terméketlennek éreztük, bizonyos dolgok ismétlődtek, vagy megakadtunk az esettel. Ekkor lehetséges – az intézmények közötti szakmai és politikai különbségek és konfliktusok részletes leírása nélkül – valamiféle képet kapni arról, hogy ezek a dolgok hogy hatottak az egész csoport problémamegoldó tevékenységére.

Ha az olvasó legközelebb egy heves eset-konferencián vesz részt, akkor lehet, hogy ott is ugyanezek az erők működnek. Ekkor különös figyelmet érdemes szentelni a különböző intézmények között lejátszódó folyamatoknak, ül. annak, hogy ez hogyan befolyásolja magatartásunkat és attitűdjeinket, miközben látszólag teljesen a családra koncentrálnak. Úgy érezheti, hogy ezek a folyamatok nem segítenek, mivel a család és az igénybe vehető szolgáltatások percepciójába ellenséges érzelmek keverednek, sőt veszélyesek lehetnek, mivel az intézmények rejtett céljai miatt a gyerek veszélyben maradhat.

Adjuk ehhez még hozzá a szóban forgó család szerepét, és emlékezzünk arra a jelenségre, hogy az intézmények viszonyában gyakran visszatükröződik a család belső dinamikája: a szervezetek ugyanúgy harcba keveredhetnek egymással, mint ahogy ez magán a családon belül szokásos. Az intézmény-közötti kapcsolatok, kiváltképp, ahogy egy eset-konferencián megjelennek, gyakran visszatükrözik a családon belül lejátszódó dolgokat. A konferencián felmerülő konfliktusok a szülők közötti, vagy a szülők és gyerekek közötti ellentéteket tükrözhetik, ahol a hivatásos segítők egy-egy családtagot „képviselve” vesznek részt a harcban. Az is előfordulhat, hogy egy segítő egy bizonyos családtag helyzetét tükrözve bűnbakká válik vagy bűnösnek viselkedik a konferencián, vagy a konferencia összes résztvevője ugyanúgy kínlódhat, ahogy legtöbbször a család szokott. Egy olyan konferencia például, amely egy elhanyagolt gyerekről szól, elmulaszthatja, hogy bármit tegyen egy régóta elhanyagolt gyerek védelme érdekében.

Kockáztassa meg: kérjen engedélyt, hívjon össze egy kerekasztal-megbeszélést, és győződjön meg arról, hogy a fontos kérdések mások, mint a család viselkedése.

Sandra és Jeremy: Befejezés

Jeremy három héttel az új baba születése előtt próbaképpen visszakerült Sandrához. Annak ellenére, hogy Sandra a terhesség alatt végig ambivalens érzelmekkel viszonyult a leendő gyerekhez, attól a pillanattól kezdve, hogy megszületett, az örökbeadás kérdése soha többet nem merült fel. Hamar kiengedték őket a kórházból, és hazamehettek.

Az NSPCC team az erre az időszakra vonatkozó megállapodás értelmében tovább tartotta a családdal a kapcsolatot. A következő kilenc hónap alatt kilenc ülést tartottak Sandra és mindkét gyerek részvételével. Sandra sok nehézséggel küszködött, mint ahogy bármely kétgyerekes, egyedülálló anya ki van téve összeütközéseknek. Volt olyan időszak, mikor nagyon fáradt volt, máskor ingerlékeny és lehangolt állapotba került, és az is előfordult, hogy Jeremyvel való kapcsolata lényegesen feszültebbé vált. De Sandra végig józanul reagált az átélt stresszre, és a vele közvetlen kapcsolatban álló intézményekkel szemben sem viselkedett a korábbihoz hasonló bizarr módon ill. fenyegetően. Nem tért vissza a burkolt kommunikáció sem. Sandra üdítően őszinte maradt: ha torkig volt valamivel, akkor arról beszélt, mikor a gyerekek kívánságaikkal bosszantották, akkor arról panaszkodott, mikor pedig boldog volt, akkor ezt ki is tudta mutatni. Sandra normális anya lett, normális problémákkal.

Közös megegyezés szerint az NSPCC-vel való kapcsolat lezárult. Sandra a megállapodás szerint járt a családsegítőbe. 12 hónappal azután, hogy az NSPCC-vel való munka befejeződött, a team javaslatot tett a fiatalkorúak bíróságának, hogy a Jeremyvel kapcsolatos eljárást szüntesse meg. A könyv írásának idején anya és gyerekei jól vannak, minimális, de magas szintű szakmai segítséget kapnak a családsegítőtől.

Korábban is megjegyeztük, hogy a családban lejátszó nagy horderejű folyamatok az esetben résztvevő intézmények működésében és egymás közötti kapcsolatában is visszatükröződhetnek. Kezdetben ezt jól meg lehetett figyelni abban, ahogy a segítő szakemberek Sandra megjósolhatatlan lelki folyamataira és nyilvánvalóan manipulatív magatartására reagáltak. Sandra eleinte súlyos kollektív aggodalmat okozott sok tapasztalt szociális munkásnak. Így nem meglepő az sem,

hogyan a felmérés időszaka után a vele foglalkozó segítők a lány megnövekedett kompetenciáját és magabiztosságát tükrözhatték vissza.. Hasonlóképpen az intézmények viszonya is sokkal zavartalanabb és sokkal kevésbé polarizált volt ebben az időben, mint a kezdeti eset-konferencia időszakában. A Sandrával való munka sok dologban pozitív hatással volt az intézményrendszerre, de ennek Sandra nem volt igazán tudatában.

Sandra jelentősen megváltozott, s ez annak az eredménye, ahogy a felmérési munkában részt vett, és ezek a változások a családsegítővel való kapcsolatában megszilárdultak. Feltehetőleg elszabotálta volna a változások lehetőségét, ha a megakadás idején nem változtattak volna a család és intézmények rendszerén. A team annyiban működött közre, hogy olyan keretet és lehetőséget teremtett a lánynak, melyben elvégezhetette ezt a munkát és megváltozhatott.

Naivitás lenne arra következtetni, hogy ezután minden rendben lesz Sandra mint ember és mint szülő körül. Elképzelhető, hogy különböző életszakaszokban további válságokba kerül majd. De az is bizvást elképzelhető, hogy ha komoly problémái lesznek, képes lesz nyíltan és egyszerűen segítséget kérni, és a segítők meghallják, amit mond, és megfelelően reagálnak.

Peggy Papp (1984) mondta ki azt a vitathatatlan igazságot, hogy a hatékony terápia a terapeuta és a kliens együttes erőfeszítésének és kreativitásának eredménye:

„Egy beavatkozás csak akkor lehet briliáns, ha a másik ember briliáns módon él vele... Néha a klienseken múlik, hogy nagyon is evilági beavatkozások transzcendens élményekké válnak (ezek azok, amelyekről írunk), míg máskor teljesen hatástalanok a legzseniálisabb ötletek (ezekről nem szoktunk írni)... És mégis, melyikünk olvasott már olyan esetleírást, melyben a kliens saját maga írja azt a szerepet, amit ő játszott a közös munkában, s ki adna hitelt neki?”

Az NSPCC csoport köszöni és nagyra becsüli Sandra és az intézmények e fejezetben leírt kreatív munkáját.

(Fordította Bányai Emőke)